

RESSENYES
I NOTES CRÍTIQUES

RESSENYES COL·LECTIVES

Edicions i estudis sobre *Tirant lo blanc* (1995-1997)

La celebració, l'any 1990, del cinquè centenari de la publicació de l'obra, l'«Any del *Tirant*», va suposar un punt d'inflexió important per als estudis tirantians. Els dos llibres de Martí de Riquer (1990 i 1992) i l'edició crítica coordinada per Hauf anaren seguides de l'important volum d'*Actes del Symposium* de 1990, a Barcelona (1993). D'alguna manera, l'eclosió d'estudis que va crear l'efemèride al voltant de l'any 1990, o dels anys 1990-1993, s'ha mantingut, encara que amb un ritme més normalitzat. L'any 1997, cinquè centenari també, encara que ara de l'edició barcelonina de l'obra, pot servir de talaia per a observar i calibrar, des d'una distància no molt llunyana, el sentit de la marxa dels estudis tirantians cap a la fi del segle. Estudis que segons la bibliografia preparada per al «Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval», ocupaven l'any 1996 gairebé el deu per cent (19 de 234 entrades) del total de treballs de la literatura catalana medieval.

Sense voluntat de ser exhaustius, ni en absolut tenir intenció segregatòria amb les «etiquetes», podríem diferenciar, a partir de l'observació dels estudis dels últims anys, cinc grups o cinc direccions, que en part coincideixen amb la distribució geogràfica dels països de parla catalana o amb zones d'interès pels estudis de filologia catalana. Un primer grup estaria constituït per professors joves que treballen a Alacant, molts d'ells formats sota el mestratge de Rafael Alemany. Les seues aproximacions coincideixen amb els estudis més globalitzadors sobre el *Tirant* i en són prova la crítica externa i el formalisme com a eines d'aproximació, respectivament, al llibre de Martines (1997) sobre la transmissió de l'obra, o al de Perujo sobre la coherència textual (1995), ambdós ressenyats a continuació; i també els estudis del mateix Alemany, així com el reeixit treball de Limorti (1994) i —per què no?— els de Rubiera (tot i que separat geogràficament, el llibre de Grilli, 1995, donat el seu abast, tindria la mateixa orientació metodològica). Un segon grup, d'història i crítica literària més positivista o, si es vol, més clàssica, amb anàlisi de contextualització literària a partir de fonts (clàssiques i postclàssiques: Ovidi, Sèneca, *Històries Troianes*, Boccaccio, Roís de Corella), estaria constituït per professors de les Universitats catalanes i de Castelló: Grifoll, Martínez, Pujol, Renedo, Soler, dins el qual podríem incloure Cingolani; gairebé tots ells formats i amb un deute assumit

i reconegut a Lola Badia, els estudis de la qual sobre el *Tirant* i la història literària del segle XV han orientat aquest grup. Amb la mateixa orientació han treballat Hauf i Wittlin, amb estudis, però, absolutament personals. Un tercer grup, de crítica textual, constituït a partir de les línies fermes creades per la tradició de la filologia italiana, amb els seus models i paradigmes d'anàlisi textual i treball ecdòtic i d'edició, dins el qual inclouríem (parlem només de 1995-1997) Annicchiarico (també Cingolani i, en València, Cesáreo Calvo), i encara que amb treballs no tan condicionats per la crítica textual Siviero i Girolamo. Un quart grup, de traductors i difusors de l'obra, dins la cultura medieval de l'Antiga Corona d'Aragó, encapçalat en aquests moments conjunturalment per Barberà (que pren el relleu de Rosenthal i de De Nijs), al treball del qual dediquem també sengles ressenyes, com a editor i com a organitzador de la reunió més significativa mai organitzada sobre el *Tirant* fora de l'àmbit peninsular. Finalment, un cinquè grup estudia des de València l'obra, amb les premisses textuals assolides per l'edició de Hauf (2a ed., 1992), però amb una pluralitat d'objectius, que van des de la documentació d'arxiu i la paleografia (Chiner i Villalmanzo), passant per la història literària (Hauf), fins a la intertextualitat, la literatura comparada, la teatralitat (Beltran), i la bibliografia i la divulgació electrònica (Beltran i Izquierdo). Hem assenyalat, de segur que amb injustes mancances i simplificacions que es perdonaran tot tenint en compte les línies grosses del disseny, les personalitats divergents dels diversos grups. Sense donar-ne prioritat a cap, sinó, ben al contrari, reconeixent les seues trajectòries, no podem deixar d'assenyalar la necessitat —i la possibilitat— d'orientacions comunes o de direccions convergents, com ara l'edició electrònica i l'anotació orientativa del *Tirant*, o de les fonts del *Tirant* (és a dir, la creació d'una «font de fonts», proposada per Lola Badia des del «Butlletí electrònic TIRANT», dins «L.E.M.I.R.»). Aquesta seria una tasca impossible, pensem, per a una persona, però possible i desitjable si la mamprèn un grup d'estudiosos. La pàgina electrònica *Tirant i la cavalleria* (www.uv.es/~lemir) no sols ofereix divulgació, informació sobre novetats de llibres, bibliografia (amb suplementes que es van actualitzant), ressenyes, i articles diversos (vegeu BARBERÀ, 1997; GARCIA I RAFFI, 1997; LUCÍA, 1997; RAMOS, 1997), sinó que també es proposa com a centre de discussió —de convergència— dels grups i persones —les anomenades i les injustament no esmentades— que treballen sobre l'obra. Una ressenya col·lectiva, tan extensa i al mateix temps necessàriament incompleta com la que presentem a continuació, pren el seu sentit dins aquesta voluntat de centralització d'informació, contactes i propostes al voltant del *Tirant*.

Estudis crítics sobre «Tirant lo Blanc» i el seu context (Actes del Col·loqui Internacional «Tirant lo Blanc»: «l'albor de la novel·la moderna europea». Ais de Provença, 21-22 d'octubre de 1994), ed. Jean Marie Barberà, Barcelona, Centre Aixois de Recherches Hispaniques/Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

Aquestes *Actes* són el fruit del col·loqui dedicat a la novel·la el 1994, organitzat per Jean Marie Barberà, professor de la Universitat d'Ais de Provença i traductor de l'obra de Martorell al francès. La seua intenció va ser obrir una finestra sobre el text als estudiosos francesos, que no li atorguen el lloc que li pertoca en la naixença de la novel·la europea i alhora servir d'aprofundiment a tots els lectors de l'obra. Aquesta obertura és palesa per la presència d'especialistes francesos, per les traduccions al francès de tots els articles escrits originalment en català i per la bibliografia essencial, que té en compte els no gaire nombrosos treballs francesos escrits fins al moment. La convocatòria de Barberà, generosament oberta també a especialistes italians, catalans i valencians, fou el primer col·loqui internacional dedicat a *Tirant* fora de les fronteres de l'Estat espanyol. El resultat és un conjunt de setze articles, que constitueixen el volum miscel·lani més important d'aproximacions al *Tirant* des de les *Actes* (1993) del *Symposium* organitzat per Martí de Riquer a Barcelona el 1990 (enmig tenim el volum d'abast molt més humil dels *Proceedings of the Second Catalan Symposium* editats per Josep M. Solà-Solé [1993]).

La «Presentació de *Tirant lo Blanc*» (ps. 11-28; tr. al català, ps. 29-42) conté, a banda de la justificació de l'interès de l'obra per al públic francès, un breu comentari sobre la fortuna editorial i la difusió, així com un resum dels episodis principals de l'obra, que farà d'orientació als lectors que no coneixen l'argument.

CHINER GIMENO, Jaume Josep: «A l'entorn d'un full manuscrit del *Tirant lo Blanch*» (ps. 43-59; tr. com a «Autour d'une feuille manuscrite de *Tirant lo Blanch*», ps. 61-73). Chiner va localitzar a l'Arxiu de la Diputació de València, entre les deixalles documentals conservades de la família Loris, durant les seues investigacions tendents a explicar la menció d'Isabel de Loris al colofó de l'edició del *Tirant* a València, 1490, l'únic fragment manuscrit que es coneix ara com ara de la novel·la, un full que correspon als capítols 407 i 408 (vegeu del mateix CHINER, 1993, cap. V: transcripció, facsímil i anàlisi del manuscrit). La datació del full a mitjan segle XV, així com la disposició del fragment copiat al manuscrit localitzat, proporcionen als investigadors nous arguments pel que fa a la paternitat i edició del *Tirant*. Chiner tracta per primera vegada dos aspectes que desenvolupa més àmpliament en altres dos articles: el caràcter fragmentari de l'edició *princeps* del *Tirant* (vegeu CHINER, 1994) i una possible font literària de l'onomàstica del protagonista, Tirant vegeu CHINER, 1996. Pel que fa al primer, des del punt de vista de la participació de Martí Joan de Galba en l'elaboració del *Tirant*, l'estudi del manuscrit limitaria la intervenció a la redacció de les rúbriques dels capítols que apareixen a l'incunable de 1490 (ps. 48-50). Chiner demostra que a l'edició *princeps* li manca probablement un fragment, corresponent a un capítol, entre els actuals 271-272, perquè s'anuncien unes paraules («li dix paraules de semblant stil») que no hi apareixen (ps. 52-54). Pel que fa al segon aspecte nou, Chiner dona a conèixer la possible font d'on prengué Martorell el nom «Tirant» per al protagonista de la novel·la: l'italià *Guerrin Meschino* d'Andrea da Barberino. «Tirante» és un turc derrotat i mort per Meschino a Adrianò-

polis, on contrau Tirant la seua malaltia (i on mor Roger de Flor). A l'inventari de béns de Galba es troba el llibre de Barberino sota el títol d'*Anderino Mezquino*, i cal tenir en compte que Martorell va empenyorar el manuscrit del *Tirant* a Galba, i probablement altres llibres de la seua biblioteca. Per tant, «Joanot Martorell va prendre el nom del protagonista de la seua novel·la del cavaller turc Tirant present al *Guerrin Meschino*» (ps. 54-59).

BELTRAN, Rafael: «La muerte de Tirant: elementos para una autopsia» (ps. 75-93). Alguns textos essencials de la literatura hispànica del segle XIX es refereixen al *dolor* o *mal de costat*, la coneguda malaltia que sorprèn Tirant i que el conduirà al llit mortal, en passatges per als quals manca encara una interpretació clara. Beltran es refereix en concret a l'acte IV de la *Celestina* i a l'epíleg de l'*Arcipreste de Talavera* o *Corbacho*, on apareix esmentat el mateix *dolor de costat*. Literalment associat amb la pleuresia, va ser símptoma extrem d'una o diverses malalties gravíssimes, en molts casos mortals. Però Beltran planteja que literàriament és possible que poguera haver estat utilitzat per tal de designar un sofriment relacionat amb alguna de les conseqüències de la malaltia d'amor. Efectivament, porta a suggerir aquesta hipòtesi el fet que, com a denominador comú de molts dels fragments literaris recorreguts (l'autor n'esmenta més de deu, gairebé tots de textos castellans dels segles XV i XVI, llista que podria ser ampliada), es dona un context humorístic i ambigu vinculat a la activitat sexual dels malalts. El fet d'obligar-nos a relacionar directament amor-mort, o el de veure la mort com a desenllaç o culminació de la biografia amorosa del cavaller pot contribuir a fer més rica en ingredients la interpretació de l'extranya mort de Tirant.

CHAUCHADIS, Claude: «Le combat chevaleresque dans *Tirant le Blanch*» (ps. 95-109). La representació que al *Tirant* es fa del combat singular es revela totalment peculiar. Els desafiaments o duels presentats són prop d'una realitat històrica ben coneguda per Martorell. Aquesta proximitat es tradueix en descripció minuciosa dels procediments d'enfrontament, en el rebuig d'una constitució de l'heroi com a superhome i en el rebuig de tota situació d'enfrontament fantàstic de l'estil «gegant» o «monstre». Els crítics consideren generalment que els combats singulars s'inscriuen dins el marc d'exaltació de valors cavallerescos reconeguts per Martorell. Davant aquesta pressuposició, Chauchadis intenta avaluar el grau d'adhesió del narrador als combats singulars presentats al *Tirant*. Un cert nombre d'indicis revelen un qüestionament del combat singular, en particular la disminució en nombre dels duels al llarg de la novel·la i les reticències marcades per l'heroi pel que fa a certes modalitats de combat singular. Sense que es pugui parlar de rebuig dels ideals cavallerescos, la novel·la explicita el problema de l'adequació del combat singular tradicional a les exigències de la guerra moderna. Així es distingeix dels altres llibres de cavalleria per la distància irònica que obre Martorell entre combats fantàstics, d'un passat mític, i combats actuals que impliquen el cavaller en el comandament d'un grup militar. La novel·la suggeriria no pas la decadència dels valors cavallerescos sinó l'obsolescència d'algunes de les seues manifestacions.

COURCELLES, Dominique de: «Le retour en Occident après la perte de l'empire chrétien d'Orient: un parcours au masculin et au féminin dans *Tirant lo Blanch*» (ps. 111-122). Segons l'autora, el nom de Tirant lo Blanc significaria tensió d'allò que encara no ha arribat a la seua fi, i designaria una lògica binària de l'escriptura i del discurs. La juxtaposició d'elements temàtics duals (la guerra i l'amor, el fet que Tirant s'encomane a Crist i a la Verge, el cavaller i la dona desitjable, la mort dels enemics i els casaments fastuosos, Occident i Orient) es reforçaria amb la juxtaposició de registres estilístics: burlesc o greu, incisiu o emfàtic, culte o popular. La mort de Tirant, en desfer la possibilitat de successives interpretacions binàries, provoca la dissolució del llenguatge, i la tomba on descansen junts Tirant i Carmesina és un signe de la dualitat, on rau la veritable font de l'escriptura novellesca.

PERUJO MELGAR, Joan Maria: «L'eriçó i l'*exemplum* de la vinya narrat per Hipòlit en el *Tirant lo Blanch*» (ps. 135-144; tr. com a «Le hérisson et l'*exemplum* de la vigne raconté par Hipolyte dans *Tirant le Blanc*», en *Ais*, ps. 135-144). El capítol CCLXIII del *Tirant* conté un petit *exemplum* que el cavaller Hipòlit adreça a l'emperadriu de Constantinoble i a la seua donzella Eliseu. L'autor intenta demostrar que en aquest *exemplum* subjau la simbologia de l'eriçó, divulgada àmpliament pels bestiaris medievals. En aquest sentit, el cavaller Hipòlit és equiparat a l'eriçó, símbol de l'avarícia, en contraposició al personatge de Tirant, caracteritzat per la virtut oposada, la generositat o *largeza*. Aquest capítol, lluny de ser un episodi secundari, actua significativament sobre el conjunt de la narració i ens aporta una de les claus per a interpretar el sentit global de l'obra. Així mateix, l'*exemplum* de la vinya actua, per la via de la ironia, com un element premonitori del triomf final del cavaller Hipòlit. (Hi ha casos molt semblants d'inserció dins el text de ficció d'exemples sobre la cobdícia. El més escaient potser siga el del *Libro del caballero Zifar*, amb l'*exemplum* de la guarda del tresor del rei moro encomanada a un criat que es feia ric en incrementar la seua comissió. Aquest *exemplum* té el mateix funcionament que el de la vinya al *Tirant*: el criat cobdiciós es defensa amb un contra-*exemplum*, l'aplicació del qual distorsiona hàbilment per al seu personal profit. La font continua irresolta, però la presència i funcionalitat dins un marc narratiu d'*exempla* com aquest confirmarien la hipòtesi de Perujo d'utilització d'un *Bestiari* (com el de Brunetto Latini?) o d'un recull d'exemples.)

HAUF I VALLS, Albert-Guillem: «*Manus habent*: entorn als eufemismes amorosos de tipus militar en el *Tirant lo Blanch*» (ps. 145-185; tr. com a «*Manus habent*: autour des euphémismes amoureux de type militaire dans *Tirant le Blanc*», ps. 187-218). Com recordava Joan Fuster, el *Tirant* és un llibre que ha cridat de fa temps l'atenció per la llibertat i fins i tot l'escabrositat de certes escenes i per l'ús evident de certes paraules del món de l'erotisme. Un dels elements que contribueixen a una lectura enjogassada del llibre de Martorell són els abundants eufemismes, d'un transparent doble sentit. Hauf es proposa d'analitzar el seu funcionament i també la incidència de recursos semblants en obres de l'època de l'àrea

romànica, preferentment franceses i italianes. Estudia els eufemismes amorosos de tipus militar, tot dividint entre els utilitzats per a reflectir l'ús de la violència per part de l'amant («el delit de la cosa forçada»), amb antecedents al *Pamphilus* i al *Facet*, i als utilitzats per a un tema adient al sermó vitalista de Plaerdemavida («Tenen mans i no palpen»), tema goliardesc per excel·lència, com ja havien vist Lola Badia i Xavier Renedo, tret del *Psalm* 115: «Manus habent et non palpabunt». Part de les conclusions de Hauf es resumeixen en la següent afirmació: «L'ús episòdic fragmentari i parsimoniós dels eufemismes de tipus militar o cavalleresc té artísticament sentit [...]. Crec que en cap manera es pot considerar abusi o pornogràfic, sinó molt adequat a la situació descrita i a l'esperit dels personatges» (p. 177). El treball acaba amb un ampli apèndix on Hauf contextualitza els eufemismes sobre la batalla amorosa (combat, escaramussa), les armes (ballesta, llança, escut, cavalcar), la ciutat i la seua rendició (setge, assalt, entrada del vencedor), amb exemples del *Novellino*, *Il Pecorone*, *Les Cent Nouvelles Nouvelles* i les *Facetiae* del Poggio.

ALEMANY FERRER, Rafael: «Al voltant dels episodis africans del *Tirant lo Blanc* i del *Curial e Güelfa*» (ps. 219-229; tr. com a «À propos des épisodes africains de *Tirant le Blanc* et de *Curial et Güelfa*», en *Ais*, ps. 231-238). Certa crítica ha tendit a veure en l'acció transcorreguda al Nord d'Àfrica, tant en el *Tirant* com en el *Curial e Güelfa*, un afegit innecessari per al sentit general, tot i que en els darrers temps han començat a alçar-se les veus a favor de la coherència d'aquest llarg passatge tirantià. Alemany tracta de demostrar l'analogia funcional que els episodis africans assoleixen en les dues novel·les. De tot plegat és possible deduir que Àfrica és l'espai de purgatori i penitència que Fortuna reserva als herois que han sofert una degradació espiritual, per tal que hi puguin regenerar-se moralment i reemprendre, nets i amillorats, el seu destí. L'estada a Àfrica de *Curial* i *Tirant* respon, doncs, a un model que s'aplica al relat de forma gens ni mica ociosa ni gratuïta, sinó rigorosament premeditada pels autors, que només d'aquesta manera aconsegueixen perfilar el *sens* últim de les seues creacions.

ZIMMERMANN, Marie-Claire: «Agir et parler dans l'écriture de *Tirant lo Blanc*: recherches sur le lexique et le rythme» (ps. 239-259). La idea mestra de l'autora és que el *Tirant* inventa una prosa i un món. Habitat per una fe sòlida en la paraula, el narrador cobreix una etapa essencial en la història de la llengua catalana, de la mateixa manera que l'obra de Ramon Llull ho fa als orígens de la literatura vernacla. L'autora estudia els procediments lingüístics i estilístics de Martorell (mecanismes rítmics, funcionament i encadenament de seqüències, escenes i paràgrafs en relació amb l'impacte sobre el lector oient, relació entre frase i discurs), amb la conclusió que el narrador explora totes les virtualitats de la llengua i les multiplica; utilitza discursos diversos amb l'objectiu de donar al català més eficàcia creativa. Paraula essencialment activa i dinàmica, veritable celebració de la llengua, Joanot Martorell se situaria així en una línia de continuïtat amb els grans innovadors com Ramon Llull i Ramon Muntaner.

BARBERÀ, Jean Marie: «L'anamorphose de la mort dans *Tirant le Blanc*» (ps. 261-284). L'autor parteix de la tècnica pictòrica de l'anamorfosi i de considerar que les manifestacions artístiques procedeixen d'esquemes mentals específics que afloren en tots els dominis d'aplicació de l'esperit, per tal d'acarar l'anamorfosi de la mort al *Tirant*. Com a determinades composicions de l'època (l'exemple de referència és el quadre *Els ambaixadors* de Holbein), on s'hi troben dues composicions superposades, la primera mostrant l'esplendor humà i la segona, la mort que l'home no vol veure, la presentació de la mort al *Tirant* (s'hi analitza només una part de la novel·la) es fa obliquament, des de diversos angles: trencament d'espais de dol, medicines com a transgressions, reduplicacions especulars, subversions del doble llenguatge, ambigüitat dels colors, hipèrboles... Imatges corporals, com ara l'esterilitat, o atributs femenins, com la poma del paradís o el ventre de peix, es barregen amb símbols premonitoris (el corb, l'espill, l'aigua o les constants caigudes de Tirant). La mort rodeja als personatges, que no la veuen durant un temps de felicitat efímera i de glòria vana.

MARTÍNEZ, Tomàs: «De la comtessa de Varoic a la princesa Carmesina: per la presència de Sèneca al *Tirant lo Blanch*» (ps. 285-305; tr. com a «De la comtessa de Warwic à la princesse Carmésine: la présence de Sénèque dans *Tirant le Blanc*», ps. 307-321). L'autor comenta els manlleus fets a la traducció catalana medieval de les *Tragèdies* de Sèneca (editades pel mateix Martínez [1995]) entre el començament del *Tirant* i els primers capítols a l'Imperi Grec. Remet a l'article de Pujol (1995-96), que examina també manlleus senequians, però de les *Troades* i els capítols finals del *Tirant*. Encara pendents les conclusions, després de fer la mateixa operació per al capítols restants, «Sèneca pot passar al tercer o quart lloc en el rànquing d'importància quant a la seua utilització en el *Tirant*, després de Corella i del *Guy de Warewic*, i en un graó semblant, o fins i tot superior, a les *Històries troianes* i a Lull» (p. 286). (I) A la part del *Guillem de Varoic*, el dolor de la comtessa de Varoic per la partida de l'espòs (c. 3) es compara amb el de les dones troianes davant la destrucció de llur ciutat (*Troades* 165-78). També les paraules d'Helena, a *Troades* 1175-77 i d'altres personatges d'altres tragèdies, amb la lamentació de l'emperador i l'emperadriu i Carmesina sobre el cos de Tirant, al c. 474. Les paraules que la comtessa pronuncia davant el temor que el seu fill vaja a la guerra (c. 22) recorden el plant d'Hècuba per la pèrdua de Políxena (*Troades* 1315-25); al començament d'aquest mateix c. 22, Martorell reutilitza el *Plant dolorós de la reyna Ècuba* de Corella (HAUF, 1993b: 81-82). (II) A la part de Sicília i Rodes, el parlament del Mestre de Rodes (c. 107), té ecos d'un altre d'Andròmaca (*Troades* 683-703). A la part sentimental, unes paraules de Tirant a Ricomana són calc d'altres de Medea sobre Jàson (*Medea* 688-93). I altres de Tirant (c. 113), iguals que les de *Thyestes* 758-59 (hi ha d'altres exemples). (III) «Qüestions» entre Carmesina i Tirant: les paraules de Carmesina al cap. 119 es relacionen amb fragments de les *Històries troianes*, al seu voltant relacionats amb paraules de la Fedra senequiana. El mateix passa als caps. 129 i 130, on els manlleus entren també amb mediació de la *Història de Jason e Me-*

dea de Corella. Martorell, conclou Martínez, «introdueix manlleus generalment amb una voluntat gens mecànica i sí —i molt— creativa». El que no vol dir que assumeixi la sistematització estoica ni s'apropriï de la filosofia senequiana: «altrament, arriba a Sèneca bastant epidèrmicament, per introduir ací allà manlleu lingüístics, temàtics o, en menor grau, teòrics, sense cap voluntat premeditada de manipulació intel·lectual» (p. 302). Important és la conclusió última: Martorell havia llegit llargs o complets fragments de les tragèdies de Sèneca i podia haver llegit algun manuscrit pròxim, bé que no igual, al 14704 de la B. N. de Madrid. Resta un problema important —i el fet que molts dels préstecs senequians tinguen relació amb tragèdies del cicle troià no és indiferent—: la descripció i demarcació dels espais que les tragèdies de Sèneca comparteixen com a fonts textuals de Martorell amb les *Històries troianes* i amb l'obra de Corella, i dels espais que mantenen en exclusivitat. No és una qüestió que Martínez esquivi, ben al contrari (vegeu 292-293, 297-298), sinó un interrogant que, una volta descrit l'itinerari dels manlleus de la matèria clàssica troiana, hauran d'afrontar els estudiosos.

FERRANDO I FRANCÉS, Antoni: «Sobre el marc històric de *Curial e Güelfa* i la possible intencionalitat de la novel·la» (ps. 323-69; tr. com a «À propos du cadre historique de *Curial et Güelfa* et de la possible intentionnalité du roman», ps. 371-407). Article modelic sobre les fonts i la cultura literària de l'autor del *Curial e Güelfa*, on es demostra que aquest utilitza sempre textos italians o versions italianes de textos coneguts a la Corona d'Aragó per bastir la seua novel·la. D'ací l'atribució a un escriptor que viu a la cort de Nàpols, el qual hauria adreçat l'obra a algun magnat italià per defensar la causa del Magnànim davant el Papat, representat per la Güelfa. Ferrando esclareix, de manera acuradíssima, el rerefons social i polític de la novel·la. La possible identificació del destinatari amb Francesco del Balzo, duc d'Andria, pare d'Antonia del Balzo, que aconseguí per a Isabel d'Este un exemplar de l'edició catalana del *Tirant*, a partir de la qual s'origina la traducció italiana de Lelio Manfredi, és una hipòtesi econòmica que dona una resposta senzilla al problema de les vies de transmissió de la literatura cavalleresca catalana a la Itàlia del segle XVI. Els mateixos italians ja diuen que *se non è vero, è ben trovato*.

PICQUET, Théa: «*Tirant le Blanc* et le roman chevaleresque italien» (ps. 409-427). Comparació de tipus general entre el *Tirant lo Blanc* i l'*Orlando furioso* de Ludovico Ariosto. Encara que les estructures i les dedicatòries, els pròlegs i epílegs són totalment diferents, hi ha algunes relacions pel que fa als personatges masculins i femenins. El missatge dels autors comporta igualment un qüestionament de l'heroisme cavalleresc i un afebliment del paper de la religió. Les obres de Martorell, Boiardo i Ariosto «reflèten plutôt l'éloignement des valeurs humanistes et l'affirmation progressive d'une nouvelle conception de l'homme, plus tournée vers le monde réel et vers l'hédonisme» (p. 427).

RUBIERA I MATA, Maria Jesús: «*Tirant et l'Islam*» (ps. 429-436). Martorell atribueix als musulmans els trets d'aquells que coneixia, els de la regió de Valèn-

cia, que havia freqüentat des de la seua infantesa. És per això que els musulmans del *Tirant*, que haurien de ser «orientals» (turcs, egipcis, sirians), presenten certs trets «occidentals» (d'Al-Andalus i del Magrib), per exemple el fet que mengen *cus-cus*. A banda d'aquests detalls, Rubiera no troba cap element manifestament fals. Tanmateix, un canvi sorprenent apareix al capítol CCCI, coincidint amb l'inici de l'episodi d'Àfrica del Nord, on hi ha greus errors sobre l'Islam (fins al punt de fer de Mahoma, i no Allà, el Déu dels musulmans), que se succeeixen fins al capítol CD. Aquesta mutació sorprenent fa pensar a Rubiera en l'existència d'un segon autor per al *Tirant*. Els mateixos arguments són exposats, amb més amplitud, al seu llibre (RUBIERA, 1993).

CALVO RIGUAL, Cesáreo: «*Tirante il Bianco*: aspectes de l'elaboració de la traducció italiana cinccentista del *Tirant lo Blanch*» (ps. 437-454; tr. com a «*Tirante il Bianco*: aspects de l'élaboration de la traduction italienne du XVI siècle de *Tirant lo Blanch*», ps. 455-468). L'article de Cesáreo Calvo constitueix un complement necessari al llibre de Vicent Martines (1997), als capítols 7 i 8 respectivament. Breu repassada a l'ambient cultural a la cort de Màntua. Interès de la marquesa de Màntua, Isabella d'Este, i el seu fill Federico per les novel·les de gènere cavalleresc, amb l'encàrrec fet a Lelio Manfredi per traduir el *Tirant*. Gran qualitat de la traducció italiana. Característiques que la separen de l'original català (amb exemples): alteració de l'ordre de les frases, omissions i afegitons escassos, errors de traducció, traduccions justificades pel diferent context cultural, repugnància de Manfredi a col·locar pròximes dues paraules iguals, correcció d'alguns errors que Manfredi creu trobar a l'original català, traducció amb sinònims i amb definicions. Per a Calvo, la traducció italiana del *Tirant* fou un «treball admirable, fet amb molta cura per una persona preparada, capaç [...] de posar en bon italià allò que estava escrit en bon català».

BENSOUSSAN, Mathilde: «*Tirant le Blanc* au 18e siècle: l'adaptation française du comte de Caylus», dedica el seu treball, en primer lloc, a donar el perfil biogràfic del traductor francès, Anne-Philippe de Tubières, comte de Caylus, «un des esprits les plus originaux et le plus cultivés du siècle de Louis XV», i, després, el del seu amic, Nicolas Fréret, tot remarcant les seues encertades apreciacions sobre l'obra, l'autor, per a ells anònim, l'època, i els criteris d'adaptació (no traducció) de l'obra. Bensoussan defensa, en contra de l'opinió de Riquer, que la traducció es va fer a partir d'un original català, i no d'un resum de la traducció italiana, que, efectivament, Fréret critica per haver estat feta en «un temps où l'on observait ... pour la publication des livres, les règles sévères prescrites par le concile de Trente». Tanmateix, Barberà creu que la base del text és la traducció italiana de Lelio Manfredi. Efectivament, l'article de Bensoussan haurà de ser consultat subordinat o com a complement al volum d'edició del *Tirant* francès, que a continuació ressenyem, és a dir, l'edició de J. M. Barberà de la *Traduction et adaptation en français par le comte de Caylus* (1737).

PERUJO MELGAR, Joan M.: *La coherència estructural del «Tirant lo Blanch»*, Alacant, Conselleria d'Educació i Ciència (Generalitat Valenciana) / Institut de Cultura Juan Gil-Albert (Diputació d'Alacant), 1995.

El llibre de Joan Perujo parteix d'una memòria de llicenciatura, adaptada amb l'objecte d'analitzar l'arquitectura d'una novel·la extensa, farcida d'elements molt diversos, a vegades aparentment desarticulats, i de materials molt heterogenis. La voluntat de Perujo és allunyar-se d'impressions subjectives —«defugir perilloses divagacions de l'imaginari» (p. 16)—, quan és el moment de decidir sobre la coherència de l'obra; per això, es forneix dels models d'anàlisi estructuralista i semiològic del relat (Propp, Greimas, Barthes, Bremond...). La conclusió bàsica que n'obté és que el discurs de la novel·la es pot explicar, des del seu si intrínsec, com a discurs coherent estructuralment, ideològicament i conceptualment. L'aplicació d'aquest mètode estructuralista, que ocupa el primer i més llarg capítol del llibre, és minuciosa. S'analitzen funcions distribucionals (nuclis o funcions cardinals, i catàlisis), i funcions integradores (informacions i indicis), per seqüències combinades segons relacions de continuïtat, enclavament o enllaç. Per exemple, les catàlisis de la quarta part són vint-i-nou, però n'hi ha alguna especialment complexa, com ara la 9, que correspon a les festes als ambaixadors del soldà (caps. 189-207), i requereix una sèrie de subdivisions (ps. 180-185). El mètode ja havia estat utilitzat per Beltran (1993), però té raó l'autor quan comenta que el treball de Beltran té «un abast massa general i algunes mancances» (p. 28).

El segon capítol sintetitza alguns dels recursos narratius utilitzats que sustenten l'estructura de l'obra: recapitulacions, anticipacions i anuncis, paral·lelismes i contraposicions, i entrellaçaments. El tercer proporciona les incoherències del relat (l'autor les relaciona encertadament amb les incoherències del *Quijote*), que són poques (nou), tot comptant l'extensió de l'obra. El quart capítol, després del dos de parèntesi anteriors, es dedica a «la coherència estructural i la qüestió de l'autoria». Les conclusions són avançades des de la introducció: «el que hi ha no és una obra de Martorell i una altra de Galba, sinó un text únic» (p. 16). I ratificades en les conclusions, on la pregunta següent és retòrica: «Podem continuar negant, a partir de l'anàlisi de l'estructura, que el projecte global del *Tirant lo Blanch*, des de l'inici de l'obra fins al final, no té el grau de cohesió suficient com per a atribuir-lo a un sol autor?» (p. 289). El punt difícil és derivar d'una coherència estructural una coherència conceptual i ideològica: «la tesi de l'obra depèn en gran mesura de l'estructura prevista d'antuvi per l'autor en funció d'un adoctrinament concret» (p. 266).

Com l'autor comenta, «les conclusions que hi proposem no volen ser, ni de bon tros, la clau que obri tots els panys» (p. 16). No hi ha clau màgica. Hi ha algunes possibilitats d'objectivació de tota la novel·la, o parts de la mateixa, que donen les eines de la semiologia, encara que és veritat que els més fructífers treballs actuals no fan aquest camí, i s'inclinen per la tasca més urgent del descobriment de fonts clàssiques i postclàssiques de l'obra (Annicchiarico, Badia, Cingolani, Hauf, Martínez o Pujol).

La bibliografia està ben seleccionada i utilitzada. Es tracta, doncs, d'un treball amb objectius relativament humils, però clars i ben aconseguits, i amb resultats fonamentals per al coneixement del *Tirant*. [Es pot consultar una altra ressenya de llibre de Perujo, escrita per Curt Wittlin, al «Butlletí electrònic TIRANT».]

MARTINES, Vicent: *El «Tirant» poliglota: Estudi sobre el «Tirant lo Blanch» a partir de les seues traduccions espanyola, italiana i francesa dels segles XVI-XVIII*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997 («Textos i Estudis de Cultura Catalana», núm. 55).

No gaudim a casa nostra de gaires estudis de contrastada solvència sobre la recepció de les obres literàries i culturals catalanes medievals, i aquest buit historiogràfic és necessari que siga omplert, donat que la seua sola existència ens mena a judicis sobre el passat excessivament ancorats en la sensibilitat estètica moderna. El *Tirant* ha estat, fins ara, un clar exemple que les apreciacions crítiques fetes amb perspectiva contemporània (Dámaso Alonso, Mario Vargas Llosa...) no podien ser matisades pel coneixement dels usos de lectura (incloent-hi les traduccions) que al llarg dels segles i dels gustos literaris havien fet de les pàgines virginals del *Tirant* pàgines tacades, subratllades, anotades: en definitiva, pàgines vives.

Hom comença a entreveure un canvi en aquesta situació pel que fa a obres i autors fonamentals de la nostra cultura i a la valoració de la lectura que van merèixer entre els segles XVI i XVIII. L'estudi de Marco Antonio Coronel sobre la traducció llatina d'Ausiàs March n'és un bon exemple, però altres parcel·les, autors i obres fonamentals resten encara sense atenció: la recepció de l'*Espill* de Jaume Roig en aquest període, també la del *Llibre dels fets* de Jaume I, per esmentar només alguns dels reimpresos en aquell període.

El llibre de Vicent Martines, des d'una perspectiva interdisciplinària, vol estudiar la recepció del *Tirant* a Espanya, Itàlia i França a través de les seues traduccions. Es proposa: 1. Realitzar un acarament el *Tirant lo Blanch* i les traduccions espanyola, italiana i francesa dels segles XVI-XVIII (caps. 9 i 10). 2. Analitzar l'opinió que els lectors de les traduccions del *Tirant* van emetre en forma de notes, glosses, subratllats, comentaris i marques en exemplars conservats de les diverses edicions d'aquestes traduccions (especialment interessants són les anotacions de dos lectors italians, un del XVI i un altre del XVIII, en un exemplar de la traducció italiana conservat a la Vaticana i descobert per Vicent Martines). 3. Analitzar, a més, els judicis que la historiografia espanyola, italiana i francesa ha dedicat al *Tirant*, a partir de la versió original i les respectives traduccions (caps. 6, 7 i 8).

Les dades que aporten els dos darrers punts són exposades als caps. 6, 7 i 8, on analitza, monogràficament, cadascuna de les traduccions espanyola, italiana i francesa respectivament. Aquests capítols van precedits per una exposició teòrica

sobre la traducció i la recepció, seguida d'una repassada al panorama de les traduccions medievals a la Corona d'Aragó, i tres exemples d'anàlisi de traduccions medievals: la *Questa del sant Grasal*, la *Divina Comèdia*, traduïda per Andreu Febrer, i el *Maldit* de Pere de Queralt (cap. 4). El llibre acaba amb un «assaig de conclusions generals» (cap. 11), on Martines conclou que els traductors i lectors «troben en l'obra de Martorell no tant aventures *cavalleresques* [...]. Més aïna veien en Tirant lo Blanch el cavaller ideal de llavors, aquell del qual hom podia aprendre, que ofería models de regiment personal i social» (p. 173), intenció didàctica o «vocació instructiva» que Martines troba ja en el *Tirant* original.

El capítol més aconseguit és, sens dubte, el 7, dedicat a la traducció italiana, i especialment l'anàlisi de les marques de lectura de l'exemplar de l'edició veneciana del 1538 consultat per Martines a la Biblioteca Vaticana. Resulta especialment interessant i significatiu que a un lector italià del final del segle XVI li interessaren del *Tirant* dos aspectes tan medievals com la instrucció sobre l'amor (allò que Martines anomena «l'amor») i el regiment del príncep («la cavalleria»). El seu panorama de les traduccions medievals a la Corona d'Aragó hauria estat més complet si hagués inclòs les traduccions de textos religiosos, que són les que apareixen primer i les que permeten la reflexió pràctica necessària perquè les traduccions que es realitzen a partir del regnat del Cerimoniós no «creen» una llengua culta, sinó que simplement la perfeccionen. En aquest sentit són paradigmàtiques les traduccions de la Bíblia, la dels *Diàlegs* de sant Gregori i la de la *Legenda aurea*, sense oblidar les traduccions en vers de textos religiosos des del francès a l'occità i al català.

La bibliografia conté algunes incorreccions que poden portar a confusió, més enllà de la simple omisió de les pàgines o del volum a diversos articles de revista: l'edició d'Annamaria Gallina de la traducció de Febrer de la *Divina Comèdia* té sis volums, i no dos, i el *Tresor* de Brunetto Latini editat per Wittlin en té quatre.

ANNICCHIARICO, Annamaria: *Varianti corelliane e «plagi» del «Tirant»: «Achille e Polissena»*, Fasano di Brindisi, Schena, 1996 («Biblioteca della Ricerca. Cultura Straniera», núm. 72).

Tot i que el present llibre ja ha estat ressenyat en el número anterior de «Llengua & Literatura», no podia faltar en aquesta ressenya una referència a la seua importància per als estudis tirantians. L'autora estudia en aquesta petita i densa obra les relacions textuais entre els tres manuscrits conservats de la *Letra de Exil·les que fa a Polixena* de Joan Roís de Corella i els manlleus que Martorell en fa al *Tirant*. Aquesta prosa mitològica de Corella és l'única de la qual es conserva un tercer manuscrit —a la Biblioteca de l'Abadia de Montserrat (ms. C)—, a banda dels ben coneguts del Trinity College de Cambridge i de la Biblioteca Universitària de València (mss. A i B). És ben conegut també que aquests dos manuscrits pertanyen a una mateixa branca de la tradició textual i que les variants entre ells són poc significa-

tives. Ben diferent és el cas del manuscrit de Montserrat, que presenta lectures força divergents respecte dels anteriors, fins i tot amb glosses i afegits. La primera qüestió que es planteja l'autora és si es tracta de dues versions diferents del mateix Corella, o bé a la continguda al ms. C ha intervingut alguna altra mà retocant el text. Conclou, amb arguments força convincents, sobretot a partir de la coherència quant al contingut de les interpolacions i al fet que comparteixen lèxic i fraseologia amb la resta d'obres de Corella, que la versió del ms. C és una versió anterior del mateix Corella a la dels mss. A i B. Les variants entre les dues lliçons poden ser atribuïdes a moments redaccionals diferents. L'acarament del text de tots tres manuscrits amb els manlleus que es fan al *Tirant* de la *Letra de Exil·les que fa a Pol·liçena* mostra que la versió aprofitada per Martorell és més propera al ms. C que no a A i B, tot i que algun dels acaraments permet establir que el text del *Tirant* se situaria a mitjan camí entre les dues versions. Annicchiario planteja la hipòtesi que entre les primeres versions del text de Corella i el seu aprofitament al *Tirant* difícilment hi hagué temps perquè el text patira manipulacions que no pogueren ser atribuïdes al mateix Corella. Alhora, la presència constant de Corella en les tertúlies i els *estrados* valencians podria explicar el fet que aquest autor revisara amb més assiduitat les seues obres, la recitació de les quals de ben segur li era reclamada pels auditors de l'època. «Ed è infatti chiaro che il culto dell'eloquio aulico e magnifico portasse con sé il piacere del ritoccare e perfezionare» (p. 60).

Cal destacar que, tot i les prevencions —certament necessàries— manifestades per S. M. Cingolani sobre l'excés de confiança en una bibliografia vella pel que fa al tema de les tertúlies literàries valencianes, no és el *Parlament en casa de Berenguer Mercader* l'únic testimoni d'aquesta mena d'esdeveniments. Són també especialment significatives les referències que apareixen a l'*Espill* de Jaume Roig, redactat coetàniament, i encara més les notícies documentals que podem trobar. Vicent Pons, paleògraf de la Universitat de València, en reportar un procés d'incapacitació contra Joan Mercader, germà de Berenguer Mercader, esmenta que una de les proves testificals és el fet que el citat Joan Mercader anara de València a Museros una matinada per tal que un seu amic li donàs la raó sobre la discussió que havia mantingut aquella mateixa nit a una tertúlia: quina ciutat era millor, si València la nova o València la vella, tema que també apareix a l'*Espill*. Amb tot, aquestes notícies s'han de replantejar necessàriament —com diu Cingolani— des de les arrels.

MARTORELL, Joanot: *Tirant le Blanc. Traduction et adaptation en français par le comte de Caylus (1737)*, ed. J. M. Barberà, París, Gallimard, 1997 («Quarto»).

Devem una vegada més a l'esperit inquiet, a l'ambició vigorosa d'il·lustrat i a la passió per la literatura catalana i pel *Tirant* que té Jean Marie Barberà aquesta meritòria i necessària edició de la traducció francesa del XVIII del *Tirant*. L'edició, magníficament presentada, en un volum destinat a un públic de lectors

francòfons ampli, va oportunament precedida per una traducció (feta per Albert Bensoussan) d'un text de 1990 [Symposion de Barcelona] de Mario Vargas Llosa, «Tirant le Blanc: les mots comme actions» (ps. 9-25), publicat també en francès com a tercera part del seu llibre recentment traduït a França, *En selle avec Tirant le Blanc* (Gallimard, 1996). Segueix el text de Caylus, *Histoire du grand chevalier Tirant le Blanc*, dividit en quatre parts (ps. 27-566), amb establiment del text i notes a càrrec de l'editor (les notes són profuses i completes, si tenim en compte el destinatari: notes lèxiques i de contextualització històrica i literària). A continuació del text, un estudi de Barberà, «Joanot Martorell et son temps» (ps. 567-602), que hauria d'haver seguit la presentació del text (gentilment concedida al treball més impressionista de Vargas Llosa), un segon de Marc Fumaroli, «Un gentilhomme universel: Anne-Claude de Thubières, comte de Caylus» (ps. 603-617), i, com a annexos, la publicació de l'*Avertissement* de Nicolas Fréret (621-628) [vegeu art. de Mathilde Bensoussan ressenyat dins les *Actes d'Ais de Provença*], dos apunts de Barberà sobre el matrimoni secret i la doble autoria (ps. 629-631), un quadre cronològic (ps. 633-637) i una bibliografia essencial (ps. 638-642).

Caylus era un dels esperits més originals i cultivat del segle de Lluís XV, segons ens explica el treball de Fumaroli: gravador, pintor (amic de Watteau), col·leccionista antiquari, novel·lista, lliurepensador (enemic, tanmaix, de Diderot). Part de la seua obra, reunida en vida (1787) amb el títol d'*Oeuvres badines*, consta de dotze volums (els dos primers contenen la traducció del *Tirant*). I la seua traducció del *Tirant* és una fita essencial per a recobrar el fil de la recepció literària del *Tirant*. Les poques notes que en tenim, al llarg del segle XVIII i XIX, provenen del text francès. No sols la de Rousseau, al llibre IX de les *Confessions*, o la de la tsarina Caterina de Rússia. També els coneixements que demostren tenir del *Tirant* M. Lewis, l'autor de la novel·la gòtica *The Monk*, o Sir Walter Scott, provindrien certament de la traducció francesa. Ara bé, de la de Caylus o d'algun *re-ader digest* de l'època? Perquè no cal oblidar que, feta sobre la de Caylus, hi hagué una altra adaptació francesa, anònima, comprimida en seixanta-quatre pàgines (un extracte o *miniature*, com deien ells), preparada per a la sèrie de la «Bibliothèque Universelle des Romans» (1975-1989) [vegeu Vila 1997]. La traducció de Caylus no és sinó una adaptació, si tenim en compte els nombrosíssims canvis, amputacions importants i fins i tot afegits efectuats sobre el text. Quantitativament, representa poc menys de la meitat del text original. És, com diu Barberà, una d'aqueixes «belles infidèles» que ens ha transmès el segle XVIII. Traeix Caylus el text? Barberà, ell mateix traductor, contesta negativament: «Il a, bien sûr, réélaboré le texte de Martorell, mais il l'a fait avec intelligence et goût, et a su tirer profit de la langue classique du XVIIIe siècle, qu'il maîtrise parfaitement, pour nous offrir un joyau littéraire qui rend bien l'éclat de l'original» (p. 599).

BIBLIOGRAFIA

- Jean Marie BARBERÀ (1997): *Tirant le Blanc, points et contrepoints*, «TIRANT (Butlletí informatiu i bibliogràfic)», núm. 1.
- Jaume Josep CHINER GIMENO (1993): *El viure novel·lesc. Biografia de Joanot Martorell (amb un fragment d'un manuscrit del «Tirant lo Blanch»)*, Alcoi, Marfil.
- Jaume Josep CHINER GIMENO (1994): *El Tirant lo Blanc de Nicolau Spíndeler (1490), una edició fragmentària? A l'entorn de la seua estructura capitular*, «Rassegna iberística», núm. 50, ps. 3-19.
- Stefano Maria CINGOLANI (1995-1996): *Clàssics i pseudo-clàssics al Tirant lo Blanc. Reflexions a partir d'unes fonts de Joanot Martorell*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras», núm. 45, ps. 361-388.
- Josep-Vicent GARCIA I RAFFI (1997): *Cavalleresc catalana: notes sobre un text inèdit de Lluís Ferran de Pol*, «TIRANT (Butlletí informatiu i bibliogràfic)», núm. 1.
- Paül LIMORTI (1994): «L'entrellaçament en el *Tirant*: la retòrica de la narració i la transmissió de l'obra», dins Carlos ROMERO i Rossend ARQUÉS (eds.), *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco (Atti del V Convegno dell'Associazione Italiana di Studi Catalani-Venezia, 24-27 marzo 1992)*, Pàdua, Programma, ps. 39-70.
- José Manuel LUCÍA MEGÍAS (1997): *Tirante el Blanco ante el género editorial caballeresco (Catálogo descriptivo de libros de caballerías hispánicas, X)*, «TIRANT (Butlletí informatiu i bibliogràfic)», núm. 1.
- Josep PUJOL (1995-96): *El desenllaç tràgic del Tirant lo Blanc, Les troianes de Sèneca i les idees de tragèdia al segle XV*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras», núm. 45, ps. 29-66.
- Josep PUJOL (1997): *De Guido delle Colonne a l'Ovidi epistolar: sobre el rendiment narratiu i retòric d'unes fonts del Tirant lo Blanc*, «Anuari de l'Agrupació Borriana de Cultura», VIII («Lo gentil estil fa pus clara la sentència». *De literatura i cultura a la València medieval*, ed. Tomàs Martínez), ps. 133-174.
- Rafael RAMOS (1997): *Tirant lo Blanc a la zaga de Amadís de Gaula*, dins «TIRANT (Butlletí informatiu i bibliogràfic)», núm. 1.
- M. Jesús RUBIERA MATA (1993): *Tirant contra el Islam*, Altea, Aitana.
- Pep VILA (1997): *El Tirant lo Blanc i Partinobles, dues obres a la Bibliothèque Universelle des Romans (1775-1789)*, «Revista de Catalunya», núm. 121, ps. 99-122.

**L'ascensió irresistible de l'astre literari de Joan Roís de Corella:
cinc anys de bibliografia (1993-1997)**

De la glòria literària corelliana

S. M. Cingolani va ser distingit a la XXVI edició dels Premis Octubre (1997) amb el guardó d'assaig Joan Fuster pel llibre II,14 de la *Bibliografia citada: Joan Roís de Corella: La importància de dir-se honest*. Les resonàncies wildianes del títol (i d'altres que circulen pel llibre, per exemple en relació a Virginia Woolf) són amenitats pròpies del gènere assagístic: no tenen cap significat esotèric ni transcultural. L'esment d'aquesta circumstància tan sols vol emfasitzar que finalment Joan Roís Corella ha atès el reconeixement de la seva vàlua com a escriptor en els termes literaris que escauen al delicat treball de composició i de retòrica que va aplicar a les seves obres. Val a dir que els equívocs no tan solament no han acabat, sinó que prometen continuar. Ara però, als anys del seu astre ascendent, les propostes foraviants entorn de Corella, enlloc de carregar-li els neulers de la Decadència de la literatura catalana, com als temps del Noucentisme, s'inclinen a atribuir-li a poc a poc tota la literatura escrita a València a mitjan segle XV, del *Tirant al Procés de les olives*, pel cap baix. Em refereixo a les tesis que J. Guia expressa als títols II,17 a 20, especialment II,18: *De Martorell a Corella. Descobrint l'autor del «Tirant lo Blanc»*.

Cingolani per a bé i Guia per a mal ens situen, doncs, al cor d'una nodrida bibliografia corelliana recent (la quarantena de títols del llistat II de la *Bibliografia citada*). Aquesta quarantena, produïda en tan sols cinc anys, contrasta amb els 13 títols significatius del llistat anterior, que cobreixen unes tres dècades: un llistat exhaustiu podria doblar com a molt l'inventari! Em permeto de remetre als meus treballs I,1 i I,3 pel que fa a la «llegenda negra» corelliana, feliçment quasi difunta. Dic «quasi» perquè, tot i la notorietat de la *Tragèdia de Caldesa*, objecte de múltiples comentaris i traduccions (vegeu l'apartat 6), l'accés diguem-ne popular a la lectura de Corella es redueix ara com ara als vells productes I,10, I,11 i I,12 i al recent II,34, un llibret divulgatiu finalment «normalitzat», per dir-ho d'alguna manera. Resulta inquietant, per contra, l'absència de Corella, posem per cas, a la «Tria de clàssics» de l'Editorial Teide.

De la restauració dels textos

El flanc més descobert de la nova crítica corelliana és la necessària restauració dels textos. Manca, com és sabut, una edició crítica que posi al dia l'encara imprescindible *vulgata* de Ramon Miquel Planas dintre de la seva «Biblioteca Catalana», que remunta al 1913, i que doni cabuda també a l'obra magna del Corella traductor del Cartoixà, que cal llegir als incunables. Registrem una provatura de restau-

ració de la *Tragèdia de Caldesa* a I,7. Personalment vaig tenir ocasió de comprovar que les aportacions del manuscrit del Trinity College de Cambridge, ja aprofitades en part al text de I,10, forneixen millores importants, almenys pel que fa al *Plany dolorós de la reina Hècuba* (I,4). Ara T. Martínez ha reprès la qüestió als núms. II,29 i 30 a propòsit del text del *Triümf de les dones* (obreta sobre la qual R. Cantavella, a II,6, i A. Carré, a II,9, han aportat puntualitzacions en el terreny del debat pro i antifeminista). C. Wittlin, per la seva banda, enriqueix el llistat d'obres de Corella editades modernament amb la publicació d'un text només conegut fins ara a través de les descripcions de l'únic incunable que ens l'ha transmès: II,40, *La visió a la porta de la senyora nostra de Gràcia*. El mateix Wittlin també s'ha esmerçat, a la seva Universitat del Canadà, en la compilació d'unes concordances electròniques corellianes (II,38), que generosament ofereix als estudiosos d'aquest cantó de l'Atlàntic en còmodos disquets, a través del Seminari de Filologia i Informàtica de la Universitat Autònoma de Barcelona. Com molt bé argumenta aquest investigador, l'ajut de la informàtica és impagable a l'hora de preparar un text crític, sobretot quan, com s'escau amb Corella, la transmissió de la seva obra interfereix amb la d'altres, com és el cas del *Tirant lo Blanc*, i implica fenòmens de doble redacció, com s'ha posat de manifest recentment (tot i que M. de Riquer, a I,9, ja parla de dues «edicions», a propòsit del *Juí de Paris*, p. 313, nota 31).

En realitat els treballs més prometedors pel que fa a la confecció del text crític de Corella provenen dels núms. II,3 i II,36, respectivament d'A. Annicchiarico i J. Turró. El primer treball sotmet a anàlisi les dues cartes amoroses de l'*Aquilles i Polixena* a partir dels manuscrits del Trinity College de Cambridge, de la Biblioteca Universitària de València (còdex Mayans) i de la Biblioteca de Montserrat (cançoner del Marquès de Barberà). Si les variants de Cambridge i de Mayans presenten la tipologia habitual d'errors d'un text copiat per dues mans diferents, les de Montserrat obren un seguit d'interrogants que Annicchiarico proposa de resoldre assignant a aquest darrer text el paper d'una redacció primitiva i al transmès per Cambridge i Mayans el d'una una de més definitiva, retocada pel propi autor (p. 15). D'altra banda, el cap. 369 del *Tirant* manlleua la primera de les lletres de l'obra corelliana, la d'Aquilles, frases soltes de la qual apareixen també en d'altres indrets de la novel·la; en canvi, el 188 aprofita alguns trossos de la resposta de Polixena (ps. 71-73). L'anàlisi de les variants revela que Martorell hauria pogut tenir accés a les dues versions detectades per Annicchiarico (ps. 37-48).

Tornarem a parlar de la connexió amb el *Tirant*, ara convé afegir que Turró a II,36 enceta pel seu compte el discurs de les dobles redaccions a propòsit de la *Tragèdia de Caldesa*, en un article dedicat sobretot, com veurem, a la protagonista femenina. El crític arriba a postular una «segona redacció de l'autor» per a la *Tragèdia* a través de l'acarament dels textos copiats al Jardinet d'Orats (Biblioteca Universitària de Barcelona) i el còdex Mayans de València amb els manlleus de l'obreta dintre del *Tirant* (ps. 109-111). Turró parla de la memòria com intermediària en les operacions de tria i reelaboració que Martorell fa de Corella, d'acord amb un *modus operandi* escolar propi de la transmissió de les lletres anti-

gues, que hom practicava arreu de l'Europa culta al segle XV. Per a Turró, doncs, la còpia del Jardinet d'Orats presenta una segona redacció de la *Tragèdia de Caldesa* en relació a la versió del còdex Mayans (l'absència de l'epíleg ha de ser atribuïda, però, a una defecte de l'antígraf del copista, Narcís Gual).

D'homologar Corella més enllà del nostre clos

Com es pot veure, per fer avançar els coneixements sobre Corella, cal controlar mil·limètricament la transmissió dels textos, les relacions de l'autor amb els contemporanis i, sobretot, tenir una noció suficient de com es produïa i com es valorava en els ambients lletraferits occidentals de la segona meitat del XV el que avui en diem «literatura de creació» i que aleshores hauria merescut més pròpiament el nom de «literatura d'imitació». Ateses aquestes circumstàncies, la comprensió dels escriptors tardomedievals millora necessàriament de forma global, diguem-ne interactiva; vegeu, per exemple com l'assumpció corelliana d'estilemes d'Ausiàs March pot esdevenir significativa a l'hora de precisar delicades interpretacions de textos del segon, a II,5.

D'altra banda, des de la perspectiva de la inclusió de Corella en el cànon dels grans escriptors tardomedievals (que és el lloc que li correspon), és evident que no n'hi ha prou amb els cops de mà dels hispanistes: el que F. Rico va donar-li a I,7 i I,8, o el del minucios treball de fonts de bestiar que duu a terme A. Deyermont II,15. En canvi, em sembla un símptoma excel·lent el tractament de Corella a la monografia de H. A. Kelly (II,23) sobre la supervivència de la noció clàssica de tragèdia (Aristòtil, Horaci, Ovidi) entre els tractadistes medievals (Isidor, Averrois, Albert Magne) i els escriptors dels segles XIV i XV. A l'hora d'analitzar els efectes pràctics de les teories en qüestió i després d'haver repassat Chaucer, a l'apartat de la Península Ibèrica, hom tracta de la nostra *Tragèdia de Caldesa* (ps. 211-215) i de la *Tragèdia de Lançalot* de mossèn Gras (ps. 215-217). La presència d'aquests dos textos en el panorama dels qui conceben la tragèdia com un complicat exercici retòric, consistent en una explosió de lamentacions entorn d'un fet luctuós irreversible, rescata les antigues lletres catalanes dels llimbs on desgraciadament solen residir fora del nostre clos erudit; convindria ara que els seus pobladors habituals, en justa correspondència, i ho dic pensant explícitament en les aportacions de J. Guia, reflexionéssim seriosament sobre el conjunt del panorama literari del Tres i del Quatre-cents.

De la documentació

No és privativa del cas Corella, òbviament, la conveniència de controlar la documentació històrica. Chiner, a II,10, i Villalmanzo, a II,37, inclouen dades sobre el nostre autor en tractar del *Tirant*; el primer, a més, a II,11, documenta el

seu naixement el 28 de setembre de 1435 (al 1458, doncs, quan escriu la *Tragèdia*, comptava 23 anys), nega la seva condició de primogènit (amb la qual cosa deixa de ser sorprenent la seva carrera eclesiàstica), publica el seu testament (redactat el 1478) i precisa la data de la seva mort (6 d'octubre de 1497, als 62 anys). Aquestes són les noves dates sobre les quals s'ha de fonamentar la cronologia de l'obra literària de Corella: després de la sistematització de M. de Riquer, a I,9, ho ha tornat a intentar Cingolani a II,14, com veurem a l'apartat 8.

Un altre sector on ha incidit la crítica ha estat el de la identificació de Caldesa, l'estimada «caiguda» de Corella. J. Parramon, a II,32, es decanta per un personatge de carn i ossos, a qui atribueix les cobles d'autor femení del *Debat amb Caldesa*. J. Turró, per contra, al ja esmentat II,36, aporta dades que justifiquen la seva proposta alternativa: Caldesa és una «creació col·lectiva» del públic de Corella. Aquest hauria fet aparèixer el nom tot just a la *Tragèdia* i al maldit «Si'l ferro calt». El *Debat amb Caldesa*, en canvi, de text tan deturpat, és una obra d'imitació. El cavall de batalla de Turró és la presència d'una «cançión de Caldesa» al ms. de la Biblioteca Nacional de París, ital. 590, fol. 80r, (transcrita a la p. 113): el còdex és d'origen napolità i la lletra que copia el poema es pot relacionar amb la cort del príncep de Viana. Les connexions vianistes de Corella són àmpliament conegudes; Turró afegeix, entre d'altres, la dada que Corella va adreçar una lletra a Yolant d'Urrea (i no d'Urleda, que es una mala lectura), membre d'una família clau en aquestes connexions, també en relació amb els Martorell i els March.

De la connexió «Tirant»

A I,9, M. de Riquer reporta la seva polèmica amb J. Coromines a propòsit de la presència d'un fragment de l'*Hero i Leandre* al cap. 473 del *Tirant* (ps. 310-311, nota 22). D'ençà d'aquest moment no hi ha hagut més dubtes sobre la «direcció» dels manlleus: el *Tirant* incorpora d'ací d'allà textos corellians al costat de múltiples d'altres de procedència diversa. Obro una digressió divulgativa: cal dir manlleus (calcs, préstecs, o un altre mot que no connoti cap manipulació textual abusiva, escandalosa o sospitosa de vés a saber què). Imitar bons models al segle XV no era un delictes contra la propietat intel·lectual, perquè emular els mestres segons les regles de l'art de la composició constituïa un timbre d'honor: era, ni més ni menys, el resultat final del lent procés d'adquisició de les habilitats pròpies d'un escriptor (*dictator*, poeta, expert de retòrica i gramàtica, estudiós de les Arts.) Per això Corella, quan va elevar el vulgar valencià a l'alçada d'Ovidi i de Sèneca en delicades filigranes mitològiques i fins i tot en una obra «nova» com la *Tragèdia de Caldesa*, va esclatar com un valor de primera magnitud i, de retruc, va resultar que estalviava a Martorell, un escriptor més apressat (i amb més pàgines blanques per davant), la feina de practicar l'operació imitativa de cap i de nou.

L'afany de Martorell de servir-se de textos aliens sumàriament retocats és una característica de la seva manera de fer que, en d'altres autors, adquireix matisos diferents. L'anònim del *Curial*, per exemple, tendeix a redactar més a fons les seves fonts (vegeu J. Turró, a III,11). Quan no li resulta avinent practicar la imitació, es permet remissions per la via directa, comptant que el lector recorda perfectament el passatge que li esmenta: voleu saber com era de bella Laquesis? Actualitzeu a la ment la descripció que les *Històries troianes* de Guido delle Colonne fan d'Helena (vegeu, a III,3, I, p. 97). Voleu saber les ganes d'estar sols que tenien Curial i la Güelfa després de la cerimònia nupcial? Busqueu a la memòria què diuen les *Històries troianes* de Guido delle Colonne a propòsit de Jasó i Medea presos per la passió d'amor (vegeu, a III,3, III, p. 255). Per a un observador dels nostres dies, no iniciat en la matèria, el fenomen de l'escriptura imitativa de les antigues lletres europees pot ser copsat tot d'una a través de la comparació amb un fenomen semblant present al llenguatge cinematogràfic. Només cal repassar els *remakes* continuats de pel·lícules famoses, les cites d'homenatge que alguns directors fan dels seus mestres més venerats (seqüències, fotografies, esments verbals) o fins i tot la inclusió de fragments de pel·lícules antigues, generalment amb finalitat còmica, dintre de propostes narratives noves que hi presenten alguna analogia.

C. Miralles, a I,6, va iniciar, de fet, el discurs crític que encara sostenim a propòsit de la connexió corelliana del *Tirant*, tal com l'ha definida després A. Hauf als treballs bessons II,21 i II,22, fonamentals per a comprovar com funciona el mètode filològic d'aproximació als textos antics. Ja s'ha esmentat l'interès de l'aportació de F. Rico, a I,8, que incideix en els materials de font homilètica subjacents a la *Tragèdia de Caldesa* i a la represa que en fa Martorell a l'episodi de l'engany de la Viuda Reposada. En el moment en què M. de Riquer, en efecte, preparant la seva *Aproximació al Tirant* per al centenari de l'*editio princeps* entorn de 1990 (III,10), va veure clara l'operació imitativa de l'escriptura de Martorell a la llum de la crítica de les darreres dècades, es va apressar a retirar el nom de Martí Joan de Galba de la portada de les seves edicions de l'obra (tant de la catalana com de la versió castellana de 1511; A. Hauf manté el segon nom entre interrogants a la seva edició). Res més just pel que fa a Riquer, ja que ell mateix havia proposat la hipòtesi de l'autoria compartida cap a 1947, quan no podia explicar-se en termes estrictament literaris les variacions estilístiques de la novel·la. En aquella data, en efecte, era moneda corrent projectar en els textos anteriors al segle XIX les exigències d'originalitat i creativitat que la literatura més recent, del Romanticisme a les Avantguardes, ha fixat com a condició *sine qua non* de l'ofici d'escriptor. Però d'aleshores ençà s'ha escolat mig segle de bibliografia crítica!

No calia cap segon autor per a una novel·la construïda com un tot homogeni bé que redactada aprofitant materials previs: cartes de batalla del propi Martorell, el Gui de Warwick, els *Dotze treballs d'Hèrcules* d'Enric de Villena, el *Llibre de l'orde de cavalleria* de Lluïl, el *Lancelot* en prosa, fragments d'escriptors del país

(de Cerverí a Eiximenis passant per Bernat Metge), més fragments d'escriptors contemporanis castellans i italians, un florilegi de clàssics i pseudoclàssics molt divulgats i traduïts i, com a model i nord de preciosisme formal, Roís de Corella (vaig suggerir un plantejament així a III,1). Llevat d'alguna reticència escadussera (vegeu J. Fuster, a III,4, i Wittlin, a III,12), hom ha assumit que el text del *Tirant* és un mosaic produït pel seu redactor-compiler: cal treballar, doncs, en la identificació de les peces i discutir sobre el sentit de la recomposició (vegeu S. Cingolani, a III,2; J. Hauf, a III,5; T. Martínez, a III,6; J. Pujol, a III,7 i III,8, i X. Renedo, a III,9). D'altra banda, les edicions crítiques venidores del *Tirant* i de molts dels textos que hi estan implicats, com els de Corella, hauran de tenir present aquesta circumstància, com ja ho estan fent les restauracions del text de l'autor que ens ocupa (vegeu l'apartat 2).

Aquesta digressió m'ha permès d'evocar el plantejament general des del qual, a l'apartat 1, s'ha objectat en contra de la propensió «atribucionista» de J. Guia a II,18: Corella seria l'autor del *Tirant*, o el coautor al costat de Martorell, després de la «jubilació» de Galba. Com que es tracta d'un problema epistemològic, l'objecció a la totalitat que s'hi conté no desautoritza la tasca de confrontació de textos sobre la qual l'autor basa les seves especulacions: els passatges paral·lels que Guia registra (tant a II,18 com a les seves altres aportacions) ostentarien el valor d'una pacient feina feta, si el seu programa de recerca tingués un mínim trellat. J. Guia esgrimeix, en efecte, un únic instrument de treball: l'estudi de la fraseologia segons el *mètode paremiològic* proposat per Maria Conca el 1994 (ps. 26-27). Es tracta d'un sistema de comparació de passos paral·lels concebut per a ser aplicat a textos contemporanis i que no conté cap precaució davant del fet que, com s'acaba de recordar, la composició literària al segle XV funcionava precisament sobre el principi de la imitació. Heus ací doncs, que la simple detecció de semblances en textos escrits seguint aquest procediment deixa automàticament de ser significativa per ella mateixa: el mètode no és aplicable al material triat. Per això moltes de les observacions personals que constel·len l'exposició de les troballes intertextuals es perden pels camins de l'opinió en solitari: que si Martorell podia o no seguir un escriptor més jove que no pas ell (p. 23), que com podia estar al corrent Martorell de les faules ovidianes (p. 24), etc.

Tot l'edifici de Guia descansa sobre una intuïció, òbviament, a priori: si hi ha textos de Corella al *Tirant* és que Corella va escriure la novel·la o, almenys, va col·laborar amb Martorell. Hi hauria una prova de caràcter positivista: que el *Tirant* inclogués calcs d'obres corellianes posteriors a la mort de Martorell. Com que no hi ha evidències irrefutables en aquest terreny, només fraseologia afí, aquí és on falla precisament el mètode paremiològic: la fraseologia «de gust corellia» era, en realitat, material d'ús lliure! Donar més voltes a la qüestió encalla la recerca i no prova la intuïció inicial. Vegeu aquesta seqüència: [1] «Tenien, Martorell i Corella, una mateixa *veu*, amb unes mateixes *modulacions* (alta, baixa, rogallosa, esforçada, etc.)?». [2] Com que pràcticament els únics prosistes catalans d'aleshores eren Corella i l'autor o autors del *Tirant* i [3] com que resulta difícil imaginar

una identificació tan pregona i constant d'un escriptor envers fórmules lingüístiques d'altri, [4] el més raonable és pensar que els estilemes suara reportats eren propis de Corella, tot i que no sapiguem, encara, com ni per què els escrigué en el *Tirant*» (p. 169). Respostes: [1] Les *veus* es modulaven seguint les prescripcions de la retòrica i, sí: dos escriptors podien ser igualment alts, baixos, rogallosos, etc., segons convingués. [2] Corella i Martorell no són els únics prosistes dels seus dies, vegeu els índexs del tom de M. de Riquer, a I,9 i l'anònim del *Curial*, citat suara. [3] No resulta gens difícil imaginar identificacions pregones entre dos autors quan el sistema d'aprenentatge de l'escriptura passava per la memorització dels models. [4] Negades les premisses, cau la conclusió, que d'altra banda explica un fenomen fosc a través d'un d'encara no aclarit.

De la «Tragèdia de Caldesa»

L'obra més notòria de Corella és, evidentment, la *Tragèdia de Caldesa*, com queda recollit al títol de I,11 i a l'interès preferent de F. Rico, a I,7 (que, com hem vist, en forneix un text restaurat). Moltes de les valoracions estètiques de J. Fuster, a I,5; de M. de Riquer, a I,9, i de J. Romeu Figueras, a I,13 no han perdut gaire del seu valor a la llum de les noves aportacions. No és el cas, tanmateix, de la interpretació biografista en sentit estricte (present en aquests mateixos i a I,10), que es pot resumir amb la frase fusteriana de la rendibilitat exemplar del «Corella cornut». Aquesta mena de discurs ha sobreviscut d'ací d'allà, per exemple en un treball ja citat de J. Parramon (II,32), en un altre de Wittlin (II,39), i en algunes de les celebracions periodístiques d'aniversari que vam llegir durant el 1997. A I,2 ja vaig insistir en la centralitat de tradicions literàries molt conegudes (la ficció autobiogràfica, l'experiència lírica d'Ausiàs March) en el relat en primera persona d'una obra, que, tot i la seva extrema brevetat, sembla oferir un rerefons interminable de models i ressonàncies. D'ençà del suggeriment homilètic de F. Rico, ja esmentat, a I,8, el panorama de fonts advertides de la *Tragèdia* s'ha ampliat amb més connotacions marquianes i trobadoresques (A. Annicchiario, a II,2; R. Cantavella, a II,7, i J. Pujol, a II,33), amb la seva vinculació amb l'herència medieval de la tragèdia clàssica (II,7; II,23, vegeu l'apartat 3), amb ressons dels poetes elegíacs llatins, detectats per C. Garriga, a II,16, i amb la recuperació d'un model terencià del qual Cingolani treu molt bon partit al seu llibre (vegeu l'apartat 8). Com s'ha vist a l'apartat 4, les lectures biografistes de la *Tragèdia* impliquen la condició de personatge real per a l'«íclita donzella» que la protagonista: caldria arribar a un equilibri entre els deutes del text amb la tradició literària clàssica i medieval, el valor moral emblemàtic de l'anècdota que conté i la seva dimensió històrica, llegida, això sí, al marge de la noció romàntica de sinceritat.

El prestigi de la *Tragèdia* es manifesta en les traduccions i les glosses de què ha estat objecte. Si qui signa en va embastar un text castellà a I,3, A. Annicchiario

ha publicat la seva lectura plena de puntualitzacions, acompanyada d'una versió italiana a II,2. C. Wittlin, per la seva banda, presenta la seva traducció anglesa, a II,39. Tots semblen estar d'acord, doncs, pel que fa al caràcter emblemàtic del mite de Caldesa en Corella. Tanmateix, si a II,4 aquest mite se'm situava a l'inici cronològic dels escrits que l'autor va dedicar al desengany amorós, Cingolani, a II,14 argumenta a favor d'una funció conclusiva de la *Tragèdia* en aquest mateix assumpte. Cingolani, d'altra banda, com veurem a l'apartat 8, explica la singularitat i l'èxit de l'obreta amb convinents raons d'història literària.

De moltes observacions disperses

Un cop d'ull al llistat II mostra que l'obra de Corella ha estat encara objecte d'un munt d'altres aproximacions, que van des d'una aportació lingüística de caràcter tècnic (M. V. Adell, II,1), a una visió a la religiositat de l'autor (J. F. Pardo, a II,31), a la detecció de noves fonts (R. Cantavella, II,8, o C. Garriga, II,16, entre d'altres que ja s'han esmentat), al comentari literari, generalment enfocat des del comparatisme. Així R. Lapesa llegeix l'*Oració* de la Verge de Corella al costat de Berceo, a II,24; L. Martín contrasta l'ús dels materials de bestiar en Corella i en d'altres poetes de la tradició, com ara Pròxita, a II,27, i V. Martines valora alguns tòpics retòrics corellians a la llum de fonts italianes contemporànies, a II,28. Dos treballs incideixen en els mètodes d'adaptació d'Ovidi: L. Lucero, a II,25, i E. Trilla i V. Cristóbal, a II,35; C. Wittlin a II,41, per la seva banda, també combina l'anàlisi de les adaptacions del poeta llatí amb les que Corella fa de la *Legenda aurea* a les vides de sants. Només trobo una aportació adscrita a un corrent crític que reclami la denominació d'origen: l'aproximació narratològica de D. Madrenas i J. M. Ribera, a II,26.

De la moral en l'escriptura o el Corella de Cingolani

Els dos articles corellians de Cingolani, II,12 i II,13, apunten les tesis centrals del llibre II,14, a saber: en primer lloc, els filtres teòrics que la concepció de la literatura de l'autor imposa a la temàtica escollida. El principal d'aquests filtres és la dimensió moral de l'escriptura, que esdevé necessàriament mirall de comportament per al lector. Els temes clàssics doten els relats d'una distància temporal que els fa aptes per a reflectir situacions especialment conflictives, d'aquí la rendibilitat de les evocacions mitològiques i la singularitat de la *Tragèdia de Caldesa*, situada en el present. L'altra peça bàsica de la intervenció de Cingolani és una proposta de datació de les obres de Corella construïda sobre una hipòtesi a propòsit de la seva pròpia evolució literària.

La importància de dir-se honest s'articula en vuit unitats. El cap. 1 (ps. 19-54) està destinat a transmetre la noció que el personatge real Corella és inabastable:

tot el que sabem d'ell es vehicula a través de la literatura i de les seves convencions, entre les quals Cingolani subratlla el paper de la ficció que a la baixa Edat Mitjana embolcalla l'expressió del que per a nosaltres són sentiments íntims. D'aquí la necessitat de controlar els models de Corella i la utilitat de recórrer al concepte de «literatura mitjana», que Francesco Bruni va formular per a explicar la suspensió del judici moral en certes obres literàries del Boccaccio jove. Malgrat aquesta llunyania del Corella real, Cingolani presenta com a problemàtica la seva relació amb la temàtica preferent de la seves proses, l'amor-passió, tractat amb insistència tot i la negativa de l'autor d'avenir-se a trobar-li cap justificació. En el fons Corella defuig un plantejament teòric satisfactori de la seva activitat literària; Cingolani creu, a més, que cal afegir-hi una total manca de biografisme: «L'obra de Corella ens revela les tensions espirituals d'un escriptor» (p. 53), però difícilment anirem més enllà.

Pel que fa a la cronologia interna, al cap. 2 (ps. 55-84), es parteix de la base que tots els textos aprofitats al *Tirant* han de ser anteriors al 2 de gener de 1460, dia en què Martorell data el començament de la seva obra (p. 58), escrita amb certs textos de Corella presents a la ment. D'aquí que la producció profana del nostre s'ordeni en dues fases a banda i banda de la *Tragèdia de Caldesa*, del 1458. La dedicació a la redacció d'obres mitològiques s'explica com a exercici propi d'una fase de formació centrada en l'estudi i la pràctica de la retòrica (la precocitat de Corella no constitueix cap problema). L'adquisició del mestratge en teologia a partir de 1469 correspon a una inflexió cap als temes religiosos. Aquesta nova etapa també experimenta una evolució, des de les obres narratives exemplars, a la traducció, que és vista com la renúncia definitiva a tota originalitat creativa. A la p. 69 es planteja un tema fonamental: on va estudiar retòrica Corella? Com va aprendre a emular en la seva llengua materna Ovidi, Sèneca, Terenci, Virgili i Boccaccio? Les dades escadusseres que reuneix Cingolani no poden furnir respostes concretes i assenyalen un altre flanc descobert de la nostra tradició erudita.

Les dues unitats del cap. 3 (ps. 85-177) analitzen el tractament que dona Corella a la cavalleria i a la guerra, per una banda, i a la passió d'amor i a les dones, per l'altra. Es tracta de pàgines analítiques que condueixen a la conclusió que el nostre autor es mou contínuament entre les contradiccions insuperables que separen les seves conviccions pacifistes i antieròtiques dels temes literaris que cultiva; d'aquí la riquesa de matisos que exhibeix i la fragilitat de l'equilibri de la seva escriptura.

El cap. 4 (ps. 179-203) intenta extreure una doctrina literària del *Parlament en casa de Berenguer Mercader*, amb l'ajuda de les teories que Dante i Boccaccio van formular a propòsit del sentit de la ficció. Sembla que Corella defensa la legitimitat de la literatura en la mesura en què vehicula ensenyaments útils a través de ficcions versemblants. Aquestes consideracions es completen al cap. 5 (ps. 205-218) amb algunes reflexions sobre la recepció medieval dels comentaris d'Averrois a la *Poètica* d'Aristòtil, els quals van contribuir a fixar la noció que la literatura pertanyia als dominis de l'ètica.

Els darrers caps. se centren en la *Tragèdia de Caldesa*: el 6 (ps. 219-244) des de la seva relació amb les altres obres amoroses de Corella, el 7 (ps. 245-262) en la perspectiva d'una connexió temàtica amb la comèdia *Eunuchus* de Terenci, i el 8 (ps. 263-294) com un assaig final d'interpretació global d'un missatge literari complex i canviant. Heus ací una clau: «La literatura és literatura; si és tragèdia i, amb això, ben allunyada de la realitat, es pot conrear amb tota legitimitat. La realitat és realitat, és comèdia, i aquí ha d'intervenir un tipus de moral diferent que no es pot permetre la compassió ni cap justificació per l'amor-passió» (p. 293).

La principal virtut del llibre de Cingolani és l'esforç de repensament de l'obra de Corella a partir d'una contextualització en la teoria i la pràctica de la literatura dels seus dies. El seu enemic més conspicu, en canvi, és la necessitat d'improvisar davant de la manca de precedents suficients en aquesta mena d'exercicis: benvingut sigui el Corella literàriament vacil·lant, turmentat i contradictori de Cingolani i augurem-nos que noves recerques confirmin aviat les menys consolidades de les seves deduccions.

LOLA BADIA

BIBLIOGRAFIA CITADA

(l'asterisc assenyala edicions o materials ecdòtics)

I. TÍTOLS CORELLIANS SIGNIFICATIUS DES L'ANY 1964 AL 1992

1. BADIA, Lola, «*En les baixes antenes de vulgar poesia*», *Corella, els mites i l'amor*, dins *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella*, Barcelona, Quaderns Crema, 1988, ps. 145-180.
2. BADIA, Lola, *Ficció autobiogràfica i experiència lírica a la Tragèdia de Caldesa de Joan Roís de Corella*, dins *Homenaje al profesor Antonio Vilanova*, I, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1989, ps. 75-93. També a L. B., *Tradició i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, ps. 73-91.
3. BADIA, Lola, *Materiales para la interpretación de la obra literaria de Joan Roís de Corella*, «*Revista de Filología Románica*», núm. 6 (1989), ps. 97-109.
- *4. BADIA, Lola, *El Plany dolorós de la reina Hècuba de Joan Roís de Corella. Restauracions i contextos*, dins *Miscel·lània Joan Fuster* (eds. A. Ferrando - A. G. Hauf Valls), III, Barcelona/València, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, ps. 195-223.
5. FUSTER, Joan, *Lectura de Roís de Corella*, dins *Obres Completes. I. Llengua, Literatura, Història*, Barcelona, Edicions 62, 1968, ps. 285-313. Reedi-

- ció a *Misògins i enamorats* (ed. A. Hauf Valls), Alzira, Bromera, 1995, ps. 207-236. Extractat a *Estudis d'història cultural. Antologia de textos* (ed. F. Pérez Moragón), Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I, 1992, ps. 75-84.
6. MIRALLES, Carles, *Raons de Mirra en boca d'Esperança. (Sobre un altre plagi de Roís de Corella en el Tirant lo Blanc*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», núm. 37 (1977-1978), ps. 140-147. També a C. M., *Eulàlia. Estudis i notes de literatura catalana*, Barcelona, Edicions del Mall, 1987, ps. 51-62.
- *7. RICO, Francisco, *Imágenes del Prerrenacimiento español: Joan Roís de Corella y la Tragèdia de Caldesa*, dins *Estudios de literatura española y francesa, siglos XVI y XVII. Homenaje a Horst Baader*, Frankfurt, K. Dieter, 1984, ps. 15-27. L'estudi que acompanya l'edició, en català, com a pròleg al núm. I,11, ps. 11-19.
8. RICO, Francisco, *Caldesa, Carmesina y otras perversas*, dins *Primera cuarentena y tratado general de literatura*, Barcelona, El festín de Esopo, 1982, ps. 91-92. També a *Miscel·lània R. Aramon i Serra*, IV, Barcelona, Curial, 1984, ps. 235-236.
9. RIQUER, Martí de, *Joan Roís de Corella*, dins *Història de la literatura catalana*, III, Barcelona, Ariel, 1964, ps. 254-315. Reedició: Barcelona, Planeta, 1984.
- *10. ROÍS DE CORELLA, Joan, *Obra profana* (ed. J. Carbonell), València, Albatros, 1973. Reimpressió: València, Tres i Quatre, 1983.
- *11. ROÍS DE CORELLA, Joan, *Tragèdia e Caldesa i altres proses*, pròleg de Francisco Rico, (ed. M. Gustà), Barcelona, Edicions 62 / La Caixa, 1980.
- *12. ROÍS DE CORELLA, Joan, *Psalteri*, edició actualitzada (eds. J. A. López Quiles / V. Ribes Palmero), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985.
13. ROMEU FIGUERAS, Josep, *Dos poemes de Joan Roís de Corella: A Caldesa i La sepultura, Anàlisis i comentaris de textos literaris catalans* (ed. N. Garolera), III, Barcelona, Curial, 1985, ps. 137-167. També a J. R. F., *Quatre lectures de poesia medieval*, Barcelona, La Magrana, 1991, ps. 79-114.

II. CINQ ANYS DE BIBLIOGRAFIA CORELLIANA, 1993-1997

1. ADELL, Marc Vicent, *Problemàtica de l'acusatiu preposicional en català: notes al voltant de Roís de Corella*, dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 28. *Miscel·lània Germà Colon*, 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, ps. 93-110.
2. ANNICCHIARICO, Annamaria, *Perché tragedia?: Il gioco delle ambiguità nella Tragèdia de Caldesa di Joan Roís de Corella*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», núm. 53 (1991-1992), ps. 59-80.

- *3. ANNICCHIARICO, Annamaria, *Varianti corelliane e «plagi» del «Tirant»: Achille e Polissena*, Fasano di Brindisi, Schena, 1996.
4. Badia, Lola, Aucis amors. *Teoria i pràctica del desengany d'amor segons Joan Roís de Corella*, dins *Literatura Medieval. Actas do IV Congresso da Associação Hispânica de Literatura Medieval*, III, Lisboa, Cosmos, 1993, ps. 275-282.
5. CABRÉ, Lluís i TURRÓ, Jaume, Perché alcun ordine gli habbia ad esser necessario: *la poesia 1 d'Ausiàs March i la tradició petrarquista*, *Cultura Neolatina*, núm. 55, 1-2 (1995), ps. 117-136.
6. CANTAVELLA, Rosanna, *Sobre el Triumfo de les dones de Roís de Corella*, dins *Actas del II Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (5-9 octubre 1987)* (eds. J. J. Lucía Megías i P. Gracia), Alcalà de Henares, Universidad II, 1992, ps. 217-228.
7. CANTAVELLA, Rosanna, *On the Sources of the Plot of Corella's Tragèdia de Caldesa*, dins *The Medieval Mind. Hispanic Studies in Honour of Alan Deyermond* (eds. I. Macpherson i R. Penny), Londres, Tamesis, 1997, ps. 75-90.
8. CANTAVELLA, Rosanna, *Dames a l'aigua: el tema del debat entre el Príncep de Viana i Joan Roís de Corella*, dins «Lo gentil estil fa pus clara la sentència». *De literatura i cultura a la València medieval* (ed. T. Martínez) = «Anuari de l'Agrupació Borriana de Cultura», núm. 8 (1997), ps. 37-46.
9. CARRÉ, Antònia, *L'Espill de Jaume Roig i El triunfo de les dones de Joan Roís de Corella*, dins «A sol post. Estudis de Llengua i Literatura», núm. 3 = «Universitas», núm. 5 (1995), ps. 91-94
10. CHINER GIMENO, Jaume J., *El viure novel·lesc. Biografia de Joanot Martorell, amb un fragment d'un manuscrit del «Tirant lo Blanch»*, Alcoi, Marfil, 1993.
11. CHINER GIMENO, Jaume J., *Aportació a la biografia de Joan Roís de Corella: noves dades sobre el seu naixement i la seua mort*, dins «Caplletra», núm. 15 (tardor 1993) [1994], ps. 49-62.
12. CINGOLANI, Stefano, *Joan Roís de Corella o la interioritat de la moral*, dins «Revista de Catalunya», núm. 120 (juliol-agost 1997), ps. 83-98.
13. CINGOLANI, Stefano, *D'Aquiles a Jesús. Reflexions sobre la cronologia de les obres de Joan Roís de Corella*, dins «Lo gentil estil fa pus clara la sentència». *De literatura i cultura a la València medieval* (ed. T. Martínez) = «Anuari de l'Agrupació Borriana de Cultura», núm. 8 (1997), ps. 67-86.
14. CINGOLANI, Stefano, *Joan Roís de Corella: La importància de dir-se honest*, València, Edicions 3 i 4, 1998.
15. DEYERMOND, Alan, *Las imágenes del bestiario en la poesía de Joan Roís de Corella*, dins *Ex libris. Homenaje al profesor José Fradejas Lebrero*, I, Madrid, UNED, Departamento de Literatura Española y Teoría de la Literatura, 1993, ps. 95-106.

16. GARRIGA, Carles, «*Vidi cum foribus lassus prodiret amator*», «Els Marges», núm. 51 (1994), ps. 86-99.
17. GUIA MARÍN, Josep, *L'autoria del Tirant de Martorell a Corella*, «Serra d'Or», núm. 434 (febrer 1996), ps. 57-59.
18. GUIA MARÍN, Josep, *De Martorell a Corella. Descobrint l'autor del «Tirant lo Blanc»*, Catarroja / Barcelona, Editorial Afers, 1996.
19. GUIA MARÍN, Josep, *Corella també en menjava, d'olives*, dins «Revista de Catalunya», núm. 105 (març 1996), ps. 83-114.
20. GUIA MARÍN, Josep, *Tres notes sobre el Jardinet d'orats*, «Afers», núm. 27 (1997), ps. 453-462.
21. HAUF VALLS, Albert, *Tirant lo Blanc: algunes qüestions que planteja la connexió corelliana*, dins *Actes del novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 1991)* (eds. R. Alemany - A. Ferrando - L. B. Meseguer), II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitats d'Alacant, València i Jaume I, 1993, ps. 69-116.
22. HAUF VALLS, Albert, *Tirant lo Blanc: ¿novela anticaballeresca? Algunas cuestiones que plantea la conexión corelliana*, dins *Estudios sobre el «Tirant lo Blanc»*, Granada, Universidad de Granada, 1995, ps. 110-151.
23. KELLY, Henry A., *Ideas and Forms of Tragedy from Aristotle to the Middle Ages*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.
24. LAPESA, Rafael, *Gonzalo de Berceo y Joan Roís de Corella ante el duelo de la Virgen*, dins *Miscel·lània d'Homenatge al Dr. Esteve Pujals*, Barcelona, Columna, 1994, ps. 175-187.
25. LUCERO COMAS, Lluís, *La tradició ovidiana en l'obra de Joan Roís de Corella: una aproximació parcial*, dins *Tradició clàssica. Actes de l'XI Simposi de la Secció Catalana de la SEEC (1993)* (ed. M. Puig Rodríguez-Escalona), Govern D'Andorra, Conselleria d'Educació, Joventut i Esports, 1996, ps. 437-442.
26. MADRENAS TINOCO, Dolors i Juan M. RIBERA LLOPIS, *Oralitat i narratologia: de la Història de Jacob Xalabín a la Tragèdia de Caldesa de Joan Roís de Corella*, dins *Literatura Medieval. Actas do IV Congresso da Associação Hispânica de Literatura Medieval*, II, Lisboa, Cosmos, ps. 307-314.
27. MARTÍN PASCUAL, Llúcia, *Una aproximació a l'anàlisi de les comparacions extretes dels Bestiaris en els poemes del XIV i XV catalans*, dins *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, (Alacant-Elx, 1991), vol. I, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1993, ps. 145-257.
28. MARTINES, Vicent, *Per adolcir cotante pene amare: una coincidència de Roís de Corella amb uns sonets italians de la fi del segle XV*, «Revista de l'Alguer», V, núm. 5 (1994), ps. 219-228.
29. MARTÍNEZ, Tomàs, *Literatura i teologia en una proposta profeminista: el Triümo de les dones de Joan Roís de Corella (1462)*, «Annali di Ca' Foscari. Rivista della Facoltà di Lingue e Letterature Straniere dell'Univer-

- sità Ca' Foscari di Venezia», Venècia, Programma, 35, 1-2 (1996), ps. 225-236.
- *30. MARTÍNEZ, Tomàs, *Per a una interpretació del Triümf de les dones, de Roís de Corella: claus ecdòtiques*, dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 33. *Miscel·lània Germà Colón*, 6, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, ps. 37-70.
31. PARDO MOLERO, Juan Francisco, *La religiosidad en las obras de Joan Roís de Corella*, «Anales Valentinus. Revista de Filosofía y Teología», núm. 19, 37 (1993), ps. 175-193.
32. PARRAMON BLASCO, Jordi, *Roís de Corella i l'enigma de Caldesa*, dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 30. *Miscel·lània Germà Colón*, 3, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1995, ps. 69-79.
33. PUJOL, Josep, *Jo viu lo Ray ab la nobla Leuseteta. Resson d'una razo a la literatura catalana del XIV*, «A sol post. Estudis de Llengua i Literatura», núm. 3 = «Universitas», núm. 5 (1995), ps. 225-132.
- *34. ROÍS DE CORELLA, Joan, *Rims i proses* (ed. T. Martínez), Barcelona, Edicions 62, 1994.
35. TRILLA MILLÀS, E. i CRISTÓBAL LÓPEZ, V., *Las Heroidas de Ovidio en Joan Roís de Corella*, dins *Tradició clàssica. Actes de l'XI Simposi de la Secció Catalana de la SEEC (1993)* (ed. M. Puig Rodríguez-Escalona), Govern d'Andorra, Conselleria d'Educació, Joventut i Esports, 1996, ps. 693-697.
- *36. TURRÓ, Jaume, *El mite de Caldesa: Corella al Jardinet d'orats*, «Atalaya, Revue Française d'Études Médiévales Hispaniques», núm. 7 (1996), ps. 103-116.
37. VILLALMANZO, Jesús, *Biografía ilustrada y diplomatario de Joanot Martorell*, València, Ajuntament de València, 1995.
38. WITTLIN, Curt, *Joan Roís de Corella: Introducció a una concordança de les seves obres*, dins *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 1991)* (eds. R. Alemany - A. Ferrando - L.B. Meseguer), I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitats d'Alacant, València i Jaume I, 1993, ps. 327-367.
39. WITTLIN, Curt, *The Pen that Eases Pain: A first Translation of Joan Roís de Corella's Tragèdia de Caldesa*, «Antipodas», núm. V (1993), ps. 47-59.
- *40. WITTLIN, Curt, *Un text inèdit de Joan Roís de Corella: La visió a la porta de la senyora nostra de Gràcia, del 1487*, «A sol post. Estudis de Llengua i Literatura», núm. 3 = «Universitas», núm. 5 (1995), ps. 257-268.
41. WITTLIN, Curt, *La Biblis, Mirra i Santa Anna de Joan Roís de Corella: traduccions modulades, amplificades i adaptades*, dins «Lo gentil estil fa pus clara la sentència». *De literatura i cultura a la València medieval* (ed. T. Martínez) = «Anuari de l'Agrupació Borriana de Cultura», núm. 8 (1997), ps. 175-189.

III. TÍTOLS CITATS A PROPÒSIT DE MARTORELL

1. BADIA, Lola, *El Tirant en la tardor medieval catalana*, dins *Actes del Symposium Tirant lo Blanc*, Barcelona, Quaderns Crema, 1993, ps. 35-99.
2. CINGOLANI, Stefano, *Clàssics i pseudoclàssics al Tirant lo Blanc. Reflexions a partir d'unes fonts de Joanot Martorell*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», núm. 45 (1995-1996), ps. 361-388.
- *3. *Curial e Güelfa* (ed. R. Aramon Serra), 3 vols., Barcelona, Barcino, 1930-1933; «Els Nostres Clàssics».
4. FUSTER, Joan, *Consideracions sobre el Tirant*, dins *Actes del novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 1991)* (eds. R. Alemany - A. Ferrando - L.B. Meseguer), II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat d'Alacant, València i Jaume I, 1993, ps. 5-23.
5. HAUF VALLS, Albert, *Tres cartes d'amor: contribució a l'estudi del gènere epistolar en el Tirant*, dins *Actes del Symposium Tirant lo Blanc*, Barcelona, Quaderns Crema, 1993, ps. 379-410.
6. MARTÍNEZ, Tomàs, *De la comtessa de Varoic a la princesa Carmesina: per la presència de Sèneca al Tirant lo Blanc*, dins *Estudis crítics sobre «Tirant lo Blanc» i el seu context. Actes del Col·loqui Internacional «Tirant lo Blanc», «l'albor de la novel·la moderna europea» (Ais de Provença, 1994)*, (ed. J.M. Barberà), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, pàgs, 385-305.
7. PUJOL, Josep, *El desenllaç tràgic del Tirant lo Blanc*, *Les Troianes Sèneca i les idees de tragèdia al segle XV*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», núm. 45 (1995-1996), ps. 29-66.
8. PUJOL, Josep, *De Guido della Colonne al l'Ovidi epistolar: sobre el rendiment narratiu i retòric d'unes fonts del Tirant lo Blanc*, dins «*Lo gentil estil fa pus clara la sentència*». *De literatura i cultura a la València medieval* (ed. T. Martínez) = «Anuari de l'Agrupació Borriana de Cultura», núm. 8 (1997), ps. 133-174.
9. RENEDO, Xavier, *Raó i intuïció en Plaerdemavida*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», núm. 45 (1995-1996), ps. 317-360.
10. RIQUER, Martí de, *Aproximació al Tirant*, Barcelona, Quaderns Crema, 1990.
11. TURRÓ, Jaume, *Sobre el Curial, Virgili i Petrarca*, dins *Miscel·lània Joan Fuster* (eds. A. Ferrando i A. G. Hauf Valls), III, Barcelona / València, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, ps. 149-168.
12. WITTLIN, Curt, *Dels manuscrits a l'edició: el Tirant, elaborat per Martorell el 1460 usant materials preexistents, revisat després valenciana prosa per Galba*, dins *Actes del Symposium Tirant lo Blanc*, Barcelona, Quaderns Crema, 1993, ps. 605-633.

Llengua i nació

Le discours sur la nation en Catalogne aux XIXe siècles. Hommage à Antoni M. Badia i Margarit. Actes du Colloque international, París, Éditions Hispaniques, 1996.

ANGUERA, Pere: *El català al segle XIX. De llengua del poble a llengua nacional*, Barcelona, Empúries, 1997 («Biblioteca Universal», 96).

La primera d'aquestes obres aplega trenta-una aportacions diverses, però ben interessants per als historiadors de la llengua que tracten la relació entre llengua i nació, que no es limiten als segles XIX i XX, agrupades sota tres epígrafs o temes concrets. El primer, «Problématique générale: histoire et langue», probablement serà el que interessi més als lingüistes, encara que els autors provinquin dels camps de la història general o de la història literària, malgrat els condicionaments dels punts de vista o d'ideologia sociopolítica i estètica inherents a aquestes disciplines. Per exemple, el treball de Michel Zimmerman, medievalista ben acreditat, sota el títol «Aux origines de la nation catalane: affirmation politique et territoriale (IX-XIIe siècles)», tot i que no es refereix a la llengua, és ben il·lustratiu del procés d'agrupació d'uns comtats d'origen carolingi que parlaven precisament una mateixa llengua, el català, entorn del de Barcelona, i que no deu ésser un fet casual. Crec, en aquest sentit, que seria interessant de relacionar aquests dos fets, el polític i el lingüístic, en l'origen de la formació de la nació catalana.

El segon tema «Autres nations et autres concepts. Confrontations et comparaisons», també inclou articles interessants des del nostre punt de vista lingüístic, ja siguin de caràcter general, com el de Borja de Riquer, «Per a una història social i cultural del catalanisme contemporani», com també referits a la problemàtica particular d'un territori, en el cas del de Joan Becat, «Identitat de Catalunya Nord dins l'Estat francès», i en relació a un fet social concret, com ara carlisme i catalanisme, al qual són dedicats sengles articles de Pere Anguera i Jordi Canal, o de praxi política: «El rapto de la nación: los comunistas catalanes ante la reivindicación nacionalista», d'Antonio Elorza.

El tercer tema, «Les discours de la fiction», és dedicat a la literatura catalana també en relació amb el concepte de nació i de nacionalisme per mitjà de l'estudi de l'obra i de l'actitud d'autors catalans, de Narcís Oller fins als poetes d'avui, incloent-hi la d'autors tan importants com Josep Pla o Mercè Rodoreda.

Després de donar aquesta breu notícia per a ressaltar-ne la vàlua, només voldríem afegir que fóra interessant que aquest volum tingui la difusió (és a dir la facilitat de distribució i d'adquisició) que es mereix a casa nostra.

L'obra de Pere Anguera, historiador ben conegut, que ja hem esmentat en el comentari anterior, també és una aportació valuosa al coneixement de la història social de la llengua catalana durant un segle complex i decisiu, limitada al

Principat, però. La quantitat d'informació diversa que hi aporta és considerable, per exemple la referent a l'ensenyament (p. 33), al bilingüisme (p. 114), a la retolació en castellà (p. 124). A vegades aquesta informació, sobretot la que es refereix a les actituds personals és ben significativa, com quan ens diu que segons el testimoni de Joan Maluquer, el 1876, Laureà Figuerola, llavors ministre a Madrid (que no havia estat políticament catalanista) li parlà «en català, en contesta a les primeres paraules que jo (Maluquer(li dirigí en castellà» escarmentat per Víctor Balaguer que, un parell de dies abans, «en parlar-li en català, em va contestar en castellà» (malgrat el catalanisme literari abrandat del Balaguer jove) (p. 89). Tot i que com hem dit es tracta de l'obra d'un historiador, no presenta una ordenació del material aportat clarament en funció de les ideologies i de la pràctica dels diferents règims i períodes polítics d'aquest segle. En aquest sentit li hauria estat útil de consultar alguns dels treballs que s'inclouen en les actes del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana, particularment les corresponents a l'àrea d'Història de la Llengua. Aquesta omisió és comprensible puix que l'autor al començament de bell antuvi ja ens diu que aquest llibre és obra d'un historiador, no pas d'un lingüista, ni molt menys d'un sociolingüista, però crec que els lingüistes que l'han assessorat li n'haurien d'haver donat notícia. En qualsevol cas, es tracta d'un llibre ben interessant i honest, i exempt dels prejudicis i dels sofismes d'alguns «intellectuals» que professen un antinacionalisme català més o menys disfressats d'historiadors o de crítics literaris (o simplement periodistes), bastant abundosos en determinats ambients politicoculturals d'esquerra i dreta.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

Estudis sobre Josep Maria Quadrado

QUADRADO, Josep M. *Assaigs literaris*, edició d'Antònia Tayadella, Barcelona, Universitat de les Illes Balears/ Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996 («Biblioteca Marian Aguiló», 21).

PEÑARRUBIA, I., MAS, J., ENSENYAT, G., FULLANA, P., DURAN, M., CANTARELLAS, C.: *Josep Maria Quadrado i el seu temps*, Palma, Miquel Font Editor, 1997.

La commemoració del centenari de la mort de Josep M. Quadrado el 1996 ens ha deixat dues obres que ens ajuden a aprofundir en el coneixement d'aquesta, a vegades controvertida, personalitat de la cultura mallorquina.

Que l'extensa i variada obra de Quadrado és una peça important en el pano-

rama cultural del XIX és un fet prou conegut, així com que el seu àmbit d'influència sobrepassa en escriure l'estricta àrea mallorquina. Precisament delimitar quina és l'àrea d'actuació en cada etapa de la seva vida —Madrid, Palma, menys clarament Barcelona— i què és el que l'impulsa en la seva activitat és un element essencial per entendre la seva obra. En general, aquesta obra amalgama de forma molt estreta l'erudició historiogràfica i l'interès per la literatura del moment —els dos eixos principals de la seva tasca intel·lectual— amb la defensa d'una ideologia catòlica i conservadora. Per altra banda, la militància directament política —sota el guiatge de Jaume Balmes— concentrarà al llarg dels anys 1842-46 una bona part de la seva activitat periodística.

Ara bé, així com els seus articles religiosos i polítics varen ser recollits en volum ja en vida de l'autor i reeditats i completats més tard (que Quadrado començàs per aquests precisament ja posa de manifest l'ordre d'importància que donava a aquests diversos camps de la seva activitat), els escrits sobre literatura no tingueren la mateixa sort. D'aquesta manera, malgrat que els estudis sobre la literatura del Romanticisme a casa nostra han reconegut la importància de la seva aportació com a crític i com a historiador de la literatura —i molt especialment la seva tasca a «La Palma»— fins ara si volíem llegir la seva defensa de Víctor Hugo, el seu famosíssim article sobre *Poetas mallorquines*, o la seva divulgació d'Ausiàs Marc, per esmentar tres peces clau, havíem de fer-ho directament de la premsa periòdica del moment. Ara, el volum *Assaigs literaris* de la «Biblioteca Marian Aguiló», editat a cura d'Antònia Tayadella, ens posa a l'abast una àmplia representació dels escrits que sobre literatura deixà dispersos en publicacions periòdiques de Madrid, Barcelona i, especialment, Palma, i se'ns presenta com a una eina utilíssima per a l'estudi del personatge i de la seva època. I, encara que només sigui de passada, voldria insistir en la necessitat que encara tenim de comptar amb més obres que ens permetin conèixer directament el pensament de la intel·lectualitat del segle XIX. Reculls amplis, de textos complets, degudament contextualitzats, que posin a l'abast del públic interessat un material imprescindible per poder entendre realment quines eren les línies de força que actuaven en aquell moment en el si de la cultura catalana.

A l'extensa introducció que precedeix la selecció de textos d'aquests *Assaigs literaris*, Tayadella s'ha decantat per oferir una visió general del que fou el desenvolupament de la tasca intel·lectual de Quadrado, tot establint-ne les etapes més destacades i l'eix motor de cadascuna. Aquesta sembla una opció raonable per situar el personatge en el seu moment, sobretot si tenim en compte que la biografia intel·lectual de Quadrado no és gens senzilla i que abraça realment interessos molt diferenciats. Per altra banda, dins d'aquesta visió general es dedica una atenció preferent, com era previsible, a la dedicació de Quadrado a la literatura: com a teòric i introductor d'autors romàntics primer, com a historiador de la literatura catalana després, amb una menció també a la relació, sempre conflictiva, amb la nova literatura en català que es produïa a Catalunya. En línies generals, Tayadella emmarca la tasca de crític literari entre els límits precisos de 1839 i 1844, una

època que estaria marcada per l'impacte del romanticisme i en què el nostre autor té un paper importantíssim ja sigui com a teoritzador (de fet, onze dels vint articles que conformen l'antologia són d'aquesta etapa) ja sigui com a introductor de molts dels grans noms del romanticisme europeu: francesos, alemanys i, cas especial, el de l'italià Manzoni. Vindria després una llarga etapa en què la literatura estricta deixaria lloc a les campanyes polítiques i després apologetiques per tornar a mostrar un cert reviscolament pel tema literari en l'últim tram de la seva vida, en què, convertit ja en «patriarca» de les lletres mallorquines, tornaria a prendre un impuls en certa forma forçat: ara els seus escrits són sempre pròlegs i homenatges. De fet, aquesta periodització no sembla gaire discutible, però tanmateix, caldrà aprofundir encara en quines són les motivacions que impulsen Quadrado a dedicar-se més a una tasca o una altra. I especialment, què el fa allunyar-se de forma tan definitiva del seu interès per la literatura contemporània. En aquest sentit, Tayadella apunta el seu desànim al final de l'etapa madrilenya, davant la impossibilitat d'obtenir el reconeixement o l'èxit que ell esperava. Crec que tot allò que es relacioni amb les possibilitats de professionalització és un element fonamental per a molts intel·lectuals del segle XIX, però potser en el cas de Quadrado aquest argument se'ns queda una mica curt.

L'antologia recull textos que podrien classificar-se en dos apartats: hi ha, per una banda, els de crítica literària que, com hem dit abans, pertanyen a dues etapes molt diferenciades i tenen, per tant, característiques molt diferents. D'un grandíssim interès són els de la primera època, que mostren un profund coneixement dels nous autors romàntics; i entre aquests, destaca el dedicat a Víctor Hugo, interessant per la versió primera de 1840 i més encara per la reelaboració i matisació de 1885. En aquest grup trobaríem, però, a faltar, algun article més de «La Palma», especialment *Sobre la crítica literaria*; també, alguna de les semblances biogràfiques que després conformarien *Personajes célebres*. El segon grup d'escrits crítics pertany als últims quinze anys de la seva vida i el constitueixen bàsicament anàlisis d'autors mallorquins. De fet, tant sols un d'entre els cinc textos seleccionats és realment un article, *Caritat, Esperansa y Fé, tres buenas obras de este año 1885* (amb comentaris també sobre Verdaguer i Llorente), publicat al «Museo Balear»; la resta són pròlegs, conferències o fins i tot, una carta personal, cosa que ens informa ja clarament del seu caràcter d'obra de circumstàncies, cosa que no vol dir que no tinguin per si mateixos un interès remarcable.

Un altre grup, de característiques molt diferents, el formen els estudis sobre literatura catalana medieval, des del primerenc i bàsic estudi sobre Ausiàs March, passant pel famós *Poetas mallorquines*, fins al dedicat a Ramon Llull. Treballs molt diferents aquests als del grup anterior i que, en certa manera, cal veure més relacionats amb la seva tasca d'historiador.

Per finalitzar, l'antologia recull també el famós *Desagravi a les literatures regionals*, de 1889, petita mostra de les sempre conflictives relacions de Quadrado amb el moviment de recuperació literària i cultural català.

La segona obra, *Josep M. Quadrado i el seu temps*, recull les conferències pronunciades en el cicle que, sota aquest títol, organitzà la Societat Arqueològica Lulliana en col·laboració amb el Consell Insular de Mallorca.

El tema prioritari de les participacions gira entorn de diversos aspectes de l'activitat com a historiador de Quadrado,¹ dels condicionaments —ideològics i d'altra mena— que la marcaren i de la seva repercussió en el món historiogràfic mallorquí posterior: *Quadrado historiador* d'Isabel Peñarrubia, *Josep Maria Quadrado medievalista i la historiografia actual* de Gabriel Enseñat Pujol i *L'aportació historiogràfica de Quadrado* de Miquel Duran se centren directament en aquest aspecte. Completen el volum els estudis *Josep Maria Quadrado i la cultura catalana* de Joan Mas i Vives, *Política i religió en la vida i obra de Josep Maria Quadrado* de Pere Fullana Puigserver i *Quadrado i el patrimoni historicoartístic* de Catalina Cantarellas. Tanmateix, si una cosa queda clara al llarg del volum és precisament la impossibilitat de delimitar els diversos aspectes de la seva actuació: política i pensament religiós s'entrellacen amb la tasca d'historiador i aquesta amb la d'arxiver.

Atès el seu caràcter introductori, l'estudi de Peñarrubia vol donar una visió global de la tasca historiogràfica de Quadrado. Bàsicament n'assenyala el que anomena «dicotomies» (perspectiva particularista de la història no per regionalisme sinó per positivisme; idealització de les institucions polítiques medievals i alhora judicis molt severos sobre aquestes; apologia d'una gloriosa història mallorquina i crítica a l'uniformisme de la corona espanyola sense qüestionar-se, però, el paper de la monarquia borbònica, etc.), cosa que ens porta necessàriament a una visió de Quadrado com a «intel·lectual orgànic de la burgesia conservadora», especialment durant el sexenni revolucionari. Peñarrubia resumeix també el que serien les principals aportacions metodològiques com a historiador de Quadrado: el seu mètode positivista, que el portaria a la consulta de les fonts directes; l'esperit crític a l'hora d'analitzar aquestes fonts i la no generalització com a mètode; inserir la història local dins el marc europeu i, finalment, la capacitat d'interpretar els fets —no només de narrar-los— i de buscar-ne les causes.

Les idees fins aquí ressenyades es repeteixen —potser a vegades amb alguna matisació— en els altres articles, que amplien, alhora, el camp d'anàlisi. Així, Gabriel Enseñat analitza sobretot la tasca com a medievalista de Quadrado (amb un interessant apartat dedicat a ressaltar la importància dels seus estudis sobre literatura medieval catalana, especialment sobre Ausiàs March i Lluïl·li) i la seva enorme influència en els estudis sobre la Mallorca medieval realitzats fins època molt recent; Miquel Duran se centra en les bases culturals del Quadrado historiador (romanticisme i positivisme) alhora que ressegueix les seves obres històriques menys conegudes (biografia de Masarnau, per exemple, o el volum

1. El paper d'historiador de Quadrado té un tractament important en una altra obra d'abast, però, més general: *Els historiadors i l'esdevenir polític d'un segle a Mallorca (1839-1939)*, de Pere Fullana, Isabel Peñarrubia i Antoni Quintana, apareguda també el 1996 a Palma.

de *Balears dels Recuerdos y bellezas de España*) i, molt especialment, la continuació del *Discurso sobre la Historia Universal* de Bossuet; Fullana, que centra el seu estudi ja específicament en la militància i actituds polítiques de Quadrado en relació al seu pensament religiós (tema que, ja hem vist, és també recurrent en les altres aportacions), n'estableix les bases i la periodització; l'aspecte de Quadrado com a ideòleg i defensor del patrimoni historicoartístic és tractat per Cantarelles, que dedica una part important del seu article a examinar la historiografia existent sobre el tema, per passar després a resseguir la tasca de Quadrado en el si de la Comissió de Monuments Històrics i, aspecte molt interessant, a analitzar els fonaments del seu pensament restauracionista. Finalment, l'estudi de Joan Mas gira entorn d'un punt al qual pràcticament tots els altres articles també fan referència: la relació de Quadrado amb el moviment de la Renaixença. Per a Mas, Quadrado fa «mallorquinisme en clau espanyola» i sempre tenint com a punt de mira la intel·lectualitat espanyola, entre la qual vol fer-se un lloc. Aquesta qüestió (que també assenyala Miquel Duran pel que fa a la faceta d'historiador) explicaria, com a mínim en un cert moment, el seu rebuig a l'ús del català. Tanmateix, Mas assenyala que aquesta postura no és monolítica, sinó que va matisant-se a l'aire dels esdeveniments polítics del país: així, hi podem diferenciar una actitud més oberta al llarg dels anys quaranta i cinquanta, en la qual comencen a entreveure's clares reticències a partir de la instauració dels Jocs Florals i que es converteix en una actitud totalment tancada durant el sexenni revolucionari. A partir dels anys vuitanta hi hauria, finalment, una moderació en el seu anticatalanisme propiciada tant per un canvi polític, amb la consolidació de la Restauració, com també per un canvi de situació personal (època de reconeixement públic a Mallorca). Mas apunta també que aquesta actitud general és la que explicaria la seva negativa a utilitzar el terme «català» en els seus estudis per denominar la llengua literària dels autors mallorquins, que ell substitueix pel de «llemosí»: és una altra forma de negativa a integrar el seu mallorquinisme en el moviment cultural català.²

Sens dubte, l'estudi de la figura i l'obra de Quadrado no s'ha esgotat encara, però aquestes dues obres, juntament amb els diversos epistolaris apareguts d'uns anys ençà, es converteixen en una eina imprescindible per al coneixement d'aquesta figura de la cultura malloquina.

MARGALIDA TOMÀS

2. Com a aspecte negatiu del llibre no podem deixar d'assenyalar la descurança en l'edició, concretament en la correcció lingüística: determinats articles presenten una munió d'errades realment sorprenent. És una veritable llàstima en un llibre que serà de consulta obligada per a l'estudi del nostre autor.

Els dos primers volums de l'*Obra Completa* de Joan Crexells

De Plató a Carles Riba, pròleg de Joaquim Molas, edició a cura d'Alfred Schrem, Barcelona, Edicions de la Magrana, 1996.

Cròniques europees. Berlín-Londres, 1920-1926, pròleg de Norbert Bilbeny, edició a cura d'Alfred Schrem. Barcelona, Edicions de la Magrana, 1997.

L'edició de l'*Obra Completa* de Joan Crexells ha estat proposada en tres volums, per bé que és prevista l'aparició de diversos apèndixs. Aquí, però, només ens ocuparem dels dos primers volums, atès que la resta encara no ha estat publicada. Per a tal fi, d'una banda, ens referirem al contingut dels textos de Crexells de què disposem; de l'altra, als criteris d'edició.

El primer volum, *De Plató a Carles Riba*, aplega, a més de l'article que Josep Pla dedicà al nostre autor dins *Homenots. Primera sèrie*, i que l'editor ha inclòs encertadament en aquesta edició,¹ els escrits de Crexells de caire més explícitament filosòfic publicats entre el 1911 i el 1926, l'any en què morí. Aquests escrits, al seu torn, han estat agrupats en cinc seccions. Vegem-ho, tanmateix, amb més deteniment.

La primera secció, intitulada per l'editor «Filosofia, Política, Història» (ps. 49-219), recull articles que van aparèixer en diverses publicacions periòdiques de l'època: «La Revista», «La Publicitat», «Butlletí de les Joventuts Nacionalistes de Catalunya», «Revista de Catalunya» i «La Nova Revista» —on figura un article de Crexells publicat pòstumament, el 1928. Una bona part d'aquests escrits són ressenyes crítiques d'obres de filosofia;² d'altres ens donen testimoniatge d'esdeveniments culturals de l'època;³ la gran majoria, però, són breus assaigs sobre diversos problemes filosòfics que ocuparen el nostre autor. En aquests darrers articles a què m'acabo de referir es tracten qüestions de filosofia pràctica —bàsicament, però, de caire polític—,⁴ de filosofia de la història⁵ —a propòsit del sentit de la història— i d'epistemologia.⁶ I és que Crexells, al capdavant, s'interessà per les grans qüestions filosòfiques; qüestions com les que, *suo modo*, ocuparen també pensadors com Plató, Kant i Hegel, per esmentar-ne alguns.

La segona secció duu per títol «Filòsofs Contemporanis» (ps. 221-310). Aquesta secció, talment l'anterior, està constituïda per articles apareguts per primera vegada en publicacions de l'època, entre els anys 1918 i 1919. A més —apunta l'editor—, els escrits que integren aquesta secció van ser publicats plegats a *Pri-*

1. Vegeu «Joan Crexells vist per Josep Pla», ps. 15-43

2. Vegeu, per exemple, «Concepte general de la ciència catalana, de Francesc Pujols», ps. 56-59; «La natura i la història, de Pedro Dorado Montero»; i «Sobre una edició de Balmes», ps. 208-212.

3. Vegeu «Un congrés universitari», ps. 53-56; «La importància del vuitcents català», ps. 212-216.

4. Entre d'altres, «La teoria cínica de la monarquia i la teoria cínica de la democràcia», ps. 149-170.

5. En particular, vegeu «La història a l'inrevés», ps. 170-189

6. Vegeu «Els arguments de Zenon d'Elea i el concepte d'infinit», ps. 189-202.

mers assaigs, el 1933. Això de banda, aquests articles presenten de manera sintètica les aportacions de filòsofs de renom internacional a l'època: H. Cohen, B. Russell, W. James, B. Croce, A. Riehl... I val a dir que filòsofs com Hermann Cohen,⁷ Bertrand Russell⁸ i William James,⁹ posem per cas, determinaren en bona mesura el pensament de la primera meitat del nostre segle, àdhuc podríem dir que han estat presents durant tot el segle XX: de la mà de Hermann Cohen sorgí el «neokantisme» de l'escola de Marburg; de Russell, entre d'altres coses, allò que avui en diem «filosofia de l'anàlisi»; i de W. James el «pragmatisme», la primera aportació filosòfica genuïnament americana. Amb això suposo que ja ens podem fer una idea del contingut d'aquesta secció; nogensmenys, també podem començar a fer-nos ressò de la contemporaneïtat de Crexells.

La tercera secció (ps. 311-440) és la tesi doctoral de Crexells, intitolada *Las verdades absolutas*. Fou llegida el 1919 i publicada, juntament amb els articles de la secció precedent, a *Primers assaigs. Las verdades absolutas* parteix de la sempre problemàtica relació entre ciència i filosofia. Crexells es pregunta quin és el paper de la filosofia davant l'obligat qüestionament que suscità a aquesta la ciència de l'època. El problema inicial de què parteix la tesi, però, és projectat a l'àmbit de la teoria del coneixement. Des d'aquesta òptica, després d'haver posat en entredit la pretesa capacitat omnicomprensiva i exclusivista de la ciència, Crexells tornà a situar la filosofia en la «via de la veritat», transcendint així el relativisme i l'escepticisme en què culminà bona part de la filosofia del segle XIX. En Crexells, en efecte, trobem un certa pervivència de l'absolut, d'un absolut, però, que no prové pas de les esferes celestes. Amb tot, no és una proposta ingènua i acrítica, la de Crexells, sinó quelcom pensat tenint en compte l'esdevenir de la història de la filosofia. *Las verdades absolutas*, doncs, palesen que Crexells fou també, més enllà de la seva aportació assagística provinent dels seus escrits periodístics, un pensador acadèmic.

La quarta secció, «Sobre art i literatura» (ps. 441-576), recull els articles que Crexells escrigué a propòsit de diversos esdeveniments artístics i literaris de l'època. Aquests textos, però, no són ni relats literaris ni inventaris detallats dels esmentats esdeveniments. O bé no són només això. Potser fóra més encertat dir que són textos d'estètica. Crexells, amb tot, no pretengué bastir una estètica, sinó més aviat avaluar les aportacions de caire estètic que li semblaven més rellevants i plausibles, i això, en efecte, partint sempre tant dels artistes com de la producció artística mateixa.

Els articles que constitueixen aquesta secció estan dedicats majoritàriament a la literatura; en particular, a la literatures catalana, grega antiga, alemanya i anglesa. Si bé Crexells —tal com apunta N. Bilbeny—¹⁰ no va ser ni cap literat ni cap crític literari, sí que fou un gran afeccionat a la literatura. La seva afecció i la seva

7. Vegeu «Hermann Cohen», ps. 223-229.

8. Vegeu «Bertrand Russell», ps. 270-296.

9. Vegeu «William James. La filosofia moderna i el pragmatisme», ps. 296-303.

10. Norbert BILBENY, *Joan Crexells en la filosofia del Noucents* (Barcelona, DOPESA, 1979; «Pinya de Rosa», núm. 35). Vegeu especialment les ps. 37-44.

labor de periodista el dugueren a escriure aquests articles; la seva formació filosòfica, en canvi, en determinà el contingut.

La cinquena i última secció d'aquest volum duu per títol «Sobre Plató» (ps. 577-684). És així que el primer volum d'aquesta *Obra Completa* conclou amb la brillant contribució del nostre autor a l'estudi de l'obra de Plató. Crexells va traduir set diàlegs de Plató al català per a la Fundació Bernat Metge. Si bé aquí no hi figuren les traduccions, l'editor ha inclòs la introducció general a Plató i les introduccions a cadascun dels diàlegs que Crexells preparà com a complement a les traduccions.

Dins la introducció general¹¹ trobem el que podríem anomenar la biografia intel·lectual de Plató, és a dir, una síntesi coherent de la informació de què hom disposa de la vida i de l'obra de Plató. Crexells també menciona les diverses edicions dels textos de Plató que ha transmès la tradició, del món antic als nostres dies. Els estudis preliminars dels Diàlegs (ps. 605-684) inclouen: informació dels personatges que intervenen en l'acció, és a dir, de si poden ser o no personatges històrics; informació de l'època en què fou escrit cada diàleg; i finalment, seguint la paginació clàssica, hi figura l'estructura literària i l'estructura temàtica de cadascun dels diàlegs.

El segon volum, *Cròniques europees. Berlín-Londres, 1920-1926*, recull els articles de caire polític que el nostre autor escrigué per al diari barceloní «La Publicitat». De banda d'algun escrit en què Crexells s'ocupà de l'actualitat catalana,¹² la majoria d'articles que constitueixen aquest volum són cròniques de la situació política de l'Europa de més enllà de les fronteres de casa nostra. D'entre aquests articles polítics, «uns són de caire eminentment periodístic i els altres, sense defugir el caràcter breu i divulgatiu que dóna el periodisme, presenten un caire molt més culte i especulatiu»;¹³ a més d'això, tant en uns com en els altres, Crexells, en referir-se als personatges que en aquell moment ocupaven l'escena política, dóna mostres d'una gran capacitat d'introspecció psicològica.¹⁴

Aquests escrits aparegueren, tal com indica el títol d'aquest volum, entre els anys 1920 i 1926. I és que durant aquest període Crexells va fer de corresponsal per a l'esmentat periòdic. Primer fou destinat a Berlín, de manera que els escrits de la seva primera etapa com a corresponsal versen sobre la situació política d'Alemanya. Després es traslladà a Londres, des d'on va escriure sobre la política que es feia a l'Anglaterra de l'època. I val a dir el futur d'Europa es decidí en bona mesura en ciutats com Berlín i Londres, car, com és ben sabut, el moment històric en què Crexells redactà aquests articles fou el període d'entreguerres. En aquest sentit, els es-

11. «Introducció als Diàlegs», ps. 579-605.

12. Vegeu «La sociedad de naciones en Barcelona», ps. 206-211; «Per la nova universitat», ps. 219-227.

13. N. BILBENY, *op. cit.*, p. 45.

14. Fixeu-vos com Crexells descriu el tarannà de personatges com Adolf Hitler («La Ruhr i Munic», ps. 387-390; «La qüestió de la unitat alemanya i el particularisme», ps. 437-441) i Winston Churchill («Vaga ferroviària i govern socialista», ps. 534-538; «Un home d'estil», ps. 553-557).

crits que integren aquest volum són documents històrics de primera mà. Per dir-ho d'una altra manera: aquests articles són del tot útils per reconstruir la història més recent d'Europa. Si se'm dispensa una breu digressió, molt em sembla que és a partir d'aquesta història que avui, a les acaballes del segle XX, seria bo de començar a pensar en la plausibilitat de la Unió Europea, aquesta nova entitat encara no del tot present que s'aproxima com més va més. Això de banda, pel que fa al contingut dels articles que constitueixen aquest segon volum, el fonamental ja ha estat dit.

A propòsit del primer volum d'aquesta *Obra Completa* hem pogut veure que bona part dels articles que escrigué Crexells són de caire periodístic. En vista a això, podem dir que l'aportació del nostre autor a la cultura catalana fou bàsicament la d'un pensador, diguem-ne, «publicista». És així que Crexells, malgrat algunes divergències, s'expressà a la manera d'Ors i els noucentistes. D'altra banda, dèiem que Crexells va ser també un pensador acadèmic. Pel que fa al segon volum, en canvi, hem de dir que el pensador ha esdevingut cronista. El nostre personatge, efectivament, se cenyí a la realitat política de l'època de la manera més objectiva possible. Amb tot, els diversos temes que l'ocuparen foren tractats sempre des d'un punt de vista filosòfic, per bé que això mai no vol dir, en el cas de Crexells —emprant una expressió seva— fer volar coloms.

Havent vist el contingut d'aquests dos primers volums de l'*Obra Completa* de Joan Crexells, passem a referir-nos als criteris d'edició. De l'edició del primer volum direm que és bona si atenem a la manera en què han estat agrupats els textos. L'editor, a més, ha inclòs un pròleg i un acurat índex onomàstic. Tanmateix, atès que els escrits són de caire filosòfic, potser hauria estat necessari afegir més notes a peu de pàgina per aclarir diverses expressions, sobretot si hom vol fer arribar aquesta edició a un ampli ventall de públic. En relació als possibles arcaïsmes, és obvi que si és possible els textos s'han de mantenir en la seva forma original. L'editor ho ha tingut en compte, encara que en alguna ocasió potser hauria estat més encertat actualitzar-los. Finalment, he de fer notar que hi ha alguns errors tipogràfics¹⁵ que dificulten la comprensió d'alguns articles, tot i que no sabria dir si els errors tenen l'origen en el mateix Crexells o bé en l'edició que ens ocupa.

Pel que fa al segon volum, l'editor manté les virtuts del primer i, a més, corregeix algunes de les possibles mancances de què parlava. Concretament, la llengua ha estat més actualitzada que no pas en el primer volum. A més, trobem més notes a peu de pàgina gràcies a les quals hom pot comprendre amb més facilitat el sentit dels textos. En relació als criteris d'edició, doncs, el segon volum supera el primer. Esperem, però, que tant el tercer volum com els apèndixs siguin encara millors.

ALEX CASTELLNOU MERCADÉ

15. Vegeu el fragment següent: «És evident que hi ha un progrés de l'home del segle XXX (?) a l'home del segle XX [...]», p. 174, dins «La història a l'inrevés», ps. 170-189; vegeu també la figura 2 de la p. 192, dins «Els arguments de Zenon d'Elea i el concepte d'infinít», ps. 189-202. Aquesta figura, per contra del que hauria de ser, no ajuda pas a fer comprensible l'argument de Zenó a què es refereix.

Recepció, contradicció i biografia: més sobre Ferrater

Amb pocs mesos de diferència han aparegut a les llibreries dos nous llibres sobre Gabriel Ferrater: *Gabriel Ferrater: recepció i contradicció*, de Núria Perpinyà (Barcelona, Empúries, 1997), i *El Gabriel Ferrater de Reus*, de Ramon Gomis (Barcelona, Proa, 1998). Aquestes dues noves aportacions a la bibliografia ferrateriana són molt diferents des de tots els punts de vista, o gairebé. Tenen, efectivament, alguna cosa en comú, i és que cap dels dos llibres no és un estudi crític de l'obra literària de Ferrater. El llibre de Perpinyà és un tipus d'estudi reservat necessàriament a aquells autors que compten, ja, amb una bibliografia crítica considerable i, per tant, amb una recepció, sigui del tipus que sigui, significativa. D'altra banda, tant l'un com l'altre són, encara que per motius diferents, llibres que només es fan sobre alguns autors: aquells que, d'alguna manera, han deixat de ser només escriptors (és a dir, han deixat de ser coneguts o comentats només per la seua obra) i han passat a ser el que podríem anomenar mites (literaris). Dels autors que pertanyen a aquesta segona categoria no només n'interessa l'obra, sinó també l'anècdota biogràfica o la pura xafarderia.

El llibre de Núria Perpinyà és un treball de recepció, però no estrictament de recepció literària. A partir de la riquesa metodològica que ofereixen les diverses aportacions d'allò que, per simplificar, coneixem amb els termes genèrics de teories de la recepció o teories del lector (tot i que aquests termes, avui, ja resulten massa vagues), i que Perpinyà dibuixa molt bé en la magnífica introducció, el seu ambiciós estudi es marca uns límits: «En conseqüència, l'opció triada és menor que la que proposa el nou historicisme tant per la importància que aquí s'atorga als textos per sobre dels contextos, com pel tipus —més verbal que social— de selecció dels efectes de disseminació de l'obra; i major que la de la crítica de la crítica, els estudis de la qual contemplen una proporció molt baixa dels lectors reals en restringir jeràrquicament el nombre d'apropaments vàlids basant-se en criteris de científicitat, interès general, vàlua de les aportacions, rigor metodològic o estatus del lector» (ps.10-11). Aquest últim aspecte, és a dir, el fet de no destriar qualitativament els materials, tot i que suposa necessàriament tenir en compte aportacions poc vàlides des del punt de vista de la crítica literària, permet treballar amb textos i dades diverses molt útils des del punt de vista de la recepció.

Que Ferrater és un dels autors catalans contemporanis que compta amb una crítica més abundant és un fet que no admet cap rèplica. Si algú en té algun dubte, només cal que consulti la bibliografia exhaustiva recollida en el llibre de Perpinyà (encara que només hi consten els títols apareguts fins al 1992). El que ja no és tan clar, després de llegir el llibre, és la rigorositat d'aquesta crítica. Perpinyà, en els seus comentaris, no es queda al marge. De fet, ella és una bona estudiosa de l'obra de Ferrater i, naturalment, en té una opinió crítica formada, tot i que en el seu llibre s'estimi més no fer-ne esment si no és per fer-se una autocrítica (p. 208). Quan hom decideix fer un estudi de recepció, ha de tenir més o menys clar que es trobarà

amb tot un seguit de materials dispersos i dispars, que no coincidiran en valoracions ni en interpretacions. Probablement, la consciència de la diversitat i de la riquesa intel·lectual que aquesta diversitat pot aportar (quan no es tracta d'un relativisme mal entès on tot s'hi val) és allò que motiva l'interès d'un estudi de recepció. El fet de considerar tots aquests materials tampoc no vol dir, és clar, donar-los a tots la mateixa importància. Però tal i com la mateixa autora comenta en algun moment, allò que es diu, és, i més si es diu per escrit: en aquest cas, les opinions prenen molt fàcilment l'aparença de veritat. En el món de la crítica ferrateriana, aquell comentari que, aïllat, semblava una veritat absoluta, té un valor molt més relatiu en tant que peça d'un entramat complex. Els bons comentaris, amb aquesta visió de conjunt, hi surten guanyant, i els dolents o poc rigorosos, naturalment, hi perden. Si Perpinyà es manifesta, en alguns casos, bèl·ligerant amb certs comentaris (per via directa o irònica) no és pel fet que les opinions que s'hi expressen puguin ser diferents o oposades de les seues, sinó perquè s'escriuen des de la més absoluta manca de rigorositat. Serveixen com a exemple els comentaris de la pàgina 36.

La presentació dels materials amb els quals treballa l'autora és força interessant, en el sentit que les dos grans parts en què s'organitzen (deixo de banda, ara, la introducció i les conclusions), que en principi semblen clarament separades, dibuixen, de fet, a partir de dos grans eixos, la vida i l'obra, dos processos molt similars. Aquestes dues parts són: «Recepció de l'obra de Gabriel Ferrater» i «La construcció del mite de Ferrater». És justament aquesta divisió, en principi tan clara, entre els dos apartats el que em feia dir abans que el llibre no és, no pot ser, únicament, un llibre de recepció *literària*. És clar que l'autora podria haver limitat els materials i cenyir-se als comentaris literaris i, en conseqüència, a la recepció literària. Amb poetes com Ferrater, però, això sembla ben difícil: «En llegir els comentaris sobre l'obra de Gabriel Ferrater costa de trobar-ne algun que no faci cap menció a la seva vida» (p. 249), diu Perpinyà. Aquests comentaris (pseudo)biogràfics s'alimenten del mite, i el mite s'alimenta, al seu torn, de cert tipus de comentaris, creant així un cercle viciós que, a hores d'ara, sembla difícil d'evitar. D'altra banda, «les causes que determinen la naturalesa i evolució de la recepció literària d'un escriptor són literàries i no literàries» (p. 114). Entre aquestes causes no literàries (ideològiques, per exemple), s'hi han d'incloure, també, les biogràfiques.

Al meu judici, un gran encert del llibre de Perpinyà és precisament el tractament dels materials amb què treballa, defugint l'ordenació cronològica que acostumen a seguir els estudis de recepció. Cal dir, d'altra banda, que la gran diversitat no és només conseqüència de les diferents opinions dels crítics, sinó també del fet de tenir en compte informacions de procedència molt diversa i de vegades sorprenent, com ara judicis d'alumnes d'ensenyament secundari, dades sobre els préstecs bibliotecaris dels llibres de Ferrater, comentaris sobre les fotografies del poeta que han estat publicades o sobre els carrers que porten el seu nom. La primera part, «Recepció de l'obra de Gabriel Ferrater», consta, a la vegada, de quatre subapartats (crisis, a la manera gracianiana) que corresponen als següents nivells d'anàlisi:

— Primera crisi: sobre la mateixa recepció literària i els conceptes d'impacte, influència i importància. Hi ha, també, algunes dades objectives que permeten estudiar la recepció: dades sobre tiratges, traduccions, presència a les antologies, poemes dedicats, etc. Ja en aquesta primera crisi, fins i tot pel que fa a les dades objectives, es poden trobar les primeres discrepàncies. Perpinyà estableix una sèrie de 17 punts bàsics (ps. 112-114) que, tot i ser presentats com a primeres conclusions sobre la recepció de Ferrater, podrien funcionar perfectament com a hipòtesis a tenir en compte en qualsevol estudi de recepció literària.

— Segona crisi: centrada en els comentaris sobre l'obra poètica de Ferrater: descripcions, etiquetes, valoracions, característiques temàtiques i formals. Tot i que en la introducció Perpinyà afirmava que els plantejaments del seu estudi quedaven per sota dels del Nou Historicisme, és en aquest apartat on més s'hi acostava, atès que un dels temes cabdals en parlar de l'obra de Ferrater ha estat la qüestió del realisme històric, i en els posicionaments de la crítica sobre aquest aspecte hi juga un paper important la vinculació ideològica dels crítics amb les propostes del moviment, d'una banda, i de l'altra, el moment en el qual es fan aquestes aportacions (als anys 60 o posteriorment). És significatiu, com fa notar l'autora, el canvi de posicionament d'algun crític sobre aquest aspecte.

— Tercera crisi: sobre les metodologies dels apropaments crítics a la poesia de Ferrater (New Criticism, Formalisme, Estructuralisme i Postestructuralisme), i sobre les intertextualitats, és a dir, sobre com la crítica ha vinculat el nom de Ferrater al de molts altres autors, sovint pel procediment més simple i maldestre: citant noms al costat del de Ferrater, associant sense explicar com es fa l'associació. Pel que fa a la relació de Ferrater amb la poesia catalana d'aquest segle, s'hi troben també dues posicions antagòniques: els que creuen que Ferrater suposa un trencament absolut i els que creuen que s'hi integra perfectament; entremig, tota una gradació d'opinions.

— Quarta crisi: a banda de la poesia, Ferrater és autor d'una extensíssima obra no poètica (tot i que alguns s'entestien encara a referir-se a la seua obra qualificant-la de breu). Les divergències, aquí, més que no pas de la valoració qualitativa de l'obra assagística, provenen de les dues grans maneres d'interpretar el paper que té en el conjunt de la producció ferrateriana: la positiva (és capaç de fer moltes coses) i la negativa (comença moltes coses però no n'acaba cap, no s'hi compromet). En paraules de Perpinyà, «¿Un leonardo o un tastaolletes?».

La segona part, «La construcció del mite de Ferrater», es divideix en tres crisis més:

— Cinquena crisi: els comentaris sobre les dades biogràfiques i les característiques físiques, intel·lectuals, psicològiques i ideològiques de Ferrater. És esperable la discrepància en els darrers punts, però la comunitat ferrateriana tampoc no es posa d'acord en els primers. Ni tan sols es comparteix unànimement l'opinió que Ferrater era un home molt intel·ligent. D'altra banda, si és cert que qualsevol crític, en parlar d'un poeta, parla en realitat d'ell mateix, en aquest cas ho és més que mai, atès que els crítics parlen de Ferrater en funció de la relació que hi van tenir i de les experiències que hi van compartir.

— Sisena crisi: sobre com es construeix el mite d'un escriptor: a partir de quins elements (Perpinyà en destria cinc: poesia, intel·ligència provocadora, sexe, alcohol i suïcidi) i a través de quins processos. Ens hauríem de quedar, sobretot, amb una idea: aquells que col·laboren més activament en la creació del mite són els que menys coneixen la vida, i encara menys l'obra (per ignorància o per malvolença) de Ferrater.

— Setena crisi: els tipus d'apropament a la biografia de Ferrater i a les associacions que es fan entre vida i obra: biografisme sincer, contingut, existencialisme, psicologisme, etc.

Si ens hi fixem bé, veurem que les dues parts segueixen un procés paral·lel, una mena de gradació de menys a més, dels aspectes més concrets als més abstractes (de vegades caldria dir als més imaginatius), que es podrien resumir segons un esquema general, sempre tenint en compte que en cada punt s'hi troben tot un seguit de discrepàncies:

Obra:

- Dades (objectives) sobre l'obra
- Interpretacions o valoracions de l'obra (Crítica o història literària)
- Tipus d'apropaments literaris

Vida:

- Dades (objectives) sobre la biografia
- Interpretacions o valoracions de la vida (Mitificació)
- Tipus d'apropaments biogràfics

Això no obstant, la línia divisòria entre aquest cos central del llibre i la introducció i les conclusions, centrades en les reflexions teòriques, potser resulta excessiva. Tant la part teòrica com la part d'exemplificació permeten una lectura independent, per bé que tot el que hi ha a la teoria és també, d'una altra manera, als exemples. A la introducció (m'hi he referit abans breument) Perpinyà traça una descripció de les teories de la recepció literària des d'un punt de vista força ampli que serveix per a emmarcar el seu estudi i per a legitimar-lo teòricament. Si la introducció és interessant, potser ho és encara més la conclusió, que porta el títol significatiu de «¿On és el sentit?». El lector atent del llibre, arribat en aquest punt, s'haurà adonat clarament que les discrepàncies d'opinió al voltant de la figura de Ferrater són immenses. No es tracta només de discrepàncies de grau en les valoracions (del tipus «és el millor», «és excellent», «és bo», «és regular», «és dolent», «és pèssim»), sinó que van molt més enllà. En part pels aspectes que els crítics i comentaristes diversos (allò que Perpinyà anomena la comunitat ferrateriana) han convertit en el centre dels seus comentaris, i en part pels arguments que utilitzen per justificar les seues opinions (i en alguns casos, per la manca d'arguments). El lector atent del llibre, potser ja coneixedor de part de la crítica ferrateriana, es pot sentir aclaparat. Les percepcions intel·lectuals són plurals i parcials, i observades en conjunt, en aquest cas concret, «tan aviat sembla que de Ferrater s'ha dit tot i de totes les maneres possibles com que no s'ha dit res atès que, com que no se'n pot aprofitar quasi res, caldria començar a

cabdellar de bell nou» (p. 365), amb la qual cosa, probablement, arribaríem a una situació similar. Possiblement, aquest lector haurà sucumbit, si més no, a l'escepticisme. Però arribar en aquest punt no és el final tràgic del procés, sinó més aviat el començament, el punt de partida per al coneixement: l'escepticisme intel·lectual (conscient, entre altres coses, de la no fiabilitat dels sentits i de la variabilitat dels judicis humans) esdevé, així, un principi de comparació i de comprensió del món, en aquest cas literari.

Potser l'aspecte més criticable del llibre (a banda d'uns quants errors d'impremta) és el sistema de notació bibliogràfica, doble o triple (notes a peu de pàgina, notes al final i simples referències a la bibliografia), que dificulta la lectura. D'altra banda, sovint es troben a faltar les cites literals que són a l'origen de certs comentaris de Perpinyà. Tot i que aquesta mancança no resta intel·ligibilitat a l'obra, el lector pot sentir-se, d'alguna manera, exclòs del joc crític que s'hi proposa.

Al llarg del llibre de Perpinyà es poden trobar diferents comentaris que ens remeten, més o menys directament, al llibre de Gomis. Per exemple, al començament de la sisena crisi, dedicada a la mitificació de Ferrater, Perpinyà fa unes reflexions molt interessants sobre els processos que condueixen a la mitificació de certs personatges actuals. I aquests mites contemporanis, és clar, també tenen infantesa i adolescència, quan encara no són mites. A la cinquena crisi, Perpinyà observa que sempre s'ha considerat força important, encara que des de perspectives diferents, conèixer la infància d'algú per entendre'n la vida posterior. A *El Gabriel Ferrater de Reus*, Ramon Gomis traça la biografia dels primers trenta anys de Ferrater, durant els quals el poeta es troba més estretament vinculat a Reus, tot i les absències forçoses a Bordeus (com a conseqüència de la guerra civil) i a Barbastre (per a fer el servei militar). Una biografia, per tant, que correspon a l'etapa de la vida de Ferrater en la qual aquest encara no era un personatge públic. Del Gabriel Ferrater posterior (del poeta i de l'home) en sabem moltes coses (encara que les notícies ens poden haver arribat desvirtuades: de vegades traeix la memòria, de vegades la intenció). D'aquests primers anys també hi havia força notícies, escampades en diferents textos. La novetat, doncs, és presentar-les en forma de biografia. Però cal preguntar-se si realment té gaire interès, conèixer segons què. Gomis escriu: «En algun moment, quan redactava aquestes pàgines, disposant com disposava d'informació sobre períodes posteriors de la vida de Gabriel Ferrater, em preguntava com era que només escrivia la biografia juvenil. He tingut temps per desfullar la margarida i ara estic convençut que en sé les raons, que són de caire personal. Una part del seu univers literari ha estat Reus i els seus voltants; en una altra mesura i dimensions, també ho ha estat per a mi» (p. 179). Aquí rau, potser, la clau de tot plegat: un interès personal motivat pel fet de compartir, d'alguna manera, certes experiències. Des d'aquest punt de vista, el llibre pot resultar més interessant per als reusencs (per algunes informacions que s'hi donen) que no pas per als lectors del Ferrater poeta o assagista. D'altra banda, els coneixements que Gomis pot tenir del Ferrater posterior, fins a quin punt

influeixen en el moment de trobar, en el Ferrater nen o adolescent, allò que s'hi busca?

El coneixement i l'interès per divulgar una part desconeguda de la vida d'un personatge públic, quan d'aquest personatge se'n coneix, posteriorment, no només l'obra sinó també alguns detalls biogràfics pot obeir, em sembla, a dues motivacions diferents: la primera, demostrar que les característiques que després el faran especial s'havien manifestat ja durant els seus primers anys («sempre havia estat un personatge especial»). La segona, per contra, és una mena d'intent de normalitzar el personatge («en el fons, és com nosaltres»). El llibre de Gomis participa de tots dos processos. El Ferrater adolescent que se'ns hi dibuixa destaca per algunes característiques físiques (era el més alt, el més ben vestit) i intel·lectuals (facilitat per aprendre llengües, riquesa i varietat de lectures, tot i haver començat molt tard a anar a l'escola). Són, de fet, coses que també es diran del Ferrater adult. Però, d'altra banda, és un noi ben poc especial en altres aspectes. Fa les mateixes coses que tota la colla d'amics (passejar amb bicicleta, anar a les festes o als prostíbuls). El més destacable per a la formació intel·lectual de Ferrater, a banda de l'ambient culte de casa seua, és l'estada a Bordeus, tot i que Gomis posa en dubte alguns dels aspectes que hi tenen relació, com ara el tan comentat poliglòtisme del personatge. Hi ha, d'altra banda, una certa insistència a demostrar objectivament els mals resultats acadèmics de Ferrater.

Per a aquells lectors interessats sobretot en la poesia ferrateriana (la seua obra no poètica no ha estat tan comentada), el llibre no aporta cap coneixement concret. Em sembla que no és massa important conèixer quin és el personatge real que hi ha al darrere dels noms que apareixen a «In memoriam», per exemple. N'hi ha prou, segurament, de saber que són personatges reals, i això ja se sabia. Què passa, d'altra banda, amb els lectors mitòmans? Potser se sentiran decebuts: el fet de dibuixar un Ferrater que de vegades destaca i de vegades no, és segurament, de totes les opcions possibles, la menys satisfactòria per a ells.

Potser fóra arriscat de dir que els lectors del llibre de Perpinyà no seran els mateixos que els del llibre de Gomis, o que no en gaudiran de la mateixa manera. Els lectors que s'interessin pel llibre de Gomis ho faran, segurament, convençuts que els primers anys d'una vida, la relació amb la família i amb l'entorn, poden explicar moltes coses. Aquells que apreciïn el llibre de Perpinyà seran, segurament, lectors escèptics, que saben veure que, en la crítica literària, allò que es diu no és mai del tot innocent i que en cap cas s'hi han de buscar veritats absolutes. Al capdavall, com diu la mateixa autora, si sabem apreciar la invenció dels discursos crítics, com en una obra de ficció, ens hi podem divertir tant com amb una novel·la.

HELENA ALONSO CAPDEVILA

Estudis i edicions recents de l'obra de Llorenç Villalonga

1. Introducció

La riquesa de l'obra de Llorenç Villalonga ha anat seduïnt progressivament els estudiosos de la literatura catalana, que hi descobreixen aspectes nous, troben obres inèdites i posen ordre a una producció que presenta nombrosos problemes textuals. L'estudi del professor Joaquim Molas, recentment reeditat, que encapçalava el primer volum de les *Obres Completes*¹ de Llorenç Villalonga, es pot considerar el punt de partida de la majoria de les investigacions posteriors sobre l'obra literària del nostre autor. Paral·lelament, els escrits de Jaume Vidal Alcover, molts dels quals foren reunits al volum *Llorenç Villalonga i la seva obra*,² aportaren no sols informacions de primera mà, fruit de la seva relació personal amb Villalonga, sinó també el punt de vista d'un crític privilegiat. Baltasar Porcel, Damià Ferrà-Ponç i Jaume Pomar, que també compartiren l'amistat de l'escriptor mallorquí, varen fer algunes de les aportacions més interessants i imprescindibles per al coneixement de la seva obra i de la seva personalitat. Tanmateix, el nostre propòsit no és ressenyar ara tota la trajectòria de la bibliografia que la vida i l'obra de Llorenç Villalonga han generat, sinó centrar-nos només en els treballs més importants i d'una certa extensió que han aparegut en el curs d'aquests darrers anys.

Hem d'indicar que la commemoració del centenari de Llorenç Villalonga el 1997 ha donat lloc a un bon nombre de publicacions extenses, a les quals ens haurem de referir. Però també són moltes les revistes —«Serra d'Or»³ «El Mirall»,⁴ «Revista del Col·legi»,⁵ etc.— que han dedicat al novel·lista mallorquí articles

1. Joaquim MOLAS, *El mite de Bearn en l'obra de Villalonga*, dins *Obres Completes. El mite de Bearn*, de Llorenç VILLALONGA, Tom I (Barcelona, Edicions 62, 1966), ps. 7-29. Reedició a: Joaquim MOLAS, *Obres Completes. Obra crítica /1* (Barcelona, Edicions 62, 1995), ps. 387-415.

2. Jaume VIDAL ALCOVER, *Llorenç Villalonga i la seva obra* (Barcelona, Curial, 1980). Posteriorment, Jaume VIDAL ALCOVER va treure el volum *Llorenç Villalonga (o la imaginació raonable)* (Palma, Ajuntament de Palma, 1984).

3. Pere ROSSELLÓ BOVER, *Els estudis sobre Llorenç Villalonga i la seva obra*, «Serra d'Or», núm. 453 (setembre 1997), p. 50-52; i Louise JOHNSON, *Villalonga i els seus lectors*. «Serra d'Or», núm. 456 (desembre 1997), ps. 77-79.

4. Inclou els articles de, Gaspar VALERO, *La geografia de Llorenç Villalonga*, «El Mirall», núm. 85 (juliol-agost 1997), ps. 6-9; Beatriu VALLS, *Una part de Can Sabater romandrà oberta el públic a finals d'enguany*, *ibid.*, ps. 10-11; Jaume POMAR, *Notes d'urgència sobre el centenari de Villalonga*, *ibid.*, ps. 12-13; Pere ROSSELLÓ BOVER, *La solitud del misantrop*, *ibid.*, ps. 14-15; i José C. LLOP, *Retrat miniaturista a la manera de Lytton Strachey*, *ibid.*, p. 16.

5. Jaume POMAR, *En el centenari de Llorenç Villalonga*, «Revista del Col·legi», núm. 102 (tardor 1997), ps. 39-41; i Pere ROSSELLÓ BOVER, *Els estudis sobre Llorenç Villalonga i la seva obra*, *ibid.*, ps. 42-46 [article reproduït de «Serra d'Or», núm. 453.]

6. Per exemple: Jordi LÀRIOS, *An Update on Llorenç Villalonga*, «Tesserae, Journal of Iberian and Latin American Studies», vol. 3, 1 (1997), ps. 89-92; o Albert von BRUNN, *Jahrhundert in archaischen Gewand*, dins «Orientierung», núm. 61, núm. 5 (15-3-1997), ps. 55-61.

breus de caràcter més tost general o divulgatiu. També algunes publicacions estrangeres han donat cabuda a escrits sobre el nostre autor.⁶ Així, la «Zeitschrift für Katalanistik» ha inclòs una extensa ressenya a càrrec de Pilar Arnau dels estudis més recents sobre Villalonga.⁷ I fins i tot l'edició del darrer apèndix del *Bompiani. Diccionario literario* ha inclòs el comentari de tres obres que no figuraven als volums precedents.⁸ També algunes institucions mallorquines han elaborat materials didàctics relacionats amb les activitats realitzades durant l'any, com la *Guia didàctica de Llorenç Villalonga*, de Manuel-Claudi Santos, elaborada amb motiu del concert «Les músiques de Villalonga»; i la *Guia didàctica de «Mort de Dama»*, de Joan Gelabert, duita a terme de cara a la representació teatral d'aquesta obra de Dhey. És evident que, pel caràcter didàctic d'aquests treballs, no ens hi podem referir aquí. Com tampoc no podem parlar de les *Actes del Colloqui Llorenç Villalonga*, celebrat a Palma i a Binissalem el novembre de 1997, que han d'aparèixer enguany. En aquest cas, però, recordarem que han d'incloure els textos de les conferències de Joaquim Molas, Carme Arnau, Josep A. Grimalt, Carme Bosch, Joan Alegret, José Carlos Llop, Sebastià Alzamora, Joan Oleza, Vicent Simbor, Jaume Pomar i Pere Rosselló Bover. A més, també caldrà esperar per conèixer la tesi doctoral de Louise Johnson, professora a la Universitat de Sheffield.

2. Edicions de textos

Per la seva importància, hom pot creure que tota la producció de Llorenç Villalonga hauria d'esser a l'abast dels lectors. Però la realitat és que algunes de les obres del nostre escriptor són introbables. Per aquest motiu, és d'agrair que l'Editorial Moll hagi reeditat, amb un pròleg de Carme Bosch, el volum que recull la peça dramàtica *Faust* juntament amb el «desbarat» *Viatge a París de Minos i Amaranta en 1947*, publicat l'any 1956, que des de feia temps era exhaurit.⁹

Igualment, hom podria pensar que tota l'obra villalonguiana ja està editada. Això no obstant, d'entre els seus papers encara sorgeixen textos totalment o parcialment inèdits. També el fet que molts de treballs apareguessin a la premsa —i, per tant, siguin inasequibles a la majoria dels lectors— en dificulta el coneixement. Per aquest motiu, l'edició d'aquests materials és una de les feines més importants per

7. Pilar ARNAU, *Jaume Pomar: El meu Llorenç Villalonga* [...], dins *Zeitschrift für Katalanistik*, vol. 11 (1998), ps. 174-184.

8. Es tracta dels articles de Jordi GÁLVEZ PASQUAL, *Falsas memorias de Salvador Orlan i Un verano en Mallorca*, dins *Bompiani. Diccionario literario. Apéndice de obras. 1987-1997*, tom V (Barcelona, Hora, 1998), ps. 356-358 i 940-943; i «La Marquesa de Pax y otros despropósitos», dins *Bompiani. Diccionario literario. Apéndice de obras. 1987-1997*, tom VI (Barcelona, Hora, 1998), ps. 578-580.

9. Llorenç VILLALONGA, *Faust. Viatge a París de Minos i Amaranta en 1947*, pròleg de Carme BOSCH (Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1997).

conèixer l'obra villalonguiana. No sempre els escrits de Llorenç Villalonga que han romàs inèdits gaudeixen d'una qualitat almenys semblant a la dels llibres publicats. Això no obstant, són peces que ens ajuden a aprofundir en un món molt personal, en el qual sempre dominen l'originalitat i la intel·ligència. En aquest aspecte, els darrers anys han servit per donar a conèixer un bon nombre d'obres inèdites. Ara bé, no hem de creure que l'edició sempre pugui adoptar la forma de llibre. El material a publicar és molt divers i, per tant, ha de trobar el mitjà adequat. Per exemple, *Botón*,¹⁰ una novel·la inèdita i inacabada, escrita segurament als anys vint i que encara no s'ha publicat —però de la qual Llorenç Villalonga va utilitzar unes pàgines per a elaborar el conte *Crisi* (1944)—, no es podria donar a conèixer més que en una edició anotada i destinada a un públic exclusivament erudit. Per aquest motiu és lògic que fins ara hagin aparegut aquelles obres que sobretot podien arribar a un públic majoritari. Així, després de l'edició el 1992 de *La bruixa i l'infant orat*, la novel·la inacabada dels darrers anys, dominats per l'arteriosclerosi del nostre autor, hom ha tendit a treure a la llum textos més antics i més elaborats, encara que no gaudeixin d'una qualitat comparable a la dels millors escrits de Llorenç Villalonga. És normal que la major part d'aquests textos estiguin escrita en castellà. Fins que Villalonga va conèixer Joan Sales i va tastar l'èxit amb l'edició catalana de *Bearn o la sala de les nines*, va ésser un escriptor bilingüe —o trilingüe, si consideram alguns textos en francès—, que pretenia assaborir la glòria de les lletres castellanès. És ben sabut que algunes de les novel·les publicades en català tenen el seu origen en manuscrits o en altres obres anteriors en castellà. És el cas d'*El Misanthrop*, escrita originàriament en castellà; de novel·les com *L'hereva de dona Obdúlia* o *Les Temptacions* o d'*Un estiu a Mallorca*, que són versions de les obres dels anys trenta *Mme. Dillon* i *Silvia Ocampo*; o de la majoria dels contes, la versió catalana dels quals és força posterior a la castellana. També l'interès dels textos varia considerablement. En unes ocasions l'edició té uns valors literaris evidents; però en altres, en canvi, hi predomina l'interès biogràfic. És el cas de la publicació del *Diario de guerra* que, tot i aportar algunes dades entorn de l'obra literària del nostre escriptor, ens serveix sobretot per fixar el seu posicionament ideològic durant la Guerra Civil.

El *Diario de guerra* és un breu dietari de Llorenç Villalonga escrit en castellà, que fins ara havia romàs inèdit. Això no obstant, alguns investigadors, com Jaume Pomar i Antoni Nadal, n'havien donat notícia. En realitat, comprèn un període que no coincideix exactament amb la Guerra Civil; ja que s'inicia el 19 de juliol de 1937, just un any després del començament del conflicte bèl·lic, i acaba el maig de 1939, un mes després que les tropes de Franco han obtingut la victòria. El text manuscrit no duu cap títol, encara que sempre s'hagi citat com *Diario de guerra*. De fet, el llibre no té cap pretensió documental i, en aquest sentit, quasi no ens forneix dades sobre els episodis tràgics d'aquests anys. Les paraules amb què encapçala el text són ben reveladores de l'actitud de Llorenç Villalonga: «Juro

10. Text inèdit, consultat gràcies a Jaume Pomar, del qual vaig realitzar una transcripció.

no poner ningún sentimiento desagradable o terrible en este diario. Juro no decir nunca la verdad, si no cae dentro de mi estilo».¹¹ Per això, el conflicte armat només hi apareix com un rerefons constant. Ara bé, el que realment interessa del llibre és l'actitud ideològica de Llorenç Villalonga i les dades que ens dona sobre la seva vida i sobre la seva obra. Per això, és inevitable parlar de l'adscripció del nostre autor al falangisme, atès que el llibre n'és ple de referències. En resum, el diari ens demostra que Llorenç Villalonga no es va afiliar a Falange Española per unes raons purament circumstancials, com va afirmar algunes vegades, sinó que sentia una clara atracció per la ideologia feixista més pura. La imatge liberal, que més tard va voler difondre, pertany més tost a una etapa posterior, en què s'havia allunyat del falangisme, potser perquè s'havia adonat de la dificultat de mantenir la independència personal en aquesta ideologia radical: «¿puede ser buen falangista quien posea un espíritu irónico?»,¹² es pregunta ja el 1937. L'atracció per la força, el risc (el «vivere pericolosamente», tan present a *El Misanthrop*), l'estètica i l'elitisme dels feixistes, juntament amb la defensa d'una política social, foren l'esquer que el va atreure a Falange, sense oblidar el pes que hi pogueren exercir amistats com la del Marquès de Zayas. Això no obstant, el seu allunyament del feixisme es deu en bona part a l'aburguesament, a la pèrdua del caràcter «aristocràtic» de Falange Española i a la seva aliança amb el tradicionalisme catòlic, més que no pas a l'adopció dels valors democràtics o al refús de la violència.

Des del punt de vista literari, *Diario de guerra* no ofereix un interès especial. És evident que no ens trobam davant cap de les seves obres més interessants, tant de les escrites en català com en castellà, perquè l'interès lingüístic i estilístic del text és més tost pobre. En alguns moments, *Diario de guerra* ens recorda la retòrica més gandiloqüent, tòpica i falsa de la literatura feixista de l'època. És el cas de l'episodi en què compara la ciutat de Barcelona, conquerida per les tropes «nacionals», amb una «veneciana voluptuosa» que «se siente a gusto entre los brazos de sus violadores».¹³ Això no obstant, el llibre té encerts, amb els quals sovint ens sorprèn i ens demostra que, malgrat tot, en el fons ens trobam davant un gran escriptor. En el mateix fragment suara esmentat, per exemple, les referències a l'atabalament del sergent que radia la conquesta de Barcelona introdueixen una nota humorística sorprenent. És evident que al *Diario de guerra* encara hi ha molt de Dhey, de l'esnob dels anys trenta, que, fins i tot davant els esdeveniments més greus, vol adoptar una actitud distanciada, de despreocupació i de fredor. *Diario de guerra* ens ofereix algunes informacions interessants entorn de la trajectòria literària de Llorenç Villalonga. Per un costat, hi veiem reflectides les dificultats que *Madame Dillon* —segons l'escriptor, «lo único un poco notable que he escrito»¹⁴ troba davant la censura. També, hi ha força referències als personatges

11. Lorenzo VILLALONGA, *Diario de guerra* (València, Pre-textos, 1997), p. 31.

12. *Ibidem*, p. 51.

13. *Ibidem*, p. 105.

14. *Ibidem*, p. 36.

(dona Obdúlia, Aina Cohen) i al món de *Mort de Dama*. I assistim a l'origen d'una de les figures més emblemàtiques de la seva obra: la Marquesa de Pax, protagonista dels *Desbarats*, inspirada en la seva amiga Maria Coll. I, sobretot, s'hi poden trobar algunes referències a Bearn i a l'oncle Josep Palou de Comasema, les quals ens anuncien el que més tard, a través del procés ennoblidor de la memòria, es convertirà en el nucli de la seva millor novel·la, *Bearn o la sala de les nines*. L'apartament del feixisme i el descobriment d'aquests personatges reals, tan representatius de l'ànima de Mallorca, ja durant la Guerra Civil, li descobriren una realitat que esdevingué el tema de les seves millors obres. Durant el conflicte bèl·lic Llorenç Villalonga va comprendre que dur una vida retirada, lliurada al cultiu de la intel·ligència, era humanament i literàriament molt més enriquidor que no pas lliurar-se a les aventures fàustiques de la joventut.

Una part important de l'obra poètica villalonguiana ha estat recollida a *Proses rimades*,¹⁵ a cura de Maria del Carme Bosch i amb la col·laboració de Josep A. Grimalt. Maria del Carme Bosch, al pròleg del volum, situa molt bé aquests textos en el conjunt del pensament estètic villalonguà i ens en dona una explicació clara i completa. Encara que es tracti d'uns escrits sense valor poètic, ens poden interessar com a document il·lustratiu del pensament estètic i ideològic i dels temes més recurrents de Llorenç Villalonga. La dedicació del nostre autor a la poesia s'ha d'entendre com un aspecte de la seva concepció de la literatura com a un joc intel·lectual. L'escriptor mallorquí mai no fou un poeta, ni tampoc mai no va comprendre els viarans de la poesia contemporània. Les seves poesies ens semblen avui —i, segurament, també en el seu moment— peces totalment anacròniques. Villalonga, que criticava l'endarreriment estètic i l'encarcarament de l'Escola Mallorquina, és autor d'una poesia encara molt més endarrerida i encarcarada que la dels seus conterrànies. De fet, els seus textos en vers semblen els d'un aficionat que concep la poesia exclusivament com a expressió versificada de les seves idees, d'aquí que s'hagi adoptat com a títol del volum una expressió amb què l'autor mateix definia els seus poemes. Villalonga usa un llenguatge excessivament denotatiu i no sap defugir les rimes fàcils, molt dins la línia de la poesia campoamoriana. Però, tot i ésser conscient que els seus versos no agradaven i que ja no tenien lloc en la literatura contemporània, va defensar una poètica basada en la claredat i en l'exposició lògica. Per un costat, va rebutjar la poesia metafòrica per considerar-la inintel·ligible i, per un altre, va ridiculitzar —a través del personatge d'Aina Cohen— la poesia de l'Escola Mallorquina a causa dels seus plantejaments temàtics. Sens dubte, aquests poemes paròdics, amb tot el que contenen de sàtira i de *pastiche*, constitueixen la millor part d'aquestes proses rimades.¹⁶

15. Llorenç VILLALONGA, *Proses rimades*, edició a cura de Maria del Carme BOSCH, amb la col·laboració de Josep A. GRIMALT (València, Eliseu Climent editor, 1995).

16. A més, cinc poemes d'Aina Cohen inèdits han estat recollits posteriorment per Guillem FRONTERA, *Una segona etapa en la poesia d'Aina Cohen*, «Balears Cultural», núm. 83 (5-7-1998), p. I.

Carme Bosch també ha tengut cura de l'*Epistolario íntimo de Madame Erard*,¹⁷ una novel·la epistolar inacabada, que cap al 1947 Llorenç Villalonga havia d'escriure en col·laboració amb Maria Alfaro, la qual havia de redactar les cartes de la protagonista femenina. Es tracta d'un text no conclòs i parcial, que s'ha de considerar una obra secundària en la producció villalonguiana. Però, tanmateix, es vincula estretament amb la resta de la seva obra per la recurrència en una sèrie de temes. La relació amorosa entre Antonio de Larios i Clemència Erard és el pretext d'unes lletres que recreen alguns dels principals motius villalonguians. Contràriament al que el tema escollit suggereix, plana per tot el llibre la manca de passió i la serenitat clàssiques. Sens dubte, Villalonga ja és aleshores molt a prop del món que reflectirà a *Bearn o la sala de les nines*. La novel·la se situa a la fi de segle, entre el 2 de juny de 1894 i el 10 de maig de 1895. Recordem que don Joan Mayol escriu la seva llarga espístola l'any 1890, just després de la mort dels senyors de Bearn. L'acció d'*Epistolario íntimo de Madame Erard* té lloc a París i a Roma, dos indrets essencials en la trama de *Bearn o la sala de les nines* i que aquí també representen dues cultures clàssiques oposades: Roma és el classicisme que tan sols mira al passat, que viu de les ruïnes; mentre que París és l'elegància, l'equilibri, la tolerància... l'humanisme moderns. Villalonga recrea el món cultural francès de la fi de segle, amb nombroses referències a dos dels seus ídols literaris, Anatole France i Marcel Proust. Aquest últim és introduït com a personatge secundari en la novel·la, la qual cosa ens remet a la tècnica del *pastiche* que retrobarem magistralment al relat breu *Marcel Proust intenta vendre un De Dion Bouton*, entre d'altres obres. L'afrancejament de Llorenç Villalonga és prou conegut, per la qual cosa tampoc no ens ha d'estranyar que aquí la cultura francesa (el classicisme) sigui oposada a l'alemanya (el romanticisme), tal com ocorre a *Bearn o la sala de les nines*. Com don Toni de Bearn, Antonio de Larios, el protagonista-narrador, també refusa l'esperit romàntic en favor del classicisme modern, representat per França. No hi podia faltar, per acabar de vincular el llibre a *Bearn*, la preocupació pel món futur, per les noves invencions, que transformaran el món i faran desaparèixer tota una sèrie de valors. Hem de recordar les referències que *Epistolario íntimo de Madame Erard* conté a Sigmund Freud, que tant interessaven el nostre novel·lista pel que aportaven de coneixement de l'ésser humà, i alguna nota del pensament relativista que tant va caracteritzar el novel·lista mallorquí.

Potser des del punt de vista literari *Epistolario íntimo de Madame Erard* és una obra menor, d'un interès relatiu. El personatge-narrador, Antonio de Larios, sembla adonar-se'n i es qualifica d'escriptor secundari que ha assolit un cert ressò amb una primera obra —*La novela de un joven grullo*— que va causar impacte, però que resulta insignificant a la vora de l'obra gegantina de Marcel Proust. És evident que rere aquestes consideracions hi ha el capteniment d'un Llorenç Villalonga que, als anys quaranta, després de l'escàndol exitós de *Mort de Dama*, vol

17. Llorenç VILLALONGA, *Epistolario íntimo de Madame Erard*, edició a cura de Carme BOSCH (Palma, Estudi General Lul·lià, 1997).

fer-se lloc en les lletres castellanques; però que sap que encara li queda molt de camí per fer. D'aquí la importància de les referències a Proust i la presència d'aquests temes que nou anys més tard retrobarem a la seva millor novel·la, *Bearn o la sala de les nines*. En aquest procés, tot i que Villalonga potser no en fos totalment conscient, l'adopció del català va ésser essencial. Una passa que a *Epistolario íntimo de Madame Erard* encara no s'havia donat.

La tècnica epistolar emprada a *Epistolario íntimo de Madame Erard* havia d'ésser especialment grata a Villalonga, no sols pel precedent clàssic de *Les liaisons dangereuses* de Choderlos de Lacros, sinó sobretot per la seva afecció a mantenir correspondència amb els seus amics i parents. El volum *Cartes i articles. Temps de preguerra (1917-1936)*,¹⁸ a cura de Jaume Pomar, reuneix una part de l'epistolari de Llorenç Villalonga i una selecció dels seus articles publicats abans de 1936. La intenció era recopilar un material divers des del punt de vista genèric, la unitat del qual resideix en l'època en què fou escrit. Tanmateix algunes de les cartes ja havien estat publicades, com les de Dhey a Ernest M. Dethorey, que havien aparegut editades en forma facsímil per Carlos Meneses,¹⁹ i sobretot la correspondència entre Villalonga i Eleanor Sackett, que ja havia estat recollida per Jaume Pomar en dues ocasions anteriors.²⁰ Per aquest motiu, pensam que s'hauria d'haver emprès la labor de compilar un volum, més exhaustiu i definitiu, dedicat exclusivament a la correspondència, atès que Pomar ens confessa que ha tingut accés a una trentena d'epistolaris. Això, però, no lleva interès a aquesta correspondència, que ens dóna moltes dades sobre els anys inicials de Llorenç Villalonga. És el cas de les lletres als parents menorquins, que ens permeten conèixer la curiosa actitud envers la tia Rosa Ribera, que aviat es convertirà en dona Obdúlia Montcada; el curs dels estudis del nostre autor i la seva orientació cap a la Medicina; les lectures i els gustos literaris; i també l'afrancesament de Dhey, que fins i tot es palesa en la redacció d'una carta en francès. L'existència d'una comunicació al Dr. Andrea Gaspar serveix per provar l'existència real d'aquest personatge quasi desconegut. Altres cartes ens revelen l'actitud del jove Dhey davant el catalanisme, les ideologies polítiques o la poesia metafòrica, per exemple. És evident que l'epistolar, tot i tenir uns trets especials i ésser de caràcter privat, era també un «gènere» en el qual Llorenç Villalonga va excel·lir.

La segona part de *Cartes i articles. Temps de preguerra (1917-1936)* és dedicada als articles, els quals fins ara només es podien consultar a les hemeroteques. Pomar ha seleccionat setanta articles, tot atenent l'interès dels textos. Hem de dir que aquests treballs de premsa ens permeten constatar tant algunes dades biogrà-

18. Llorenç VILLALONGA, *Cartes i articles. Temps de preguerra (1917-1936)*, a cura de Jaume POMAR (Palma, Editorial Moll, 1998).

19. Carlos MENESES, *Amor a la libertad. Ernest M. Dethorey. (1901-1992)* (Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1995), ps. 63-105.

20. Cf. Jaume POMAR, *Segona aportació a l'epistolari de Llorenç Villalonga*, «Randa», núm. 22 (1987), ps. 129-137; Jaume POMAR, *Quatre cartes a Eleanor Sackett*, dins *El meu Llorenç Villalonga* (Palma, Editorial Moll, 1995), ps. 81-100.

fiques com el pensament estètic i polític del Villalonga de preguerra. En aquest sentit, és ben significatiu el treball que va dedicar a Salvador Galmés l'any 1924; en què diu que aquells autors que es veuen incapaços de triomfar a Castella es refugien a la «literatura regional», que la nostra llengua és inadequada per expressar subtilitats i pensaments abstractes, que és impossible traduir cap llibre de filosofia a la nostra llengua i que Llorenç Riber escriu en un llenguatge arbitrari, una barreja de francès i de llatí. Ara bé, tot i aquestes «perles», Villalonga sap valorar la capacitat de penetració psicològica i l'expressivitat de la prosa de l'escriptor llorençí. L'article dedicat al *Corydon*, d'André Gide, ens permet conèixer el seu posicionament davant aquest text que parlava de l'homosexualitat i ens desvetlla el dubte que ell mateix havia creat sobre quin va ésser l'article que li varen refusar a «La Nostra Terra».²¹ En aquests escrits trobam reflectida la seva actitud davant l'avantguardisme i l'art modern, els seus interessos en el camp de la psiquiatria, l'admiració per la França del XVIII, les seves amistats artístiques de l'època, etc. En resum, es tracta d'una antologia en la qual els lectors podran aprofundir en la coexistència de l'univers personal d'un escriptor *outsider*, que amb el temps va esdevenir el gran novel·lista mallorquí de la postguerra.

No podem acabar aquest apartat dedicat a l'edició dels textos villalonguans sense referir-nos a l'edició de les *Obres Completes*, a cura de Josep A. Grimalt, publicades per Edicions 62. El primer volum va aparèixer el 1988 i conté les tres primeres novel·les del nostre escriptor: *Mort de Dama*, *L'hereva de dona Obdúlia* o *Les Temptacions* i *La novel·la de Palmira*.²² El segon volum, publicat el 1993, recull les novel·les *Bearn o la sala de les nines* i *Desenllaç a Montlleó*.²³ I, més recentment, s'ha publicat el tercer tom, que conté *L'àngel rebel*, *Les Fures* i *Falses memòries de Salvador Orlan*.²⁴ Hem de subratllar la importància d'aquesta edició de les obres completes, que intenta «restaurar» l'obra villalonguana dels canvis, textuais i del llenguatge, soferts a mans (o a instància) dels editors i dels correctors, sovint amb el consentiment i àdhuc la participació activa de Llorenç Villalonga. Però sobretot l'edició de les obres completes del nostre autor presenta el gran problema de l'existència de versions diferents d'unes mateixes obres, que en edicions successives s'han anat metamorfosant amb l'addició de situacions noves, capítols, personatges i, fins i tot, amb canvis de títol. Cal dir que, amb aquestes

21. Villalonga confessava en una entrevista a Damià Ferrà Ponç: «Vaig deixar d'escriure-hi [a «La Nostra Terra»] perquè no em volgueren publicar un comentari al *Corydon* d'André Gide, o un assaig sobre Bleuler, no ho record bé.» Damià FERRÀ-PONÇ, *Escrits sobre Llorenç Villalonga*, edició a cura de Pere ROSSELLÓ BOVER (Barcelona, Universitat de les Illes Balears / Departament de Filologia Catalana i Lingüística General / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997), ps. 217-218.

22. Llorenç VILLALONGA, *Obres Completes*, I. *Novella*, 1, edició a cura de Josep A. GRIMALT (Barcelona, Edicions 62, 1988).

23. Llorenç VILLALONGA, *Obres Completes*, II. *Novella*, 2, edició a cura de Josep A. GRIMALT (Barcelona, Edicions 62, 1993).

24. Llorenç VILLALONGA, *Obres Completes*, III. *Novella*, III, edició a cura de Josep A. GRIMALT (Barcelona, Edicions 62, 1998).

transformacions, les novel·les quasi mai han millorat. És el cas de *L'hereva de dona Obdúlia o Les Temptacions*, resultat final d'un procés de diverses metamorfosis sofert per la primitiva *Mme. Dillon* en castellà, i de *Flo la Vigne*, paradigma de com es pot arribar fer malbé una novel·la tan ben construïda com *L'àngel rebel*. En aquest cas, ens hem de congratular de l'encert de la solució adoptada pel professor Grimalt, que reproduceix la versió primera de *L'àngel rebel* i adjunta en un apèndix els fragments afegits a *Flo la Vigne*, tot i que contradiu la norma de donar per vàlida la darrera versió elaborada en vida de l'autor. Ja sabem que l'excepció confirma la regla...

3. Llibres

Els assaigs llargs sobre l'obra villalonguiana són un altre dels aspectes a tenir en compte de la bibliografia produïda en aquests darrers anys, que comprèn des d'estudis concrets de l'obra literària fins a altres més generals entorn de la seva biografia. Per un costat, hem de distingir entre aquells llibres dedicats a l'estudi de la vida i/o de l'obra de Llorenç Villalonga i, per un altre, aquells que són un recopilació de treballs diversos, ja publicats anteriorment. Entre els primers cal destacar quatre llibres —*Les idees estètiques de Llorenç Villalonga*, de Manuela Alcover, *La raó i el meu dret i Llorenç Villalonga i el seu món*, de Jaume Pomar, i «*Bearn o la sala de les nines*», de Llorenç Villalonga, de Pere Rosselló Bover—,²⁵ de característiques i objectius molt diferents. Entre els altres, cal esmentar els aplecs d'articles de Jaume Pomar, *El meu Llorenç Villalonga*, i de Damià Ferrà-Ponç, *Escrits sobre Llorenç Villalonga*.

Manuela Alcover a *Llorenç Villalonga i les Belles Arts*²⁶ intenta ordenar i explicar tot el conjunt d'idees exposades pel nostre novel·lista en indrets —articles, entrevistes, relats i novel·les— i èpoques diverses. El nostre autor va escriure i va opinar molt, no sols sobre literatura, sinó també sobre les altres arts i els seus protagonistes. Alcover ha partit sobretot del comentari dels articles periodístics que Villalonga va escriure sobre arquitectura, pintura i art. No és gaire fàcil sistematitzar les seves idees artístiques, ja que Villalonga sempre va exposar-les des d'un punt de vista molt personal, amb uns coneixements de la matèria poc sòlids i amb moltes contradiccions. Atès el caràcter general del seu pensament estètic i els vincles amb la ideologia, és molt útil conèixer les seves idees per poder aprofundir tant en l'obra literària com en la trajectòria biogràfica. Les opinions villalonguianes sobre els corrents artístics no són sempre justes, ni tampoc encertades, sinó que sovint es tracta d'interpretacions generalitzadores, pròpies d'una època deter-

25. Pere ROSSELLÓ BOVER, «*Bearn o la sala de les nines*», de *Llorenç Villalonga* (Barcelona, Editorial Empúries, 1993).

26. *Un ideari estètic noucentista*, pròleg de Maria del Carme BOSCH a Manuela ALCOVER, *Llorenç Villalonga i les Belles Arts* (Palma, Edicions Documenta Balear, 1996), p. 25.

minada, en bona mesura determinades per motivacions ideològiques. Sens dubte, el més interessant és la interpretació villalonguiana dels diferents moviments estètics, que es podria completar amb molts d'exemples referits a la literatura. Aquesta és una de les raons per les quals *Llorenç Villalonga i les Belles Arts* pot tenir més interès per als estudiosos de la literatura que no pas per als historiadors de l'art, ja que les opinions estètiques de Llorenç Villalonga no tenen cap valor per al coneixement dels diversos creadors i dels corrents. El principal encert del treball de Manuela Alcover es troba en el fet de situar el pensament estètic de l'escriptor en unes coordenades teòriques molt precises, de les quals ell mateix va parlar sovint: Eugeni d'Ors, José Ortega y Gasset, Waldo Frank, Hermann von Keyserling i Oswald Spengler. Es tracta d'alguns dels pensadors de més ressò al període comprès entre les dues guerres mundials, que varen influir sobre Llorenç Villalonga durant molt de temps. De les múltiples coincidències entre els pensaments orsià i orteguà i les opinions villalonguianes, Alcover n'extreu una conclusió (o en prova una tesi): la coincidència de Llorenç Villalonga amb el Noucentisme. És evident que Alcover entén per Noucentisme una estètica determinada i no tant el moviment cultural que, sorgit d'un context polític molt concret, va fer possible la col·laboració entre els intel·lectuals i els polítics catalanistes. En aquest sentit, Llorenç Villalonga té molt en comú amb aquest «Noucentisme» i amb la seva versió insular, l'Escola Mallorquina, que al capdavall no són més que concrecions de la tendència al classicisme que aleshores té lloc arreu d'Europa. Però, en canvi, quan consideram els aspectes ideològics, i sobretot el catalanisme, se n'allunya radicalment, la qual cosa ens explica el seu rebuig del grup de «La Nostra Terra» i la sàtira cruel de *Mort de Dama* (1931).

Llorenç Villalonga i les Belles Arts es divideix en dues parts. La primera sistematza el pensament estètic de Llorenç Villalonga, tot analitzant-ne les influències abans esmentades per tal de provar-ne el caràcter noucentista. De fet, la defensa de qualitats com la claredat, la mesura, els límits, l'ordre, etc. coincideixen amb l'arbitrarisme i el classicisme enarborats per Eugeni d'Ors a les pàgines del *Glosari*. Manuela Alcover ho demostra perfectament. La pretensió d'un art per als entesos, per a les elits intel·lectuals, adreçat més a la raó que als sentiments, concorda amb les idees que Ortega y Gasset va exposar a *La deshumanización del arte* (1925). Tanmateix, els pensaments d'Eugeni d'Ors i de José Ortega y Gasset, com el del nostre novel·lista, neixen d'una reacció contra la revolució romàntica, l'última anella de la qual ha estat el Modernisme. La represa dels ideals classicistes respon a l'afany de contrarestar els elements purament subjectius i sentimentals que, d'ençà del Romanticisme, s'havien aixecat contra el pes de la raó i de les normes. Es tracta d'una reacció que vol posar ordre quan ja és absolutament impossible fer-ho, perquè els camins de l'art s'han diversificat tant que ja no es poden unificar. La segona part del llibre analitza aspectes més concrets de les idees artístiques villalonguianes. Manuela Alcover ens adverteix del «desconeixement de dades fonamentals» per part de Villalonga, de la «frivolitat irritant» amb què parla d'algunes obres d'art i de la «lleugeresa» dels seus criteris. L'evolució da-

vant el funcionalisme de Le Corbusier, l'atac constant a Antoni Gaudí, la positura enfront de les avantguardes —i especialment contra Joan Miró i l'abstracció—, o la defensa d'un determinant tipus de pintura paisatgística són analitzats per l'autora, que en conclou les coincidències amb els noucentistes. Precisament, una de les conclusions a què arribam és la interferència dels prejudicis ideològics de Llorenç Villalonga en les seves idees artístiques, com en els atacs a Antoni Gaudí que semblen motivats sobretot perquè el genial arquitecte de la Sagrada Família ha esdevingut un símbol del catalanisme. En resum, *Llorenç Villalonga i les Belles Arts* resulta interessant sobretot per la connexió amb l'obra literària villalonguiana, ja que és una bona sistematització del pensament estètic villalonguà, imprescindible per a tots aquells que vulguin conèixer més a fons el gran novel·lista mallorquí.

La raó i el meu dret,²⁷ de Jaume Pomar, consta de vint capítols —més alguns apèndixs que recullen les fonts orals i bibliogràfiques utilitzades—, en els quals Pomar va repassant cronològicament la trajectòria vital i literària del nostre autor, des del naixement fins a la mort. El llibre ens presenta la biografia completa de Llorenç Villalonga a partir d'una barreja d'erudició i de recreació literàries. La immensa quantitat d'informació, tant de materials inèdits com de fonts orals, que Pomar ha manejat fa que aquest llibre des d'ara sigui indispensable per estudiar el novel·lista mallorquí. Però, en contrast amb la laboriositat esmerçada a l'hora de recollir la ingent quantitat de dades i de documents, resulta sorprenent trobar fragments en què es recreen literàriament episodis de la vida del nostre novel·lista. Tampoc les informacions o la documentació, potser a causa de la seva quantitat, no sempre són oferts d'una manera equilibrada i sovint no serveixen per fixar amb certesa el seu posicionament cultural o ideològic. Hi ha repeticions que haurien pogut evitar-se i es reproduïen alguns documents de poc interès, que hauria estat millor relegar discretament a un apèndix. Això no obstant, els lectors podran treure molta d'informació d'aquest llibre, encara que tendran algunes dificultats a l'hora d'esbrinar la procedència de moltes dades i de molts dels fragments citats.

La narrativa villalonguiana parteix d'una matèria primera d'origen, majoritàriament, autobiogràfic. Villalonga ens va deixar diversos escrits en què explicava aspectes de la seva vida i oferia dades d'interès per a l'estudi de la connexió entre la biografia i l'obra literària. Es tracta de textos —com la novel·la *Falses memòries de Salvador Orlan* o «Notes autobiogràfiques...»²⁸— en els quals el nostre escriptor volia mostrar-nos una imatge determinada, d'ocultar-ne una altra o de deixar-nos en la més absoluta incertesa. Aquesta és, en la nostra opinió, la principal dificultat amb què tot biògraf de Llorenç Villalonga havia de trobar-se ne-

27. Jaume POMAR, *La raó i el meu dret*. Biografia de Llorenç Villalonga (Mallorca, Editorial Moll 1995).

28. Damià FERRÀ-PONÇ, *Notes autobiogràfiques de Llorenç Villalonga*, «Randa», núm. 15 (1983), ps. 131-168. Recollit a: *Escrits sobre Llorenç Villalonga*, de Damià FERRÀ-PONÇ, *op. cit.*, ps. 99-157.

cessàriament. És evident que l'autor de *Mort de Dama* va maldar per llegar-nos una imatge ambigua, àdhuc contradictòria, difícil de precisar. Potser obeïa al mite, tan preat per ell, del llumeneret blau de la llunyania que mai no podrem assolir sense destruir-ne la màgia. Si la seva novel·lística ens ensenya que la veritat absoluta no existeix, la seva trajectòria biogràfica ens demostra que no hi ha un únic Llorenç Villalonga, sinó un home camaleònic, amb mil cares, que davant cada nova circumstància sembla diferent, tot i que potser al fons és sempre el mateix. Per aquest motiu, tot i l'extensió i la documentació de *La raó i el meu dret*, no podem arribar a una conclusió que destrueixi l'ambigüitat del personatge. Per exemple, no coneixem el seu autèntic pensament polític (conservador, apolític, feixista, liberal, antifranquista, monàrquic...). També són ben singulars l'evolució seguida davant la llengua i la cultura catalanes i els seus posicionaments en matèria religiosa. Tampoc no veiem d'una manera clara la seva actitud sexual i sentimental: l'esnob d'abans de la guerra, que manté relacions amb il·lustres visitants estrangeres de l'època, no concorda gaire amb l'home que en el matrimoni només cerca l'estabilitat, lluny de l'amor i de la passió, i sobretot no resulta coherent amb la seva reiterada obsessió pel tema de l'homosexualitat. En canvi, en altres qüestions, com l'antisemitisme o l'antifeminisme, que potser no el preocupaven tant, ens apareix molt més unívoc i no hi ha unes metamorfosis tan radicals. Tanmateix, al capdavant, potser hem de celebrar que *La raó i el meu dret* no destrueixi aquestes incògnites i es limiti a oferir-nos les dades trobades, perquè d'aquesta manera podem corroborar que Llorenç Villalonga tenia una intel·ligència privilegiada en un món dominat per la idiotesa i per la superficialitat.

Ja hem dit que el valor de *La raó i el meu dret* rau en les abundants informacions puntuals que conté. Només esmentarem aquelles que ens semblen més rellevants. És el cas de l'establiment d'uns sorprenents paral·lelismes entre el personatge de don Toni de Bearn i la família dels Villalonga de Can Escalades —un membre de la qual havia estat maçó i posseïa una gran biblioteca i un altre, a més de viatjar per França, havia mantingut relacions escandaloses amb una neboda— o les dades entorn del procés de redacció i de la llengua amb què es degué escriure *Bearn o la sala de les nines*, que reforcen la tesi d'una primera redacció en català defensada ja fa temps per Jaume Vidal Alcover.²⁹ Just per l'aportació de textos i d'anècdotes desconeguts o per l'aclariment d'algunes dades errònies (per exemple, les referents als estudis a Barcelona i a La Salpêtrière de París), que Villalonga mateix havia difós, la biografia ja és força útil. Igualment, cal subratllar altres petites contribucions que, no per senzilles, deixen de tenir valor: la identificació del marquès de Collera amb el polític conservador Josep Socias Gradolí (el segon llinatge del qual, a més, coincideix amb un dels personatges de *Mort de Dama*); la de la marquesa de Pax amb Maria Coll Moxó, marquesa de Can Ferrandell; els paral·lelismes entre el personatge de na Xima i els altres, femenins o

29. Jaume VIDAL ALCOVER, «Introducción», Lorenzo VILLALONGA, *Bearn o la sala de las muñecas* (Madrid, Cátedra, 1985), ps. 9-42 [especialment, ps. 15-22].

masculins, que porten el mateix nom a *Mort de Dama*, *Madame Dillon* i al desbarat *L'esfinx*; etc. Són detalls esparsos, que donen vàlua i categoria al conjunt. Entre els materials inèdits transcrits cal destacar diverses cartes entre Villalonga i Salvador Espriu —un epistolari del qual, contràriament al que fins ara crèiem, s'ha conservat una petita part—, que sobretot revelen la genialitat del poeta català. Tanmateix, tot i les objeccions que podem trobar a un llibre que es proposa un objectiu tan difícil com *La raó i el meu dret*, hem de concloure que ens trobam davant una obra fonamental i imprescindible per a tots aquells que vulguin conèixer Llorenç Villalonga i la seva obra.

Arran del centenari del naixement de Llorenç Villalonga, Jaume Pomar ha publicat *Llorenç Villalonga i el seu món*.³⁰ El volum reproduïx abundants fotografies del nostre escriptor fins ara desconegudes, provinents del fons documental que actualment és al Consell de Mallorca, les quals justifiquen haver recorregut a un tipus d'edició quasi de luxe i converteixen l'obra en una espècie d'àlbum. Sens dubte, tots aquells que se senten atrets per la figura i per l'obra de l'escriptor mallorquí trobaran en el material gràfic d'aquest llibre una raó de pes per adquirir-lo. Tanmateix, l'interès de *Llorenç Villalonga i el seu món* no rau exclusivament en l'aspecte gràfic. El contingut del llibre no és simplement divulgatiu. Pomar ha sabut trobar el punt just per interessar tant aquells que, sense ésser-ne coneixedors experts, es volen aproximar a la figura i a l'obra de Llorenç Villalonga, com els que cerquen dades més precises i aclaridores. Aquest equilibri entre la informació especialitzada i la síntesi divulgativa fa de *Llorenç Villalonga i el seu món* una obra molt més «manejable» que no pas la biografia *La raó i el meu dret*.

Llorenç Villalonga i el seu món s'estructura en dues grans parts, que gairebé semblen dues obres autònomes: la primera és una «Biocronologia»; la segona, titulada «Llorenç Villalonga i la seva obra», se centra en la producció literària del nostre escriptor. Ara bé, tot i la independència entre una i altra, es tracta de dues seccions absolutament complementàries. No podia ésser d'altra manera, atesa la impossibilitat d'estudiar l'obra de l'autor de *Bearn o la sala de les nines* sense tenir-ne en compte la biografia. Villalonga convertí en literatura el món del seu voltant, tot seguint la idea de Marcel Proust segons el qual l'única vida realment viscuda és la literatura. Així, tot començant per la seva família, va transformar la tia Rosa Ribera en dona Obdúlia Montcada i, continuant per ell mateix, amb el record de les seves relacions amb la poetessa cubana Emilia Bernal va elaborar el drama *Silvia Ocampo* i, molt més tard, la novel·la *Un estiu a Mallorca*. Però, sobretot, va metamorfosar els seus records a *Les Fures*, a *El Misanthrop* i, més que a cap altre llibre, a *Falses memòries de Salvador Orlan*. En resum, com Marcel Proust i com don Toni de Bearn, el seu *alter ego*, Villalonga va trobar la manera de fixar el pas del temps a través de l'escriptura d'una obra literària que sobretot es pot interpretar com unes extenses memòries, relativament falses i alhora també essencialment verídiques.

30. Jaume POMAR, *Llorenç Villalonga i el seu món*, pròleg de Damià PONS I PONS (Binissalem, Di7 Edició, 1998).

Per una banda, a la «Biocronologia», que ocupa gairebé quaranta pàgines, Jaume Pomar sintetitza les dades biogràfiques del nostre escriptor. Hem d'assenyalar que ja disposàvem d'altres assaigs cronològics de Llorenç Villalonga, com el que Damià Ferrà-Ponç va elaborar per al pròleg de *Flo la Vigne*,³¹ però, sens dubte, la inclosa a *Llorenç Villalonga i el seu món* resulta molt més completa i exhaustiva, ja que abasta fins a la mort del nostre autor³² i, a més, ha estat enriquida amb nombroses dades. La forma de la cronologia evita el perill de dispersió a què hom pot tendir en parlar d'un autor l'obra del qual està estretament vinculada a la seva vida. Per aquesta interrelació entre l'escriptor i la seva obra és impossible parlar dels seus llibres sense referir-se a l'ésser humà. Ara bé, Villalonga, com els seus personatges, és ambigu i, per tant, resseguir les seves passes ens condueix per camins plens de paranys. La seva obra ens desperta admiració, però sovint no podem admetre —i, molt menys, justificar— moltes de les seves actuacions. Cenyir-se a la dada empírica, objectiva i indiscutible, sense opinar-ne, és un mètode que necessàriament havia de donar bons resultats. Per altra banda, la segona part del llibre constitueix un repàs a la totalitat de l'obra villalonguiana. Abordar un estudi global de la producció del nostre autor suposa enfrontar-se amb nombroses dificultats. En primer lloc, la problemàtica textual dels llibres de Llorenç Villalonga fa difícil trobar una forma clara i didàctica que permeti classificar-los adequadament. A les dificultats derivades de l'extensió de l'obra villalonguiana, cal afegir les que provenen de l'origen i de l'escriptura dels textos: transformacions en les diverses edicions, canvis de títols, trasllats d'un gènere a un altre i inclusions totals o parcials d'escrits breus en altres de major extensió, entre d'altres relacions que s'estableixen entre les diverses obres del nostre autor. Jaume Pomar agrupa les diverses obres entorn d'aquells llibres que en constitueixen l'obra originària o central: per exemple, comenta alhora *Silvia Ocampo*, una peça teatral en castellà de 1935, i *Un estiu a Mallorca*, una novel·la publicada el 1975; desglossa la complexa trama editorial de *Madame Dillon*, que s'acaba convertint en *L'hereva de dona Obdúlia* o *Les Temptacions*, tot un prodigi de l'art d'embullar els lectors; o arreplega sota un mateix apartat els comentaris de *Bearn* o *la sala de les nines* i els de les versions teatrals de cada una de les parts d'aquesta novel·la, *Faust* i *Filemó* i *Baucis*. Pomar centra el comentari de les obres villalonguianes principalment en l'origen dels llibres, el procés d'escriptura i/o d'edició, les diverses edicions i les traduccions a altres idiomes, que han proliferat paral·lelament al procés de mitificació de Llorenç Villalonga. En aquest sentit, *Llorenç Villalonga i el seu món* ofereix una informació abundant, com hem dit, d'interès tant per als estudiosos com per a un públic més general.

El volum *El meu Llorenç Villalonga*,³³ reuneix textos diversos de Jaume Po-

31. Damià FERRÀ-PONÇ, *Notícia de Llorenç Villalonga, Flo la Vigne*, de Llorenç VILLALONGA (Barcelona, Club Editor, 1974), ps. 25-40. Reproduït a *Escrits sobre Llorenç Villalonga, op. cit.*, ps. 37-52. Hi ha una altra cronologia més elemental: Rafel CRESPI, *Llorenç Villalonga i Pons (1897-1980), Els escriptors de les Illes Balears*, 2 (Palma, Universitat de les Illes Balears, 1990), ps. 28-29.

32. De fet, la síntesi cronològica elaborada per Ferrà-Ponç sols arribava fins a l'any 1939.

33. Jaume POMAR, *El meu Llorenç Villalonga* (Mallorca, Editorial Moll, 1995).

mar sobre Llorenç Villalonga. Tots ja havien estat publicats abans, alguns no fa gaire temps; d'altres, en canvi, no eren a l'abast dels lectors. Molts reflecteixen la coneixença personal que Pomar va tenir de l'autor de *Bearn o la sala de les nines*. És el cas d'*Història d'una amistat*,³⁴ en què sobretot es fa palesa la participació de Villalonga en les reunions literàries que els escriptors mallorquins celebraven als anys seixanta. El mateix podríem dir d'*Un amic, un mestre*,³⁵ un article de caràcter necrològic, escrit arran de la mort del novellista. En altres ocasions, però, Jaume Pomar investiga aspectes concrets de la biografia villalonguiana. A *Notícia de «Brisas»*³⁶ descriu la publicació dirigida per Llorenç Villalonga i l'entorn en què va sorgir. I, sobretot a *Aportació a l'epistolari de Llorenç Villalonga*³⁷ i *Quatre cartes a Eleanor Sackett*,³⁸ ens ofereix dades i materials necessaris per a conèixer millor la personalitat del nostre autor abans de la Guerra Civil. Finalment, *Llorenç Villalonga o la crisi de la raó*³⁹ i el *Discurs amb motiu de la proclamació de Llorenç Villalonga com a Fill Il·lustre de Palma*⁴⁰ ens introdueixen en els aspectes més importants del pensament i de l'obra villalonguiana.

Més urgent era la recopilació del volum *Escrits sobre Llorenç Villalonga*, de Damià Ferrà-Ponç, atesa la dificultat d'accedir a bona part dels articles que reuneix. La majoria són treballs antics, que s'han de situar en el context dels anys setanta, quan Ferrà-Ponç exercia les funcions de secretari de redacció de la revista «Lluc» i mantenia una bona amistat amb Llorenç Villalonga. Tot i això, encara són útils per al coneixement de l'obra i de la biografia villalonguianes. En uns casos els escrits arrellegats en aquest volum són pròlegs a algunes obres del novellista. En altres, varen aparèixer a la revista «Lluc» o són fragments d'estudis més amplis, no dedicats únicament al nostre escriptor, dels quals s'han seleccionat els apartats referents a Llorenç Villalonga.⁴¹ El volum ha estat dividit en dues seccions: la primera, «Aspectes biogràfics i ideològics», recull tots

34. Jaume POMAR, *Història d'una amistat*, «Cultura», núm. 18 (novembre 1988), p. 40-44. La versió castellana, «Historia de una amistad», és el pròleg a *Todos los cuentos*, de Llorenç VILLALONGA. Vol. I (Madrid, Mondadori España, 1988), ps. 9-20.

35. Jaume POMAR, *Un amic, un mestre*, «Diario de Mallorca» (1-2-1980).

36. Jaume POMAR, *Notícia de Brisas*, «Estudis Balearics», 23, Palma (desembre 1986), ps. 63-76. Els articles havien aparegut anteriorment sota el mateix títol a «Balears» (28-10-1984), (4-11-1984), (11-11-1984), (18-11-1984), (25-11-1984) i (2-12-1984).

37. Jaume POMAR, *Aportació a l'epistolari de Llorenç Villalonga*, «Revista de Catalunya», núm. 12 (octubre 1987), ps. 141-155.

38. Jaume POMAR, *Segona aportació a l'epistolari de Llorenç Villalonga*, «Randa», núm. 22 (1987), ps. 129-137.

39. Jaume POMAR, «Lorenzo Villalonga o la crisis de la razón», pròleg a: *Despropósitos*, vol. 2. Traducció de Jaume Pomar (Madrid, Editorial Cuadernos para el Diálogo, 1974), ps. 7-19.

40. Jaume POMAR, *Llorenç Villalonga. Discurs amb motiu de la seva proclamació com a fill il·lustre de Palma* (Palma, Ajuntament de Palma, 1984).

41. «Llorenç Villalonga i el turisme» és l'apartat d'un article aparegut a la revista «Lluc» amb el títol *Els escriptors i el turisme*, en el qual també es referia a Miquel dels Sants Oliver i a Coloma Rosselló. *Cultura i política a Mallorca: Llorenç Villalonga*, és el resultat d'unir dos apartats de dos articles diferents d'una sèrie publicada a la revista «Randa» sota el títol general de *Cultura i política a Mallorca*.

aquells escrits que tenen un plantejament essencialment biogràfic, que analitzen l'actitud política de Villalonga durant la Guerra Civil i la postguerra o que es refereixen a algun aspecte del seu pensament social; la segona part, «Idees estètiques, influències literàries i obres», recull articles i pròlegs en què analitza influències, exposa l'evolució estètica i/o valora algunes de les novel·les del nostre autor.

A la primera part hem de destacar, en primer lloc, *Notícia de Llorenç Villalonga*,⁴² que recrea la societat en què Villalonga va viure abans de la Guerra Civil i els principals fets biogràfics per tal d'explicar el seu pensament, ens hi ofereix una detallada cronologia fins el 1939 i hi reproduïx l'article *Testimonis de la Guerra*.⁴³ L'interès biogràfic també predomina a *Aquells anys del Misanthrop...*,⁴⁴ que desenvolupa diversos aspectes de la vida de Villalonga a l'època retratada a *El Misanthrop*: el sojorn a Saragossa, les col·laboracions a «El Día», la ideologia i les idees estètiques de Villalonga en aquests anys, etc. L'incipient turisme que arribava a Mallorca i els contactes de l'autor de *Mort de Dama* amb la colònia d'estrangers residents a l'illa en els anys anteriors a 1936 són retratats a *Llorenç Villalonga i el turisme*.⁴⁵ També a dos fragments de la sèrie *Cultura i política a Mallorca*⁴⁶ Damià Ferrà-Ponç analitza les idees polítiques de Villalonga —com el feixisme i l'anticatalanisme— des del moment immediatament anterior a l'esclat de la Guerra Civil fins a la postguerra i, a partir de l'anàlisi dels articles de premsa, dibuixa l'evolució seguida fins al posterior distanciament de la ideologia feixista. Les *Notes autobiogràfiques de Llorenç Villalonga*⁴⁷ constitueixen una font prou coneguda i bàsica per al coneixement de l'obra, el pensament i la personalitat del nostre novel·lista.

La segona part del volum, com hem dit, recull escrits centrats en els aspectes literaris i artístics. *Anotacions sobre Llorenç Villalonga*⁴⁸ explica el concepte de novel·la que tenia l'autor de *Bearn o la sala de les nines*, així com l'origen de la seva manera de concebre el gènere, que ve donat sobretot per la coneixença de l'obra de diversos autors (Anatole France i Marcel Proust) en una època de crisi

42. Llorenç VILLALONGA, *Flo la Vigne* (Barcelona, Club Editor, 1974), ps. 11-45.

43. Llorenç VILLALONGA, *Testimonis de la guerra*, «Lluc», núm. 628 (juliol-agost 1973), ps. 20-21.

44. Damià FERRÀ-PONÇ, *Aquells anys del Misanthrop*, «Lluc», núm. 618 (setembre 1972), ps. 14-17.

45. Es tracta d'un fragment de l'article: Damià FERRÀ-PONÇ: *Els escriptors i el turisme*. «Lluc», núm. 607 (octubre 1971), ps. 29-30.

46. Damià FERRÀ-PONÇ, *Cultura i política a Mallorca (I)*, «Randa», núm. 2 (1976), ps. 123-150. Parla de tres personatges (Jeroni Massanet, Llorenç Villalonga i Miquel Villalonga) que podrien considerar-se precursors del feixisme a Mallorca. Les pàgines dedicades a Llorenç Villalonga reproduïdes aquí són les 126-131. Damià FERRÀ-PONÇ, *Cultura i política a Mallorca (III). Tres intel·lectuals davant la Guerra civil*, «Randa», núm. 4 (1976), ps. 5-52. Parla de Llorenç Villalonga a les pàgines 19-30.

47. Damià FERRÀ-PONÇ, *Notes autobiogràfiques de Llorenç Villalonga* [Edició a càrrec de...] «Randa», núm. 15 (1983), ps. 131-168.

48. Damià FERRÀ-PONÇ, *Anotacions sobre Llorenç Villalonga*, «Lluc», núm. 599 (febrer, 1971), ps. 13-18.

del model narratiu realista. *Unes notes sobre Llorenç Villalonga*⁴⁹ incideix sobre les idees novel·lístiques de l'escriptor: reacció antiromàntica, actitud contra el costumisme i el naturalisme, rebuig de l'abstracció i del neorealisme, etc. *Llorenç Villalonga entre tres cultures*,⁵⁰ com el títol suggereix, parla de les tres grans coordenades culturals i lingüístiques entre les quals es va moure Llorenç Villalonga: les actituds de rebuig de la cultura catalana i d'insatisfacció davant l'espanyola, en front de l'admiració per la francesa. Així, la tercera part d'aquest treball, *Notes sobre el «mallorquinisme» i les lectures d'autors francesos*, consisteix en la reproducció d'un text autobiogràfic de Villalonga d'un notable interès. Fruit de l'anàlisi de la influència dels escriptors francesos sobre Villalonga són els articles *Llorenç Villalonga i Anatole France: del mestratge al mite*⁵¹ i *Llorenç Villalonga i Anatole France: més enllà del racionalisme*.⁵² Damià Ferrà-Ponç hi estudia com el nostre narrador va entrar en contacte amb l'obra de France i ens mostra els paral·lelismes i les divergències entre ambdós autors. Es tracta de dos articles molt detallats, en què parla de l'ideal de cultura racionalista i crítica, lliure de prejudicis, que Anatole France va representar per a Llorenç Villalonga. *Dues notes sobre Bearn*⁵³ ens revela dues influències importants sobre la millor novel·la de Villalonga: la de l'oncle Josep Palou de Comasema i Truyols en la formació del personatge de don Toni de Bearn i de la novel·la *Le lion devenu vieux*, de Jean Schlumberger, sobre la idea i la tècnica narrativa de *Bearn o la sala de les nines*. *La Lulú*, en canvi, és només una breu ressenya d'una obra que Ferrà-Ponç considera menor.⁵⁴

4. Estudis, volums col·lectius i treballs diversos

A més dels treballs només esmentats al primer apartat d'aquesta ressenya, relacionats amb la celebració del centenari del naixement de Llorenç Villalonga, hem de referir-nos sobretot a una sèrie d'articles apareguts en diversos volums i publicacions especialitzades.

En primer lloc, hem de dedicar la nostra atenció als tretze treballs que arriben als volums 33 i 34 de la revista «Randa» dedicats a la vida i l'obra de Llorenç Villalonga, els quals palesen les diverses línies d'investigació entorn del nos-

49. Damià FERRÀ-PONÇ, *Unes notes sobre Llorenç Villalonga*, dins *La dama de l'harem* (Palma, Llibres Turmeda, 1974), ps. 3-13.

50. Damià FERRÀ-PONÇ, *Llorenç Villalonga entre tres cultures*, dins *Narracions (1924-1973)*, de Llorenç VILLALONGA (Barcelona, Dopesa, 1974), ps. 8-50.

51. Damià FERRÀ-PONÇ, *Llorenç Villalonga i Anatole France: del mestratge al mite*, «Lluc», núm. 592-593 (juliol-agost, 1970), ps. 8-13.

52. Damià FERRÀ-PONÇ, *Llorenç Villalonga i Anatole France: més enllà del Racionalisme*, «Lluc», núm. 595 (octubre, 1970), ps. 20-25.

53. Damià FERRÀ-PONÇ, *En la mort de Llorenç Villalonga. Dues notes sobre «Bearn»*, «Lluc», núm. 690 (març-abril, 1980), ps. 21-23.

54. Damià FERRÀ-PONÇ, *La Lulú*, «Lluc», núm. 608 (novembre, 1971), p. 22.

tre escriptor. Així, una sèrie d'aquests articles incideix en aspectes concrets de la biografia villalonguiana. No podia ésser d'altra manera, atesa la importància que els aspectes biogràfics assoleixen en Villalonga, el qual va fer de la seva vida la matèria primera dels seus llibres. Així, el primer d'aquests dos volums recull un article de Jaume Pomar⁵⁵ sobre la nissaga familiar i la genealogia de l'autor de *Mort de Dama*, en el qual l'estudiós passa revista als seus avantpassats i es refereix al reflex que aquest personatges tenen en les novel·les de Llorenç Villalonga. En el mateix volum Margalida Socias,⁵⁶ autora d'una tesi doctoral sobre Miquel Villalonga Pons, aporta diverses dades sobre la casa de la família Villalonga a Bunyola. Socias dóna algunes notícies sobre l'entorn familiar i, sobretot, estudia les derivacions literàries que aquest indret concret té en els dos germans escriptors. També dins l'àmbit estrictament biogràfic, el segon volum recull un estudi de Josep Massot i Muntaner⁵⁷ que presenta la hipòtesi de la possible funció de Llorenç Villalonga com a «guia sinistre» i «confident» de l'escriptor Georges Bernanos. Massot parteix d'un judici temerari i sense gaire fonament real de Blai Bonet, a partir del qual esbrina el que podria contenir de realitat i de pura invenció.

A mig camí entre els aspectes biogràfics i l'aportació de textos es troben els treballs d'Antoni Nadal i de Pere Rosselló Bover, recollits al volum 33, i els de Maria Josepa Gallofré, de Francesc Lladó i de Pilar Puimedon i Monclús, al 34. Pere Rosselló⁵⁸ analitza la polèmica generada a Mallorca per la publicació de *Mort de Dama* l'any 1931 i aporta dotze textos que aquella primera edició va generar. El treball d'Antoni Nadal⁵⁹ ha de considerar-se una peça bàsica per al coneixement de l'actitud de Llorenç Villalonga durant la Guerra Civil, qüestió que sovint ha produït —sense gaire fonament— discussions i polèmiques. Nadal estudia i transcriu vint-i-nou textos, que resulten bàsics per conèixer el posicionament de Llorenç Villalonga durant el conflicte bèl·lic. Maria Josepa Gallofré⁶⁰ estudia les metamorfosis de la novel·la *Mme. Dillon* de cara a la presentació a la censura l'any 1942. Gallofré aporta un interessant apèndix en el qual es poden observar els canvis obrats en el text per l'escriptor mallorquí quan va voler publicar aquella obra ja impresa el 1937, sense que es pogués dis-

55. Jaume POMAR, *Nissaga familiar i genealogia de Llorenç Villalonga Pons*, «Randa», núm. 33 (1993), ps. 5-13.

56. Margalida M. SOCIAS COLOMAR, *La casa de «San Antonio, 3» a Fontnova (Petita contribució a l'aclariment del món real dels Villalonga)*, «Randa», núm. 33 (1993), ps. 15-31.

57. Josep MASSOT I MUNTANER, *Llorenç Villalonga confident de Georges Bernanos*, «Randa» núm. 34 (1994), ps. 89-109. [Reproduït a: *El primer franquisme a Mallorca. Guerra civil, repressió, exili i represa cultural* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996), ps. 263-289.]

58. Pere ROSELLÓ BOVER, *La polèmica de l'aparició de Mort de Dama*, «Randa», núm. 33 (1993), ps. 33-64.

59. Antoni NADAL, *El articles de Llorenç Villalonga en temps de guerra*, «Randa», núm. 33 (1993), ps. 65-130.

60. Maria Josepa GALLOFRÉ VIRGILL, *Mme. Dillon/Alicia. Documents sobre algunes provatures dels anys quaranta i cinquanta*, «Randa», núm. 34 (1994), ps. 19-33.

tribuir. Francesc Lladó i Rotger,⁶¹ a partir dels diversos articles que el novel·lista mallorquí va escriure sobre el poeta d'*A mig camí*, traça el camí de la relació entre aquests dos intel·lectuals que, si bé en un moment determinat varen poder coincidir en alguns aspectes, sobretot a partir de la publicació de *Mort de Dama*, esdevingueren els pols oposats de l'actitud davant l'Escola Mallorquina i davant la persecució de la llengua catalana pel franquisme. Pilar Puimedon⁶² centra el seu treball en un altre aspecte essencial del punt de connexió de l'obra i la vida de Llorenç Villalonga: la relació amb el seu editor Joan Sales. És evident que Villalonga es convertí en un gran escriptor català gràcies a Joan Sales. A partir de l'establiment d'una relació amistosa/comercial amb l'autor d'*Incerta Glòria* i editor, l'autor de *Bearn* va esdevenir una de les primeres figures de la nostra literatura. Puimedon aporta vint cartes que l'escriptor mallorquí va trametre al seu editor entre 1961 i 1977.

Altres treballs d'aquests dos volums de la revista «Randa» incideixen en aspectes més estrictament literaris. És el cas de l'article de Remedios Mataix sobre *Bearn o la sala de les nines* i la fi de segle.⁶³ Mataix estudia els temes, els personatges i les referències de la novel·la villalonguiana que permeten emmarcar la història en el context del final del XIX. Aina Perelló i Comas⁶⁴ estudia els personatges reals i literaris que apareixen a la novel·la *L'àngel rebel*, amb els quals el nostre autor provoca una certa sensació de versemblança en una novel·la essencialment d'idees». Gabriel Sampol⁶⁵ analitza les anotacions del novel·lista mallorquí en els llibres de la seva biblioteca: un treball de detall, que corrobora bona part del coneixement que teníem del nostre autor. I Rosa M. Delor i Muns⁶⁶ tracta l'amistat entre Villalonga i Espriu, la qual va donar lloc a una de les relacions textuals més complexes i curioses de la nostra literatura: la redacció de les diverses versions interrelacionades de *Fedra*, en teatre i prosa, en castellà i en català, d'ambdós autors.

Finalment, hem fer un esment molt especial a la *Bibliografia de Llorenç Villalonga (1914-1980)*, de Maria del Carme Bosch i Jordi Làrios.⁶⁷ Es tracta d'un treball de recollida d'informació pràcticament exhaustiu, que era imprescindible dur a terme per poder continuar en l'estudi de Llorenç Villalonga. Els autors recullen uns mil sis-cents títols de llibres i d'articles del novel·lista mallorquí, unes

61. Francesc LLADÓ I ROTGER, *La relació entre Miquel Ferrà (Alanís) i Llorenç Villalonga (Dhey)*, «Randa», núm. 34 (1994), ps. 79-88.

62. Pilar PUIMEDON I MONCLÚS, *La correspondència entre Llorenç Villalonga i Joan Sales*, «Randa», núm. 34 (1994), ps. 133-159.

63. Reme MATAIX AZUAR, *Bearn i la fi de segle*, «Randa», núm. 34 (1994), ps. 5-17.

64. Aina PERELLÓ I COMAS, *Déus, herois, persones i personatges en L'àngel rebel*, «Randa», núm. 34 (1994), ps. 35-54.

65. Gabriel SAMPOL, *Aportació a l'estudi de les fonts i els inèdits de Llorenç Villalonga: les anotacions en els llibres de la seva biblioteca de Palma*, «Randa», núm. 34 (1994), ps. 55-77.

66. Rosa Maria DELOR I MUNS, *Espriu/Villalonga: Una «Fedra» intertextual*, «Randa», núm. 34 (1994), ps. 111-132.

67. Maria del Carme BOSCH JUAN i Jordi LÀRIOS AZNAR, *Bibliografia de Llorenç Villalonga (1914-1980)*, «Randa», núm. 33 (1993), ps. 130-175.

referències que resultaran imprescindibles per a tots aquells que vulguin aprofundir en aspectes concrets del nostre autor. Tanmateix, Bosch i Làrios, juntament amb altres estudiosos de Llorenç Villalonga, publicaran en breu temps una bibliografia de i sobre l'autor de *Mort de Dama*, en la qual s'aporten noves dades.

Les *Actes del Desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, celebrat a Frankfurt el 1994, recullen tres estudis sobre Llorenç Villalonga. En primer lloc, Jordi Castellanos⁶⁸ presenta una ponència que consisteix en un assaig d'interpretació de la novel·la *Bearn o la sala de les nines*. L'objectiu de Castellanos no és afegir noves dades entorn de la que, sens dubte, és la millor obra de Llorenç Villalonga; sinó reordenar-ne la lectura, per tal de cercar-hi el sentit últim. Castellanos analitza la novel·la en qüestió i, com a lector privilegiat, hi descobreix matisos i sentits diversos. Al final, arriba a la conclusió que *Bearn o la sala de les nines* és «una novel·la que, enfront de la història, de la realitat, s'afirma com a tal: l'espai de construcció d'un món alternatiu al real, on les gosadies intel·lectuals i els jocs d'esquisidesa no degeneren en vessaments de sang».⁶⁹ El mateix volum d'actes inclou també una comunicació de Vicent Simbor titulada *Llorenç Villalonga: novel·la psicològica / novel·la d'idees*. Simbor assaja de situar la novel·lística villalonguiana en les definicions dels diversos tipus de novel·la, en els quals la crítica l'ha encasellat. Emmarcable en el procés de pèrdua d'interès de l'anècdota, i a diferència de la novel·la psicològica, l'obra de Llorenç Villalonga no es proposa analitzar la riquesa interior dels seus personatges i s'interessa més per comprendre'ls que per fer-los viure. Simbor ha aprofundit els seus estudis en un altre treball posterior: *Llorenç Villalonga entre Anatole France i Marcel Proust*, del qual parlarem més tard. El segon volum de les actes del col·loqui de Frankfurt recull una altra comunicació, també força important, de Raül-David Martínez Gili,⁷⁰ en la qual es compara *L'àngel rebel* amb *Els falsificadors de moneda*, d'André Gide. La influència de Gide és més epidèmica que la de France i de Proust, però és evident que, tot i les diferències que el separen del premi Nobel francès, l'escriptor mallorquí va manllevar nombroses idees i plantejaments a l'autor de *L'immoraliste*.

El quart volum de la sèrie *Camins creuats* recull les ponències sobre Llorenç Villalonga llegides a la Universitat de Lleida el dia 26 d'octubre de 1995 en els actes d'homenatge a Víctor Siurana. Es tracta de vuit conferències d'estil i de metodologia molt diferent, que en conjunt aporten noves visions i interpretacions de l'obra villalonguiana. Obre el volum un text de Jaume Pomar,⁷¹ que recrea la personalitat

69. *Ibidem.*, p. 91.

70. Raül-David MARTÍNEZ GILI, *Villalonga-Gide, anàlisi comparativa de L'àngel rebel i Els falsificadors de moneda*, dins *Actes del desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatures Catalanes, Frankfurt am Main, 18-25 de setembre de 1994* (Barcelona, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996), ps. 115-128.

71. Jaume POMAR, *De Dhey a Llorenç Villalonga: anys de preguerra*, dins *Llorenç Villalonga. Camins creuats, IV. Homenatge a Víctor Siurana*. [Àngels Santa (ed.)] (Lleida, Universitat de Lleida i Pagès Editor, 1997), ps. 13-31. Abans ja havia aparegut a: «Revista de Catalunya», núm. 98 (juliol-agost 1995), ps. 117-135.

literària del Llorenç Villalonga dels anys anteriors a la Guerra Civil. A partir de nombroses citacions de cartes —aleshores inèdites i recentment publicades a *Cartes i articles. Temps de preguerra (1917-1936)* (1998)—, Pomar traça la trajectòria vital i intel·lectual de la primera etapa del novel·lista mallorquí. Josep Murgades⁷² analitza una de les novel·les més interessants de Villalonga: *El misantrop*. Murgades situa el llibre en el seu context genèric i, a més, ens dóna la clau de les referències al context polític i cultural de l'època que ens permeten comprendre-la. Joan Oleza⁷³ fa un repàs de la narrativa breu de Llorenç Villalonga amb la intenció de definir-ne el plantejament estètic. Així, ens comenta els relats dels anys vint fins arribar a aquells que caldria incloure en el món de Bearn, mite amb el qual es connecten. Oleza arriba a la conclusió de la filiació realista de la narrativa breu de Llorenç Villalonga, si bé es tracta «d'un realisme ambigu, desmaterialitzat, amb tendència al simbolisme i l'estilització, però realisme al capdavant».⁷⁴ En un to molt diferent de la resta dels participants, l'escriptor Baltasar Porcel⁷⁵ elabora un retrat molt personal de Llorenç Villalonga a partir de la seva experiència personal, en el qual podem descobrir els aspectes que configuren la cara oculta de l'autor de *Mort de Dama*. Pere Rosselló,⁷⁶ a partir de l'anàlisi de *Bearn o la sala de les nines* i de *Falses memòries de Salvador Orlan*, ordena i comenta la visió que dels autors francesos palesen aquestes dues obres. Remedios Mataix⁷⁷ analitza l'estructura mítica de *Bearn o la sala de les nines*, tot indicant la procedència decadentista i del món finisecular de molts dels seus elements. Enric Bou⁷⁸ estudia la importància que la ciutat de París —i les referències que s'hi relacionen— adquireix a *Bearn o la sala de les nines* com a referent d'una opció cultural determinada. Finalment, Carme Bosch⁷⁹ segueix d'una manera molt detallada el ressò que Llorenç Villalonga es fa de l'obra i de la personalitat de Marcel Proust, tot distingint quatre moments diferents: el dels anys vint i trenta, el dels anys cinquanta, el dels seixanta i, finalment, el dels últims anys.

72. Josep MURGADES, *Sobre El Misantrop de Llorenç Villalonga*, dins *Llorenç Villalonga. Camins creuats*, IV, op. cit., ps. 33-50.

73. Joan OLEZA, *Els relats de Villalonga: un realisme ambigu*, dins *Llorenç Villalonga. Camins creuats*, IV, op. cit., ps. 51-84. Aquesta conferència és essencialment una versió del treball del mateix autor i que amb el mateix títol serví de pròleg a *Relats*, de Llorenç Villalonga (Alzira, Bromera, 1995), ps. 7-67.

74. *Ibidem*, p. 81.

75. Baltasar PORCEL, *Llorenç Villalonga o les passions ocultes*, dins *Llorenç Villalonga. Camins creuats*, IV, op. cit., ps. 85-97.

76. Pere ROSSELLÓ BOVER, *Els models literaris francesos de Llorenç Villalonga a Bearn o la sala de les nines i Falses memòries de Salvador Orlan*, dins *Llorenç Villalonga. Camins creuats*, IV, op. cit., ps. 99-126. Reproduït a: «Estudis Baleàrics», núm. 57 (febrer-maig 1997), ps. 9-20.

77. Remedios MATAIX, «*Bearn y los círculos del mito*», dins *Llorenç Villalonga. Camins creuats*, IV, op. cit., ps. 125-148.

78. Enric BOU, *Els llums i els noms de París: de Proust a Villalonga*, dins *Llorenç Villalonga. Camins creuats*, IV, op. cit., ps. 149-165.

79. Maria del Carme BOSCH, *Llorenç Villalonga: Un senyor que coneix Proust*, dins *Llorenç Villalonga. Camins creuats*, IV, op. cit. ps. 167-187. Reproduït a: «Estudis Baleàrics», núm. 57 (febrer-maig 1997), ps. 21-30.

Gairebé partint de la comunicació llegida a Frankfurt, que hem citat abans, i com a ampliació dels treballs més antics de Damià Ferrà-Ponç, Vicent Simbor,⁸⁰ en un treball aparegut a les actes del Primer Congrés Internacional de Literatura Comparada celebrat a València el 1997, es planteja l'anàlisi de les dues influències novellístiques franceses més importants en el nostre autor. Després de presentar extensament l'obra narrativa de France i de Proust, Simbor compara Villalonga amb els seus dos models. Ara bé, tot i l'enlluernament i els ressos proustians que trobam en la seva narrativa, conclou Simbor, «Villalonga no ens pot amagar la presència contínua [...] de l'ombra poderosa, decisiva i ininterrompuda del mes-tratge d'Anatole France».⁸¹ L'interès de Simbor per Llorenç Villalonga també ha donat lloc a una visió de conjunt de l'obra teatral de l'autor mallorquí, la qual situa en el conjunt de la seva producció, tot atenent les relacions que s'estableixen entre el teatre i la novel·la.⁸² L'estudiós valencià elabora una classificació del teatre villalonguà, en la qual distingeix dos grans vessants: el teatre de circuit, per un costat, i la producció innovadora i rupturista, per un altre. La classificació resulta molt útil, tot i que pot crear alguns problemes, ja que els límits entre un vessant i l'altre no són sempre clars, com ocorre en el cas dels *Desbarats*. Simbor, però, sobretot basteix una aproximació al teatre villalonguà, que pot ésser el punt de partida de futurs treballs que aprofundeixin en el tema.

Els dos volums miscel·lanis dedicats a Joan Veny recullen tres articles extensos sobre Llorenç Villalonga. En el primer, Rosa Maria Postigo⁸³ estudia els paral·lelismes entre el personatge literari de dona Xima de Bearn i el personatge real de la Comtessa de Castiglione. Les semblances biogràfiques són força rellevants, però, tal com l'autora del treball admet, no impliquen necessàriament que Llorenç Villalonga hagués pres com a model l'esmentada aristòcrata per construir el seu ésser de ficció. El segon volum d'aquesta miscel·lània dedicada al gran dialectòleg mallorquí recull dos interessants articles sobre l'autor de *Bearn: Llorenç Villalonga i la Guerra Civil*, de Josep Massot i Muntaner, i *Llorenç Villalonga: novel·les com a illes, el temps per mar*, de Joan M. Ribera Llopis. El primer és un treball extens, en el qual Josep Massot i Muntaner,⁸⁴ ordena, comenta i sintetitza moltes de les informacions que en nombroses ocasions havia donat entorn de l'actitud de Villa-

80. Vicent SIMBOR I ROIG, *Llorenç Villalonga entre Anatole France i Marcel Proust*, dins *Les literatures catalana i francesa al llarg del segle XX. Primer Congrés Internacional de Literatura Comparada, València, 15-18* (abril 1997). A cura de Claude Benoit, Ferran Carbó, Dolors Jiménez i Vicent Simbor (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997), ps. 317-353.

81. *Ibidem*, p. 352.

82. Vicent SIMBOR I ROIG, *L'obra teatral de Llorenç Villalonga*, «Caplletra», núm. 14 (primavera 1993), ps. 143-161.

83. Rosa Maria POSTIGO, *La Xima de Bearn, contrafigura literària de la Comtessa de Castiglione?*, *Estudis de Llengua i Literatura en honor de Joan Veny*, vol. I. A cura de Josep Massot i Muntaner (Barcelona, Universitat de Barcelona/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997), ps. 247-263.

84. Josep MASSOT I MUNTANER, *Llorenç Villalonga i la Guerra Civil*, dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes en honor de Joan Veny*, vol. II. A cura de Josep Massot i Muntaner (Barcelona, Universitat de Barcelona / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998), ps. 395-429.

longa durant la Guerra Civil, de la seva col·laboració amb Falange Española i el seu paper en la repressió que s'exercí contra els catalanistes mallorquins. L'article té un punt d'arrencada i un origen polèmic, ja que pretén desmuntar les opinions manifestades en diverses publicacions per Josep Zaforteza Calvet, que minimitzen i desenfocuen l'actitud de Villalonga durant la Guerra Civil. Tot i això, es tracta d'un treball objectiu, ben allunyat de la intenció polèmica. Massot analitza les dades de què disposam sobre Villalonga, les seves manifestacions d'anticatalanisme, les seves opinions sobre Falange i, sobretot, se centra en la participació que va tenir en l'afer del *Manifest* i les repercussions que molts dels signataris d'aquest document varen patir. En canvi, l'article de Joan Ribera Llopis⁸⁵ és d'un caràcter molt diferent. Ribera aplica a tres novel·les de Llorenç Villalonga —*Mort de Dama*, *Bearn o la sala de les nines* i *Les Fures*— el concepte d'«illa», que ja havia utilitzat en altres treballs de literatura medieval, per tal de determinar-ne l'estructura. L'autor basteix una lectura d'aquestes tres obres, que palesa la seva relació amb mites i símbols de la tradició mediterrània. Evidentment, es tracta d'un treball força original, encara que potser discutible, que ens palesa la possibilitat de lectures que les novel·les villalonguianes ofereixen.

Com a complement dels treballs sobre Villalonga i la Guerra Civil d'Antoni Nadal, de Josep Massot i Muntaner i d'ell mateix, Jaume Pomar ha publicat a la «Revista de Catalunya» *Dos articles de Villalonga del temps de guerra*.⁸⁶ Es tracta de l'edició de dos manuscrits inèdits, procedents del fons villalonguianà que el Consell Insular de Mallorca ha rebut de Josep Zaforteza Calvet, hereu de Villalonga. Pomar a la introducció del seu treball situa i comenta aquests dos textos inèdits —*Los [ratllat culpables] responsables de la Guerra Civil. II Los intelectuales* i *Los responsables de la Guerra Civil. III El poder moderador*—, que pertanyen a la sèrie de conferències radiofòniques sobre feixisme que Llorenç Villalonga va llegir durant el conflicte bèl·lic. Igualment, en altres indrets ha matisat i completat algunes informacions contingudes a *La raó i el meu dret*.⁸⁷

El número 57 de la revista «Estudis Baleàrics» conté un extens dossier sobre Llorenç Villalonga. Tanmateix, són moltes les ocasions en què aquesta publicació ha donat a conèixer articles sobre el nostre autor. Per exemple, l'any anterior ja havia tret a la lluny un treball de Joan Cantavella que comparava alguns aspectes de *Bearn o la sala de les nines* i *El Guepard*, de Lampedusa.⁸⁸ Per un costat, una

85. Joan Miquel RIBERA LLOPIS, *Llorenç Villalonga: novel·les com a illes, el temps per mar*, dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes en honor de Joan Veny*, vol. 2, *op. cit.*, ps. 431-443.

86. Jaume POMAR, *Dos articles de Villalonga del temps de guerra*, «Revista de Catalunya», núm. 123 (novembre 1997), ps. 77-91.

87. Jaume POMAR, *Algunes notes al voltant de La raó i el meu dret, biografia de Llorenç Villalonga*, «Revista de Menorca» (segon semestre, 1994), ps. 337-347; Jaume POMAR, *Mort de dama, una sàtira de Dhey*, dins *Mort de dama*, de Llorenç Villalonga (Barcelona, Cercle de Lectors, 1997), ps. 5-12.

88. Joan CANTAVELLA, *Entrebancs per entendre els senyors. A propòsit dels llenguatges dominants a les novel·les Bearn i El Guepard*, «Estudis Baleàrics», núm. 53 (octubre-gener 1995-1996), ps. 73-77.

part dels treballs editats al número 57 d'«Estudis Baleàrics» ja havia aparegut fa temps en altres indrets, com els articles de Joan Alegret⁸⁹ —inclòs al volum *Als Villalonga de Bearn* (1988), que actualment és introbable— i el de Jaume Pomar⁹⁰ —una nova versió del pròleg a *La bruixa i l'infant orat* (1992)—, o ho han fet recentment i de manera simultània en altres indrets, com els de Maria del Carme Bosch i Pere Rosselló Bover —ambdós recollits al volum *Llorenç Villalonga. Camins creuats*, IV. *Homenatge a Víctor Siurana* (1997).⁹¹ El dossier inclou també una llarga entrevista de Josep Rosselló a Josep Zaforteza Calvet.⁹² La resta dels altres treballs aplegats en aquest número d'«Estudis Baleàrics» són articles breus i tracten aspectes molt concrets de la biografia i de l'activitat de Llorenç Villalonga. Així, per un costat, hi trobam dos escrits sobre la seva obra dramàtica de Pere Noguera i d'Antoni Nadal.⁹³ Per un altre, Carlos Meneses⁹⁴ dibuixa l'amistat entre Dhey i Ernest M. Dethorey, l'escriptor suec que durant molts d'anys va residir a Barcelona i a Mallorca. Finalment, el doctor Miquel Roca⁹⁵ ens dóna algunes dades de l'activitat professional de Llorenç Villalonga com a psiquiatre de la clínica mental de Jesús. El tema de la psiquiatria també ha merescut l'atenció d'un article de Carlos García Lara aparegut a la revista alacantina «Gradiva».⁹⁶

5. Conclusió

Totes aquestes edicions, llibres i articles ens demostren que el camí recorregut pels estudis villalonguians en aquests darrers anys ha estat força considerable. Això no obstant, és de preveure que, a mesura que es puguin consultar els textos de l'arxiu de Llorenç Villalonga, encara es donaran a conèixer altres textos inèdits i es completarà el que en alguns aspectes sabem del nostre autor. Ara bé, just per la riquesa literària i intel·lectual dels llibres de l'escriptor mallorquí, la crítica es troba davant un terreny difícil d'exhaurir.

PERE ROSSELLÓ BOVER

89. Joan ALEGRET, *Sobre les referències històriques de la novel·la Bearn*, «Estudis Baleàrics», núm. 57 (febrer-maig 1997), ps. 49-61.

90. Jaume POMAR, *Una publicació pòstuma de Villalonga*, *ibid.*, ps. 31-43.

91. Maria del Carme BOSCH, *Llorenç Villalonga: Un senyor que coneix Proust*, *ibid.*, ps. 21-30; Pere ROSSELLÓ BOVER, *Els models literaris francesos de Llorenç Villalonga a Bearn o la sala de les nines i Falses memòries de Salvador Orlan*, *ibid.*, ps. 9-20.

92. Josep ROSSELLÓ, *Entrevista amb Josep Zaforteza*, *l'hereu de Villalonga*, *ibid.*, ps. 85-90.

93. Pere NOGUERA, *Villalonga i els escenaris*, *ibid.*, ps. 77-79; Antoni NADAL, *Llorenç Villalonga i el teatre regional*, *ibid.*, ps. 45-48.

94. Carlos MENESES, *Una amistat: Villalonga-Dethorey*, *ibid.*, ps. 63-75.

95. Miquel ROCA BENNÀSSAR, *La sala de les nines del Manicomi Provincial*, *ibid.*, ps. 81-82.

96. Carlos GARCIA LARA, *Autobiografía i Psicobiografía. Realidad y fantasma en los escritos autobiográficos de los hermanos Miquel i Llorenç Villalonga*, «Gradiva. Revista del Seminario Freudiano de Estudios Literarios. Alicante», 2 (octubre 1996), ps. 23-53.

La narrativa breu i Mercè Rodoreda

Actes del Primer Simposi Internacional de Narrativa Breu, edició a cura de Vicent Alonso, Assumpció Bernal i Carme Gregori, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998 («Biblioteca Abat Oliba», 207).

Amb una rapidesa inhabitual i que és molt d'agrar s'han publicat les *Actes del Primer Simposi Internacional de Narrativa Breu*, celebrat a València els dies 28, 29 i 30 d'abril de 1998. El volum recull les ponències i comunicacions que s'hi van presentar entorn de dos eixos temàtics fonamentals: un, de més teòric, centrat sobre el concepte mateix de la brevetat, les distincions de gèneres i models tradicionals de la literatura breu, la relació que aquesta estableix amb la realitat, la influència de les formes de publicació i l'especificitat d'algunes tècniques; i un altre dedicat a l'estudi de la narrativa breu de Mercè Rodoreda en el qual es repassa, des de distints punts de vista i metodologies diferents, aspectes temàtics i tècnics, aspectes puntuals i de conjunt de la obra contística de la gran escriptora catalana. En conjunt, un ventall de treballs imprescindibles per conèixer la seua literatura breu. El lector també trobarà en aquestes *Actes* aproximacions a la brevetat en altres gèneres, com ara la poesia i els mitjans audiovisuals.

El teòric francès Gerard Dessons fa l'aportació més estrictament teòrica del llibre i es dedica a analitzar el concepte mateix de brevetat. D'entrada, i amb una postura reticent als estudis retòrics, defensa la distinció entre brevetat i forma breu, perquè reduir tota la riquesa del concepte de brevetat a una simple figura estàtica és limitar-ne el seu significat i abast. Per Dessons, la brevetat naix d'una necessitat del discurs i, per tant, és una situació d'expressió, no una forma —en el sentit formalista. Des la seua perspectiva, la brevetat és una antífigura, constitueix en ella mateixa tota una poètica de la literatura i, per tant, cada obra representarà una determinada manera de la brevetat. Les cavil·lacions de Dessons són molt suggerents, però al mateix temps mostren les limitacions d'aquesta mena d'anàlisi, per les minses aportacions que fa a l'hora d'estudiar obres concretes. Una altra ponència amb una intensa informació teòrica és la d'Alan Yates, que analitza els trets que caracteritzen el gènere de la *nouvelle*. Primer repassa l'escassa fortuna que aquesta mena narrativa ha tingut en la majoria dels corrents de la crítica literària i l'aportació fonamental de la *novellentheorie* —l'única tendència crítica que li ha dedicat atenció— per comprendre la seua singularitat. Amb les aportacions d'aquesta última escola i l'aportació teòrica de la narratologia, Alan Yates exposa aquells aspectes que poden definir la novel·la curta, un gènere que es fonamenta en l'equilibri entre l'economia estricta i l'amplitud ressonant. Així, sense voler fer-ne una definició rígida, considera que la *nouvelle* tendeix a dibuixar des d'una experiència significativa una visió de totalitat, servint-se de recursos imaginatius i simbòlics. Pere Rosselló Bover presenta un article relacionat també amb la problemàtica dels gèneres, on estudia les semblances i diferències entre la

narrativa breu i els quadres de costums per aprofundir tot seguit en l'obra de Miquel dels Sants Oliver i Gabriel Alomar. Un altre treball relacionat amb un període determinat de la literatura catalana és el de Josep Maria Balaguer, un excel·lent treball que té en compte els darrers estudis sobre la literatura breu francesos. Balaguer fa una contextualització de la qüestió de la brevetat, tot relacionant la tendència de la literatura moderna a la fragmentació i la brevetat als canvis de mentalitat que es donen en el segle passat, la qual cosa explicaria la tendència a valorar més les necessitats d'expressió que no pas la claredat. Al mateix temps, creu que la literatura moderna tendeix a expressar una certa visió de totalitat per mitja d'una literatura cada vegada més condensada i subjectiva. Aquest context europeu de crisi de la novel·la, segons Balaguer, ajuda a comprendre en totes les seues dimensions l'obra del grup de Sabadell, que aprofita les formes narratives breus per reflexionar sobre la crisi de la literatura i sobre els problemes de percepció de la realitat.

Santiago Renard adverteix de l'ambigüitat de molts dels relats que, tot i ser escrits des de la consciència dels personatges, mostren, a certa distància, l'autoritat de l'autor, sensació contradictòria que el crític anomena efecte zoom, atès que la presència de l'autor implícit és prou evident en molts contes irònics i fantàstics en què l'autor vol presentar el relat com a exemple d'una determinada manera de veure les coses. Vicent Alonso, en un bon treball, adverteix sobre les temptacions en què sovint cauen els creadors de definir el conte d'una forma essencialista i metafòrica. Sense renunciar a aquestes aportacions, Alonso considera més viable una aproximació més raonable i pragmàtica a la interpretació del gènere, perquè les propostes creatives s'expliquen en la mesura en què s'insereixen en un marc comunicatiu que autor i lector comparteixen, i, des d'aquesta perspectiva, mira d'interpretar les conseqüències del mode de publicació del conte català en el terreny estètic. Per a ell, un dels problemes que planteja l'edició de contes és que inevitablement solen ser recollacions heterogènies, circumstància que pot dificultar la seua difusió. Així les coses, Alonso assenyala els estratagemes que els contistes catalans utilitzen per tal de seduir el lector, com ara l'eliminació de la referència genèrica dels títols i la seua substitució per altres alternatives com, per exemple, títols temàtics o amb una càrrega simbòlica atractiva. Aquesta nova orientació, al costat d'altres marcadors, va dirigida a facilitar una lectura més unitària del llibre i se serveix també d'altres procediments més literaris, com l'establiment de relacions entre els contes o la seua presentació com a part d'una unitat superior.

Tot un altre conjunt d'articles se centren en l'estudi de la narrativa breu de Mercè Rodoreda. Ací podem trobar un llarg estudi d'Assumpció Bernal, que, a partir d'exemples de l'obra de Rodoreda, estudia la presència dels referents mítics en la narrativa breu moderna, un recurs molt adequat per la capacitat de suggerir i alhora d'expressar la complexitat humana, l'estranyesa en què sol habitar l'home contemporani condemnat a assumir, com diu l'autora, la responsabilitat de viure el seu ésser separat de la natura i sense la protecció dels déus.

Per la seua banda, Carme Arnau, la millor coneixedora de l'obra rodolediana, n'ofereix un visió panoràmica molt ajustada i segueix l'evolució de la seua narrativa breu a partir de les afinitats de l'escriptora catalana amb altres escriptors moderns que orienten l'escriptura de postguerra: Mansfield, Txèkhov i Tolstoi. Aquesta influència es manifesta en els contes curts escrits abans dels anys seixanta, contes que presenten retalls d'una vida qualsevol, amb final obert i escrits amb una llengua parlada, on sovint fa acte de presència l'humor. Carme Arnau remarca, però, que la narrativa breu de Rodoreda esdevé més innovadora a partir dels anys seixanta, amb l'ús de components literaris més imaginatius i fantàstics. Carles Cortés i Maria Campillo investiguen la narrativa rodolediana d'abans de la guerra. Cortés es dedica a inventariar i a descriure la seua producció dispersa en la premsa de l'època, mentre Campillo explica com la narradora va creant-se progressivament una veu personal en bandejar les tècniques tradicionals en favor d'una escriptura capaç de pivotar els processos interiors dels personatges.

A continuació trobem un seguit d'articles dedicats als llibres de contes. Jaume Aulet argumenta perquè els *Vint-i-dos contes* constitueixen una fita en la narrativa curta de tradició psicologicorealista, ja que, malgrat no tenir una finalitat unitària, presenten una visió de totalitat, amb tot un joc de referències simbòliques darrere una visió realista. Marina Gustà para atenció en el món de *La meua Cristina i altres contes* per dissecar els efectes del monòleg interior en el resultat final del llibre. Finalment, Margarida Casacuberta analitza com una major interiorització del jo en *Viatges i flors* implica una realitat discontinua i diversa. Enric Balaguer, per la seua banda, analitza el conte de «La salamandra» i n'estudia sobretot els components simbòlics i mítics. Carme Gregori explica els camins del món fantàstic en el segle passat i en l'actual, com alguns autors contemporanis se'n serveixen per explorar la complexitat de la realitat i del comportament humà i l'ús que en fa Rodoreda a *La meua Cristina i altres contes*.

Entre les comunicacions dedicades a l'estudi d'aspectes més concrets, es troba l'anàlisi força minuciosa de Vicent Simbor sobre el tractament del temps en els contes de Rodoreda, fonamental en la creació de la visió tràgica del personatge. Josepa Martínez, Maria Josep Cuenca i Lluís Messeguer estudien, respectivament, els finals textuais, els mecanismes conversacionals i la pragmàtica de la cita. Cal, per últim, assenyalar l'exposició de Heike van Lawick, que cataloga les traduccions que s'han fet a altres idiomes de les novel·les i els contes de Mercè Rodoreda, tot detenint-se en les particularitats de les traduccions alemanyes.

FRANCESC CALAFAT

De i sobre Calders

CALDERS, Pere: *Cartes d'amor*, Barcelona, Edicions 62, 1996 («El Balanci», 281). *Pere Calders o la passió de contar. Col·loqui sobre Pere Calders, 1991*. A cura de Rosa Cabré, Vic, Eumo Editorial, 1997 («Escolis», 3).
 PONS, Agustí: *Pere Calders, veritat oculta*, Barcelona, Edicions 62, 1998 («Biografies i memòries», 33).

El coneixement de la figura de Pere Calders s'ha vist recentment enriquit amb la publicació de tres llibres de caire divers que permeten aprofundir en la vida i obra de l'escriptor.

El primer, cronològicament, és un recull de cartes que va escriure a Rosa Artís, la seva segona esposa (*Cartes d'amor*, a partir d'ara, *Cartes*). Es tracta de cent cinquanta-quatre cartes redactades per Pere Calders entre el 3 de juliol de 1940 i el 6 de gener de 1942, cinc correogrames i algunes notes posteriors. Aquestes cartes obeeixen a l'impuls irrefrenable d'un enamorat per expressar els seus sentiments alterats.

La presentació de Francesc Vallverdú posa en antecedents el lector per tal que entengui la dificultat real de superar els obstacles que impedeixen l'acompliment dels desigs dels enamorats: Pere Calders es troba a l'exili mexicà, vivint amb Mercè Casals —la primera esposa— amb la qual forma allò que ell en diu un matrimoni trencat; el fill d'ambdós és a Barcelona a casa dels pares de Calders i el germà d'ella viu també en el mateix pis. Mercè Casals en aquells moments depèn econòmicament de l'escriptor i aquest no la pot deixar a l'estacada («Ja és prou assenyat per part meua haver-me fet el propòsit d'allargar a casa una situació gairebé angoixosa, fins que pugui sortir-me'n fent el mínim de mal a una tercera persona (...) Seria innoble fingir sentiments que em repugnen i allargar indefinidament, sense amor, una cosa que s'ha acabat sense remei. Tot el que puc oferir a la Mercè, i m'exigirà un gran esforç, és fer-li companyia fins que algú em rellevi d'aquesta obligació», *Cartes*, p. 37). Per acabar-ho d'adobar, Rosa i Mercè eren amigues i tot sovint se les podia veure passejant juntes pels carrers de Ciutat de Mèxic. En aquestes condicions, doncs, tampoc no és tan estrany que la família de la Rosa —i el mateix Tísner, germà d'ella— no veiés amb bons ulls aquesta relació i que els col·loqués una colla de traves que posaren a prova llur amor.

Vallverdú, amb bon criteri, decideix no farcir l'edició amb notes a peu de pàgina, la qual cosa —afirma— permetrà la seva lectura autònoma. D'aquesta manera, es poden llegir les cartes sense molestes interrupcions i, si es vol aclarir algun dubte —una situació que no recordem o la identitat d'un personatge que hi apareix—, podem recórrer a la introducció o al glossari del final de l'edició, on se situen en context els personatges més rellevants que apareixen en aquestes cartes.

La segona publicació aplega les comunicacions i una de les dues taules rodones que es van celebrar l'any 1991 en el col·loqui sobre Pere Calders (a partir d'a-

ra, *Col·loqui*). El col·loqui, que va organitzar el departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona amb motiu del nomenament de Calders com a escriptor del mes d'abril, va reunir alguns dels estudiosos més destacats de l'obra caldersiana: Joan Melcion hi parlà de l'èxit sobtat de Calders al final dels setanta, Avel·lí Artís Gener en parlà com a amic íntim, Joan Triadú recordà les vicissituds que visqué per publicar algun dels seus contes mentre aquest «escriptor d'efecte retardat» es trobava en l'exili mexicà, Giuseppe Tavani teoritzà sobre la visió del fantàstic en la seva obra i Jaume Aulet hi reivindicà el Calders novel·lista.

Les sessions duraren dos dies i a la fi de cada jornada se celebrà una taula rodona. La del primer dia no s'ha pogut publicar perquè no se'n va fer gravació magnetofònica; la del segon, amb la participació de Quim Monzó, Baltasar Porcel i Jordi Sarsanedas, moderats per Joaquim Molas i amb la presència del mateix Calders, es reproduïx al final de l'edició. Fonamentalment, i a instàncies del moderador, s'hi debaté el tema del conte com a gènere i la seva relació amb la novel·la.

El tercer llibre és la primera biografia completa que hom ha publicat sobre Calders (a partir d'ara, *Biografia*). Es tracta d'una biografia ben documentada que s'inicia amb els antecedents familiars de l'escriptor començant pels avis, segueix pel seu «singular» naixement un dia de tempesta («Vaig néixer durant una gran tempesta (...) i en el moment en què va esclatar un gran tro, tan fort que es veu que va tremolar tota la casa. Almenys, això és el que van dir sempre», *Biografia*, p. 13) i acaba amb el reconeixement públic de la seva obra i la mort l'any 1994.

Agustí Pons ha resseguit, doncs, tota la seva trajectòria vital, i ens mostra les diverses facetes de la vida d'un home que a més de la literatura va conrear professionalment el dibuix, que va participar activament en la política abans i durant la guerra civil, que es va apassionar per la fotografia —fins i tot va patentar un invent relacionat amb la reproducció fotogràfica—, que va intentar determinats negocis amb la intenció de guanyar diners i poder tornar abans de l'exili. Un home amb una intensa vida afectiva i un pare de família enamorat dels seus fills («A mi em passa un drama terrible (...) Arribo a casa abans que la Glòria i el Raimon i, segons teníem pensat, podria dinar tranquil·lament sense l'enrenou propi dels nens. Però no puc empassar-me res —precisament perquè no estic tranquil— fins que arriben ells. I aleshores sí, entre crits, les atropellades explicacions del que passa a les escoles i les baralles que no falten mai, dino plàcidament», *Biografia*, p. 229).

Les fonts que utilitza Pons per a la seva biografia són moltes i variades: els testimonis dels implicats a qui ha interrogat sempre que ha pogut i que a vegades li han donat versions diferents —àdhuc contradictòries— dels mateixos fets, les innumbrables cartes que Calders va escriure —al seu pare, a la Rosa, a Triadú...—, crítiques literàries aparegudes amb motiu de la publicació d'alguna obra seva, diverses obres i articles que estudiosos de l'escriptor han publicat i entrevistes que va concedir als mitjans de comunicació.

Aquestes tres obres permeten que el públic es pugui acostar amb més fidelitat a un dels millors narradors de la generació de la guerra civil, ja que si bé és cert

que Calders va obtenir una enorme popularitat a Catalunya durant els darrers anys de la seva vida, també ho és que conèixer millor els matisos ocults de la personalitat caldersiana ens permetrà gaudir encara més de la seva obra.

Calders era un home tímid. Explica Tísner, cunyat i amic seu des dels sis anys, que tenia una certa tendència a isolar-se, que no encaixava en els grups massa nombrosos. Tenia, a parer de Tísner, un món interior molt ric, fet que es feia palès en les redaccions que cada dilluns els nois de l'escola llegien al senyor Josep Parunella, narracions en què la jove promesa ja barrejava màgia i realitat i introduïa elements onírics, de manera que s'allunyava del relat rutinari de les activitats del cap de setmana que feien la majoria dels companys. Agustí Pons s'afanya a matisar que aquest retraïment no és aplicable al cercle familiar, on es mostrarà apassionat, generós i patidor, i és un retraïment que tampoc no afectarà les seves relacions amb el públic lector, especialment quan en els darrers anys de la seva vida, i a partir de l'èxit espectacular d'*Antaviana*, serà cridat a recórrer bona part de les escoles del país (*Biografia*, p. 28).

El mateix Agustí Pons expressa aquest tret de la personalitat de Calders amb la imatge dels cinípids, insectes voladors la posta dels quals es produeix en una mena de cambres que protegeixen les larves durant la incubació. A la manera del cinípids, doncs, Calders es va dotar d'un nínxol protector dins del qual poder-se bellugar amb comoditat (*Biografia*, p. 57). En primer lloc aquesta protecció li va procurar la seva mare, i més en endavant, la seva família en general; quan esclatà la guerra civil, el PSUC esdevingué un nou àmbit de protecció que permeté a l'escriptor treballar a l'abric de les agressions o intromissions externes (*Biografia*, p. 59). Actuen també com a xarxes de protecció, Tísner, el mateix Carner quan li procurà feina a l'editorial Atlante a Ciutat de Mèxic, etc. És a dir, segons l'afortunada imatge dels cinípids, els moments més difícils de la vida de Calders foren aquells en què perdé la closca protectora dels cinípids: durant la guerra civil, en els primers moments de l'exili mexicà o quan s'enamorà bojament de Rosa Artís.

En alguna ocasió —comptades, segons Pons— va ser ell mateix qui va creure necessari sortir del nínxol protector; per exemple, quan ja a Catalunya va enviar a la direcció de «Serra d'Or» sis articles en els quals rebatia els principis estètics del realisme social, tan de moda en aquell temps. És a dir, l'escriptor abandona la comoditat d'una situació personal assentada en un intent de superar la seva marginació en el món de les lletres catalanes.

La qüestió, sembla que indubtable, de la timidesa de Pere Calders porta Avel·lí Artís Gener, el cunyat, a formular la tesi que els seus contes són fruit d'aquesta timidesa. La cosa aniria més o menys de la manera següent: a Pere Calders li hauria esdevingut una facècia, o la hi haurien explicada; aleshores l'hauria filtrada a través del seu món —aquest món interior tan ric, segons Tísner— i posteriorment l'hauria exterioritzada literàriament amb tota la sedimentació de què una personalitat com la seva és capaç.

La tesi de l'entranyable amic de Calders només es pot intentar demostrar a través del relat de les múltiples anècdotes que el sofert escriptor va viure al llarg de la

seva vida, i la lectura d'aquestes tres obres ens en forneix un cabàs. Sembla cert que a Pere Calders sempre li passaven coses que als altres no passaven; ell ho explicava sempre, sorneguer, quan se li preguntava sobre el tema: els seus contes parteixen de fets reals, d'experiències viscudes. Afirmar Tísner: «Hi ha gent que no acaba de creure que a en Pere Calders li hagi nascut un arbre a la taula del menjador, això és evident que no, o que li hagi sortit un tigre a la galeria entre les plantes; tot això ja sabem que no és veritat, però les coses l'han dut a aquest nivell de reflexió, portat per aquest bé fabulós, inacabable de la seva imaginació, en realitat, cristallitzen unes experiències que sí que eren autèntiques» (*Col·loqui*, ps. 26-27).

Pere Calders era, doncs, un personatge molt curiós; a vegades li esdevenien fets extraordinaris, dels quals ell, és clar, no era culpable. Heus-ne aquí un, extret de la biografia d'Agustí Pons i triat no pas a l'atzar: resulta que poc després de sortir del camp de concentració de Prats de Molló el nostre heroi anava ple de sarna. Algú se'n va compadir i el «van apartar del grup i el van traslladar a un hospital. Allà li van dir que es despulés de dalt a baix. El van tenir nu, pelant-se de fred com un pollet, durant una bona estona, fins que li van dir que podia passar. Ell pensava que entrava a la consulta del metge però, en realitat, es va trobar en el centre d'un hemicicle, rodejat d'alumnes de Medicina i d'un catedràtic meticulós. Es disposaven a fer una classe pràctica de Medicina i ell en seria el conillet d'Índies. Es tractava que els alumnes s'adonessin dels efectes perniciosos que la sarna pot produir en el cos humà i res millor —va pensar el catedràtic— que exhibir el d'aquell refugiat espanyol que acabava d'arribar. L'explicació, *in situ*, sobre el cos de l'esporguit Calders va constituir tot un èxit i l'escriptor, superada la prova, va ser invitat a retirar-se i a vestir-se. Se'n va anar de l'hospital amb la mateixa sarna amb la qual hi havia arribat però, això sí, amb una mica més d'experiència sobre les fronteres de la sensibilitat humana» (*Biografia*, ps. 162-163).

És evident que un home que va haver de passar per l'experiència d'una guerra no volguda, que és internat en un camp de concentració i se'n escapa, que pateix un exili lluny de la seva terra, té moltes històries per explicar. Ara bé, és també cert que Calders era un home amb una mena d'atracció innata a les situacions absurdes, aquelles que tan bé sabé plasmar en els seus contes. Tant és així, que l'indigent que «vivía» prop de la casa de la família Calders i a qui cada diumenge donava un peso li deia el «*señor que anda chistosito*» (*Biografia*, p. 231).

Pere Calders estava convençut de l'existència del fantàstic en el món quotidià, per això el fantàstic apareix constantment en les seves narracions. Giuseppe Tavani mostra que el motiu pel qual el lector se sent tan pròxim als fets extraordinaris que narra és perquè Calders n'extreu els elements més reals, és a dir, entre el narrador i el receptor dels relats exemplars —Tavani relaciona els contes de Calders amb la tradició de la literatura exemplar— existeix una mena de pacte tàcit, fundat en el convenciment comú de la realitat de l'irreal (*Col·loqui*, p. 58).

Algunes de les anècdotes que succeïren a l'escriptor i que trobem en les tres obres ressenyades tenen caràcter de fet extraordinari, o si més no, posen en dubte la distinció entre fantasia i realitat, entre literatura i veritat. En un dels primers

contes que publicà, *L'imprevist a la casa número 10* (*Els millors contes de Pere Calders*, Barcelona, Avui, 1994), el narrador relata un seguit de fets força espectaculars que es concentren en un sol dia: l'imprevist es presenta a la casa número 10 (p. 7), i no en marxa fins que, el mateix dia, converteix l'immoble en una immensa croqueta de veïns (p. 13). Els més fantàstic de tot el que s'hi narra és, tanmateix, el fet que totes les accions provocades per l'«imprevist» es concentrin en un sol dia, quan en vint-i-cinc anys la casa del número 10 no havia rebut cap visita tan torbadora.

Doncs bé, Tísner relata una anècdota recent, viscuda pels dos amics, l'imprevist del carrer de Borrell (*Colloqui*, ps. 25-26), en la qual es concentren en una estona tot un seguit de fets esdevinguts en el carrer on vivien ambdós, semblantment al que s'esdevenia en el conte. Per tot això, conclou Tísner: «és claríssim dir que, si l'imprevist a la casa número 10 duia a tantes coses insòlites de cop i volta, també podien passar al carrer de Borrell» (*Colloqui*, p. 27). I afegeix, insistint en la tesi abans esmentada: «el fons autèntic, el fons d'autenticitat, és profundíssim. Sempre foren observacions que després han anat filtrant i les ha convertides en una collita pròpia» (*Colloqui*, p. 27). És a dir —afegim nosaltres— no solament parteix de la «sedimentació» d'un fet real per fer-ne un conte, sinó que en ocasions els fets narrats en un conte adopten posteriorment un aspecte de realitat inqüestionable!

Però encara hi ha més sorpreses: algun fet de la vida del jove Calders ha estat premonitori d'esdeveniments que succeiran de veritat posteriorment. L'any 1924, el primer en què l'escola on ell estudiava, l'escola Mossèn Cinto, esdevingué mixta, Rosa Artís hi estudià també. Pere Calders «feia bona peça: era rossíssim» (*Biografia*, p. 45), digué Rosa anys després. Aleshores un dia van jugar a un joc «que consistia a girar el *sello* —el segell o anell que es regalava als nens quan feien la primera comunió— d'algú, perquè la nena que aconseguia realitzar tal proesa sempre acabava casant-se amb el diguem-ne agredit» (*Biografia*, p. 45). És evident que l'autora d'aquesta proesa sobre el segell del jove Calders no fou altra que Rosa Artís.

I això ens porta a parlar de la relació entre Calders i Rosa, de la qual tenim un document excepcional en les cartes que podem llegir gràcies a l'edició ja esmentada. En paraules de Francesc Vallverdú, «són cartes d'un enamorat a la seva estimada, escrites amb tots els ingredients passionals que desferma l'amor» (*Cartes*, p. 5). Per a Agustí Pons, les cartes demostren «un *amour fou*, un enamorament sense esclètxes. Si, a Belles Arts, quan es va enamorar de Mercè Casals, Pere Calders, assegut damunt la taula, amb els peus penjant com si fos Buster Keaton, desfullava una margarida per intentar endevinar si el seu amor seria correspost, ara imaginava inferns en vida si la Rosa no accedia a les seves demandes» (*Biografia*, p. 192); per exemple, tirar-se a la cocaïna, posar-se malalt, morir d'amor: «Si potser ja haurà deixat d'estimar-me? —em dic per fer més refinat el meu turment. No ho fessis pas! Això seria la meva mort civil, el desnonament dels metges, el treball final de la meva pega llegendària» (*Cartes*, p. 49). Més endavant, matisa: «Ahir

vespre et reclamaven a crits totes les fibres de la meva humanitat, i ara ja puc dir que l'excés d'amor no mata, perquè m'hauria matat a mi. No mata però no deixa viure, saps?» (*Cartes*, p. 165).

En aquestes cartes, que sens dubte causaran sorpresa al lector curiós que s'acosti a la seva lectura, hi trobem tots aquells sentiments que qualsevol enamorat deu haver patit en algun moment o altre encara que no hagi passat per les adversitats i la peculiar situació personal, ja comentada, de Calders: el desig d'estar amb l'estimada i el dolor de comptar les hores per arribar a la cita (inicialment els dijous, en el cas de Calders i Rosa), el neguit d'haver de dissimular el seu amor davant dels altres, un cert infantilisme —escriu el nom de la seva enamorada pertot arreu, fa moixaines a un mocador que porta pintat el color dels llavis de la Rosa—, la gelosia respecte a d'altres pretendents i l'egoisme de l'enamorat que la vol tota per a ell: «És veritat que he canviat de to, que ja no t'he dit més que segueixis fent la teva vida com abans. Però és que en això sí que sóc egoista i voldria que la teva vida fos jo. Que el canvi es produís sense esforç per part teva i que només jo omplís el teu pensament i les teves il·lusions. Aquest egoisme, en el qual tu i jo constituïm una sola cosa, el trobo perfectament lícit» (*Cartes*, p. 55).

L'enamorat arriba a desitjar que, tal com s'esdevé en els seus contes, un fet extraordinari propiciï la trobada «casual» amb la seva enamorada: «Desitjo tenir-te al meu costat, ho desitjo amb tanta força que em sembla estrany que el desig no es transformi en una cosa viva» —com li passava a l'agrimensor de *La ratlla i el desig*— «i es produeixi el miracle de la teva presència aquí» (*Cartes*, p. 57). En un altre moment, més optimista, unencontre casual amb Rosa el fa exclamar: «Em vas fer tot l'efecte d'una aparició i de seguida vaig pensar que allò que dic a vegades de l'existència d'una fada que ens administra, és ben veritat» (*Cartes*, p. 134).

La passió que Calders destil·la en aquest centenar de cartes l'apropa a la més viva tradició de la literatura amorosa, i llegint-les hom no pot deixar de pensar en el poeta de l'amor trasbalsat, Ausiàs March. Efectivament, hi ha molts elements que permeten establir-ne la relació. Per exemple, la singularitat de l'enamorat, creure's que és l'únic, el més enamorat, el que més pateix: «Desafio els meus rivals d'Europa i Amèrica que el seu amor per tu no els ha fet fer mai coses tan fines i al mateix temps tan desballestades. T'asseguro que no hi ha ningú que tingui l'aptitud que jo tinc per a estimar-te» (*Cartes*, p. 87); el tractament de l'amor com una malaltia, de gran tradició literària; la convicció de la puresa del seu sentiment; la sensació agredolça de l'amor («Etic content com mai, però és una joia amb agredolç perquè pateixo», *Cartes*, p. 90). Fins i tot, en alguns fragments el sofert enamorat s'expressa amb clares ressonàncies marquianes: «Rosa meva: Ets el meu motiu de viure. Ets la compensació de totes les coses dolentes que m'han passat fins ara i l'esperança que d'ara endavant només n'hi haurà de bones. T'estimo amb tota la meva capacitat d'estimació» (*Cartes*, p. 95). No podria ser aquest final de la carta del 28 de setembre de 1940 la tornada d'un poema a «Llir entre cards»?

En aquestes cartes es poden reconèixer les característiques que defineixen millor les obres de Calders. El fet que l'enamorat agafi el toro per les banyes i sense

més dilacions escrigui els seus sentiments sobre el paper («T'estimo tant que el meu amor ja no em cap a dins i em surt a la cara.», *Cartes*, p. 41), no impedeix que l'escriptor faci ús de tots els recursos de l'alta literatura: «Tants paisatges que he vist i tants paisatges que estimo, i encara n'imagino sempre de nous per tu i per mi. Si sabessis els viatges que fem tu i jo en els meus somnis d'ulls oberts! No hi ha cap herba tan fina en el món com la que et rep a tu en les meves fantasies. Ni un cel tan alt, ni uns arbres que ajudin amb tanta lleialtat la teva boniquesa, ni una aigua més clara que et serveixi de mirall» (*Cartes*, p. 47).

Ara bé, l'expressió humorística trenca sovint qualsevol tipus de transcendentalisme. Així, assenyala les dificultats per apropar-se a l'estimada dient: «El pare vigila com un "ogru" i te'l trobes a tot arreu» (*Cartes*, p. 107), o el desig de tornar-la a veure: «Ara, si el matí fos de pasta, me'l menjaria per arribar de seguida a l'hora de veure'ns» (*Cartes*, p. 154). En definitiva, la imaginació inesgotable de Calders es posa al servei de l'expressió del seu amor: «Sovint m'ha fet il·lusió ésser invisible, però ara m'apassionaria. Et seguiria a tot arreu, tractant de sorprendre la teva fidelitat al meu record o les teves absències. Segons com, unes mans invisibles t'estirarien les orelles, o una boca fantasma t'ompliria de petons. El sobresalt et deixaria baldada, i aleshores jo prendria visibilitat altre cop i procuraria fer-te entendre que coses com aquesta passen cada dia i que no es mereixen cap mena de preocupació» (*Cartes*, p. 92).

Joan Melcion, en la conferència del 1991, reivindica precisament l'estil de Calders, el qual creu que no ha estat prou ben valorat. Les crítiques que es van fer a algunes de les seves primeres publicacions —algunes de les quals Agustí Pons reproduïx— mostren aquesta pobra valoració estilística que esmenta Melcion. Així, l'aleshores jove Palau i Fabre, en l'anàlisi de les vuit narracions aplegades a *El primer arlequí*, li aconsella: «convindria... un estil amb síncopes, potser a voltes una mica més estrident, més brillant o més periodístic» (*Col·loqui*, p. 76). La mateixa Amanda Bath, també citada per Pons, atribueix als primers treballs de l'escriptor un cert desdeny pel que fa a l'estil, la puntuació i l'ortografia (*Biografia*, p. 81). Tanmateix, la mateixa estudiosa reconeix que en les obres posteriors —i gràcies a les crítiques que havia rebut— recompon la seva tècnica literària i «tendeix a dotar els personatges d'una major entitat humana i subtilitat psicològica i accentua la preocupació de l'escriptor per les qüestions formals i de lèxic» (*Biografia*, p. 93). Per a Melcion, el mèrit de l'estil de Calders es troba en el fet que en les descripcions és capaç d'extreure «matisos insospitats, sorprenentment gràfics, sempre dibuixats amb una afilada ironia» (*Col·loqui*, p. 16).

En la taula rodona transcrita en l'edició dels colloquis es tractà fonamentalment, com ja sabem, de la delimitació del conte com a gènere. Els ponents hi defensaren diferents opinions: per a Porcel i Sarsanedas el conte és un gènere menor, molt menys ambiciós que la novel·la, i fragmentari. Porcel afirma que el gran gènere és la novel·la, que qui escriu contes «és que no és capaç, no pot, no té ganes, no viu per escriure una novel·la» (*Col·loqui*, p. 89). Monzó, en canvi, considera que el conte és un gènere narratiu que té un cap i uns peus, que té un ritme

molt més fort, molt més intens que la novel·la. I que la seva característica fonamental és l'economia: «S'ha dit que el conte era un combat de boxa guanyat per KO i que la novel·la era un combat de boxa guanyat per punts. S'ha dit que el conte era una cursa de cent metres tanques i que la novel·la era una marató» (*Col·loqui*, p. 86).

L'aportació de Calders en la taula rodona és molt interessant. L'escriptor no vol polemitzar, però no es mostra gaire d'acord amb el fet que es vulgui oposar el conte a la novel·la i afirma que no s'ha de confondre la quantitat amb la qualitat: «Jo diria que una torreta modernista, posem per cas, o un pavelló funcional d'una exposició, pot ser tan important com un gratacel; vull dir que l'alçada i el nombre de pisos no tenen res a veure. Voldria dir això en defensa del conte, i no pas atacant la novel·la; jo trobo que tot hi cap, tot té un sentit» (*Col·loqui*, p. 103). Joaquim Molas dóna suport a l'opinió de Calders: «Jo diria que el conte és un gènere que no té res a veure amb la novel·la, encara que, a vegades, puguin ser trossos d'una realitat; és una altra cosa, perquè el seu plantejament és diferent» (*Col·loqui*, p. 103).

Aquestes reflexions ens porten a parlar del Calders novel·lista. Recentment s'ha destacat la qualitat novel·lística d'un escriptor reconegut pel gran públic com a excels contista, però aquest reconeixement no ha estat sempre fàcil (Jaume Aulet ho formula de la manera següent: «la producció de Calders com a novel·lista ha estat considerada secundària. Com a mínim, no és la que l'ha caracteritzat, malgrat que l'extensió i el nombre de volums permeti la comparació respecte al conte», *Col·loqui*, p. 67). N'hi ha un exemple significatiu: quan Calders torna de l'exili es troba amb una literatura on predomina de forma gairebé absoluta el realisme històric. El nostre escriptor, com sabem, té moltes dificultats per adaptar la seva escriptura a aquesta forma, però malgrat tot el convencen que un escriptor que ha passat per la guerra i l'exili hauria d'explicar les seves experiències. Calders accepta el repte i escriu i publica *L'ombra de l'atzavara*, amb la qual guanya el premi Sant Jordi de 1963. Malgrat tot, Rafael Tasis publica una crítica no gaire entusiasta de la novel·la, en la qual troba l'obra «llegidora, interessant» i amb «un punt de pintoresc» (*Biografia*, p. 254). Pons comenta al respecte: «Un resultat magre per a un autor que s'ha ajustat als patrons del realisme a fi d'aconseguir el reconeixement com a novel·lista que anteriors provatures —*Ronda naval sota la boira*— no li havien proporcionat» (*Biografia*, p. 254).

S'ha dit també que alguna de les seves novel·les —és l'opinió de les crítiques que Oswald Cardona i Ramon Roig (Francesc Vallverdú) van fer a la primera edició de *La Glòria del doctor Larèn*— són contes allargassats. Jaume Aulet rebut aquesta opinió (*Col·loqui*, p. 68), igual que el mateix Calders, el qual afirma que un conte també «pot ser una novel·la escurçada» (*Col·loqui*, p. 102).

Joan Melcion afirma que la sobrevaloració del Calders contista ha fet que es menyspreés la seva faceta de novel·lista, i reivindica *Ronda naval sota la boira* com «una de les novel·les més interessants i menys compreses de la literatura catalana contemporània» (*Col·loqui*, p. 14). Jaume Aulet pretén situar en el seu lloc

l'aportació novel·lística de Pere Calders: «la novel·la no és allò que defineix Pere Calders com a escriptor, però el complementa a la perfecció» (*Col·loqui*, p. 68), i dedica la seva ponència a demostrar aquesta tesi en dues novel·les, *La Glòria del doctor Larèn* i *Ronda naval sota la boira*.

Finalment, cal dir que Calders ha estat un autor a qui el reconeixement públic com a escriptor li ha estat molt difícil, i ell en té absoluta consciència. Pons transcriu un fragment d'una carta que va escriure al seu pare: «Gairebé ha quedat constituït el costum que em sigui demanat un conte per a cada un dels primers números de revistes catalanes que, en el curs d'aquests anys, han sortit a l'Argentina, a França, a Xile i Mèxic, la qual cosa fa que la gran majoria de contes que figuren en la llista precedent hagin estat publicats, per bé que els tiratges molt limitats de les publicacions a les quals em refereixo facin que la meua obra sigui poc coneguda» (*Biografia*, ps. 218-219). Els motius d'aquest fet són diversos. Melcion comenta amb encert que la «ventada de realisme històric (...) no va pas contribuir gaire a relançar l'obra de Calders» (*Col·loqui*, p. 13). Això no vol dir que hagués estat objecte d'una mena de caça de bruixes per part dels defensors del realisme històric, tot i que és cert, afirma Triadú, que el narrador va tenir certes dificultats de relació amb alguns literats —per exemple amb Joan Sales— a causa d'aquesta qüestió. Deien d'ell que pretenia fer «literatura pura» (al marge o en oposició de l'afany d'escriure al servei de la política), *Col·loqui*, p. 51.

Ja hem comentat en una altra banda que Calders havia publicat a «Serra d'Or» un seguit d'articles per defensar la seva manera d'entendre la literatura. En una carta del 1958 a Triadú deixa les seua posició molt clara: «A mi, això d'adscriure el "realisme" a una època determinada em sembla tan gratuït com atribuir-li un valor com a gènere literari que, per ell sol, pugui anul·lar tota altra tendència (...) I es tracta sovint d'una etiqueta amb la qual es pretén donar una patent de dignitat a alguns dels apetits més grollers del gros públic, que és qui fa un ús més immoderat i perillós de l'"interès humà" (...) Potser és una qüestió de sensibilitat que m'afecta directament: desconfio per instint del realisme en literatura, tant com del materialisme en filosofia» (*Col·loqui*, p. 52).

L'any 1954 Calders guanya el premi Víctor Català amb les *Cròniques de la veritat oculta*, l'obra que fet i fet havia de produir el boom de Calders, però la seva publicació va passar desapercebuda. Agustí Pons s'atreveix a apuntar-ne tres causes: la situació de la cultura catalana, que no disposava de revistes i plataformes literàries en llengua pròpia; el fet que estigui a punt d'arribar «la torbonada del realisme social, que durant el seu pas, perllongat en el temps i en l'espai, intentarà arrasar tot allò que no s'emmotlli a uns cànons estètics molt concrets» (*Biografia*, p. 226), i perquè el lector català no tornarà a tenir la capacitat per a la ironia i la fantasia literària fins que no hagi mort la dictadura.

L'èxit li arribà definitivament en els anys setanta, concretament arran de l'estrena d'*Antaviana*, a la preparació de la qual Pons dedica un capítol sencer. A partir d'aquí, Calders serà un autor reconegut, un autor llegit i admirat, i un autor els llibres del qual ja no es vendran al mercat de Sant Antoni —justament al

costat de l'habitatge de l'escriptor— a preu de saldo. El 1977 es publicà un nou recull de contes, *Invasió subtil i altres contes*, que s'exhaurí en pocs mesos a les llibreries. És certament un estrany fenomen, aquest del sobtat èxit editorial de l'escriptor, potser només explicable pel fet que finalment l'atzar —l'imprevist— es presentà a casa seva per complir amb una profunda justícia històrica.

ANTONI FALCÓ

Una miscel·lània dedicada a Germà Colón

Estudis de Llengua i Literatura Catalanes / XXVIII-XXXIV. Miscel·lània Germà Colón 1-7, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994-1997.

El mes de setembre de 1997 sortia a la llum el darrer dels set volums que formen els *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* dedicats al polifacètic i prolífic Germà Colón. Al marge de la seva activitat docent, que ha format un bon nombre de deixebles, cal destacar la consistència de la seva activitat investigadora, manifestada a través de conferències, direccions de tesi i d'una destacable producció escrita. En efecte, i com recull Beatrice Schmid en la seva «Bibliografia de Germà Colón Domènech» (1, ps. 9-28), aquesta producció escrita abasta llibres, edicions de textos i gairebé setanta-cinc articles dedicats a diverses temàtiques —lèxic, atles lingüístics, dialectologia, gramàtica històrica i lexicografia.

La presentació del contingut d'aquesta miscel·lània no seguirà l'ordre establert en cada volum sinó que, atès el caràcter d'aplec de matèries diverses que té el recull, els treballs es classificaran, en un primer moment, segons llur pertinença en l'àmbit de llengua o en el de literatura. Al seu torn, cadascuna d'aquestes agrupacions se subdividirà en classificacions més restringides que lliguen amb la divisió pròpia de cada disciplina. Així, els articles de llengua podran encaixar, des d'un punt de vista sincrònic o diacrònic, en la lexicologia, la lexicografia, la toponímia, la història de la llengua, la gramàtica històrica, la fonètica, la morfologia, la sintaxi, la dialectologia, la sociolingüística, l'anàlisi de la conversa i de la parla i la lingüística cognitiva. Per la seva banda, els articles de literatura seguiran, en principi, un criteri d'ordenació cronològic. Atesa, però, la naturalesa heterogènia de les diverses contribucions, s'ha aplicat també un criteri de tipus genèric, que permet relacionar treballs que, altrament, serien difícils de vincular. De vegades, els articles són inclassificables o pertanyen simultàniament a més d'una de les subdivisions proposades. Tanmateix, això no ha impedit de presentar una exposició ordenada que esperem que podrà ser útil a aquells que estiguin interessats en un aspecte concret de la llengua o de la literatura.

La *lexicologia* obre el repertori dedicat a la lingüística amb un nombre important d'articles. D'una banda, l'estudi específic del lèxic dels peixos es troba en els articles següents: «Contacte de llengües en la llista de peixos de Jordi de Puig (1786)» (Joan Veny, 2, ps. 77-94), que presenta l'edició i l'estudi lingüístic de la llista de «Peces que se crían y pescan en esta isla [Mallorca] y sus cercanías», de Jordi de Puig, i «Apunts d'iccionímia catalana a Múrcia» (Joan A. Sempere, 4, ps. 259-276), que manifesta l'influx català en una sèrie de noms de peixos, alguns dels quals poden remuntar-se al temps de la Reconquesta.

Des del punt de vista de la semblança formal i semàntica que es pot donar entre els lexemes de diverses llengües, l'article «El camp lèxico-semàntic de la infantesa/jovenesa: un assaig de lingüística comparada» (Montserrat Villas, 1, ps. 55-66) aprofundeix en un camp lexicosemàntic específic en el marc de la lingüística comparada. Una visió comparativa també pot establir-se en l'estudi «La selecció lèxica del català i de l'italià: el *Tirant* i la seua tradició italiana cara a cara» (Cesáreo Calvo, 7, ps. 51-78). Aquí la comparació del text complet del *Tirant lo Blanc* amb el de la traducció italiana feta a la cort de Ferrara per Lelio Manfredi permet d'exposar el grau de parentiu que, des d'un punt de vista lèxic, presenten ambdues llengües romàniques.

L'aprofundiment en el lèxic específic s'ha efectuat en diversos articles. Així, a «Arabismes del vocabulari militar català medieval» (Josep-David Garrido, 4, ps. 5-22) es presenta un recull de cinquanta-sis mots d'origen àrab, pertanyents a diferents camps lèxics, obtinguts a partir de l'edició realitzada per Jordi Bruguera del *Llibre dels Feits del Rei En Jaume*. En segon lloc, l'article «Una contribució a la lexicografia del segle XVIII: Marc Antoni d'Orellana» (Joaquim Martí, 1, ps. 111-145) realitza un estudi d'una part del lèxic inclòs a *València antiga i moderna*. Per la seva banda, «El lèxic patrimonial castellanenc en l'obra de Bernat Artola: una aproximació» (Lluís Gimeno, 4, ps. 207-228) planteja l'estudi del lèxic hereditari del poeta Bernat Artola a través de dos dels seus poemes —*A l'ombra del campanar. Poemes populars i Poble (cançoner satíric)*. L'estudi d'un terme específic des d'un punt de vista monogràfic és efectuat a «*Lliroia*: un mot verdaguerià» (Maria-Reina Bastardas, 5, ps. 217-227), que analitza les ocurrencies del fitònim *lliroia* en diverses obres poètiques i lexicogràfiques i fa una proposta relativa a l'etimologia del terme.

Finalment, les estratègies derivatives estan contemplades en l'article «El sufix *-aire* al País Valencià» (Josep Martines, 7, ps. 229-262), que estudia l'evolució del sufix *-aire* a partir d'un conjunt de textos que representen tant el llenguatge popular com el literari, a més de destacar-ne la presència en diversos reculls lexicogràfics.

Els estudis dedicats a la *lexicografia*, manifestats a través de la incursió al món dels inventaris, dels vocabularis i dels diccionaris, poden desenvolupar-se des d'un punt de vista històric o des d'una perspectiva actual. D'aquesta manera, l'article «Una altra mostra dels beneficis de l'estudi dels inventaris de béns: els filtres d'aigua mallorquins» (Antoni I. Alomar, 1, ps. 67-79) representa un aproximació

particular als filtres d'aigua de pedra de l'època medieval, tot destacant les propietats generals dels inventaris. Es tracta d'uns reculls lexicogràfics valuosos que forneixen informació lingüística i historicoetnològica, que permeten reconstruir els diferents camps semàntics o diversos aspectes terminològics i que, en darrer terme, propicien l'estudi de la distribució geogràfica i cronològica de les diferents activitats i professions.

Diversos materials lexicogràfics —vocabularis i vademècums— són desenvolupats en diferents articles. D'una banda, la presentació i la descripció d'un vocabulari inèdit francès-català redactat el 1917 per Jean Blanc està recollit a l'article «Notes a un vocabulari francès-català de 1917» (Pep Vila, 1, ps. 179-199); d'una altra, «Un vademècum lexicogràfic verdaguerià» (Narcís Garolera, 2, ps. 95-108) ofereix un estudi del lèxic d'un manuscrit original de Verdaguer, que constitueix una mena de diccionari particular, amb anotacions autògrafes de diverses èpoques. Complementàriament, l'article «El "Full Lexicogràfic" de la Comissió coordinadora lexicogràfica de ciències (1978-1982): una publicació bàsica per a la promoció i estudi del català científic» (Joan-Antoni Mesquida, 7, ps. 293-303) planteja l'origen, els objectius i l'estructura dels diversos números del «Full Lexicogràfic» publicats entre 1978 i 1982.

La disciplina terminològica, aplicada a la darrera aportació normativa de l'IEC, està representada a «Terminologia i diccionaris (2)» (M. Teresa Cabré, 4, ps. 277-306), que constitueix la segona part d'un article sobre la inclusió de terminologia en els diccionaris de la llengua, i, en concret, dels criteris de selecció i de representació que es van aplicar en l'elaboració del DIEC. Coincidint amb la perspectiva actual, però a partir del desenvolupament de diversos aspectes teòrics, «La lexicografia teòrica: els prototips de diccionaris» (Mercè Lorente, 6, ps. 339-364) descriu un grup de diccionaris que encaixen en la tipologia de diccionaris teòrics, diccionaris formals o prototips de diccionaris a partir de les seves característiques comunes i remarca el seu paper en el marc de la lingüística descriptiva i de la lexicografia contemporània.

Els diccionaris permeten, al seu torn, l'aprofundiment en aspectes específics. Així, l'objectiu de l'article «A la recerca del material fraseològic als diccionaris» (Károly Morvay, 3, ps. 287-301) és propugnar l'elaboració d'un diccionari fraseològic del català. Aquesta necessitat ve justificada a causa de les dificultats que es generen quan es consulten fraseologismes en els diccionaris.

Des d'un punt de vista dialectal, l'article «L'alguerès al *Diccionari Etimològic i Complementari* de Joan Coromines» (Jaume Corbera, 3, ps. 247-254) recull els mots algueresos localitzats al DECLC, amb la incorporació de diverses observacions i rectificacions.

Un conjunt d'articles penetren en l'estudi dels *topònims*: «L'estudi comarcal dels topònims àrabo-catalans» (Mikel de Epalza, 2, ps. 241-270) es basa, d'una banda, en la recollida bibliogràfica, per comarques, dels estudis sobre toponímia catalana d'origen àrab i, d'una altra, en una reflexió metodològica sobre l'orientació investigadora que ha de tenir l'onomàstica. «Sobre alguns topònims septen-

trionals» (Philip D. Rasico, 2, ps. 271-279) aprofundeix en l'etimologia d'una sèrie de topònims corresponents a les comarques catalanes septentrionals, a la llum de les dades que proporciona l'*Onomasticon Cataloniae*. «L'orònim *mata*» (Ignasi M. Muntaner, 3, ps. 231-245) aprofundeix en el significat dels topònims catalans que inclouen la paraula *mata*. Per la seva banda, «Uns topònims dianecs del segle XV» (Joan Ivars, 7, ps. 263-280) analitza alguns dels topònims que apareixen en diversos documents medievals sobre terres conservats en l'Arxiu Municipal i a la Parròquia de l'Assumpció de Dènia. Finalment, «*Vallcàrcara / Vallcarca*, híbrids llatino-aràbics» (Pere Balañà, 6, ps. 223-234) estudia les variants toponímiques *Vallcàrquera* (*Vallcàrcara*) i *Vallcarca* i en proposa l'origen a partir d'un ètim híbrid llatinoaràbic.

Els articles integrats en l'apartat dedicat a la *història de la llengua* repassen la utilització i el desenvolupament del català a través de determinats períodes cronològics. Així, «L'ús de la llengua vulgar per a fins religiosos i catequètics en els orígens» (Josep Moran, 1, ps. 81-87) destaca la predicació com un dels primers testimonis lingüístics en les llengües romàniques i en remarca la cronologia i les tipologies —sermons, glosses, homiliaris. En darrer terme, comenta els manuscrits conservats: les *Homilies d'Organyà* i les *Homilies de Tortosa*. D'altra banda, «Ramon Llull: el Dant català» (Aina Torrent-Lenzen, 3, ps. 5-22) constitueix una valoració de l'aspecte lingüístic de l'obra lul·liana en català mitjançant la contraposició entre Llull i Dant. Els procediments utilitzats són, d'una banda, l'enumeració de les seves obres i, d'altra, la caracterització formal de la llengua escrita que va forjar. «La Crònica de Jaume I: projecció filològica i lingüística» (Jordi Bruguera, 6, ps. 5-16) analitza els exemples de la Crònica de Jaume I més destacables des del punt de vista filològic i lingüístic. «El català en el llatí del "Regiment sanitatis ad Regem Aragonum" d'Arnau de Vilanova» (Anna Trias, 5, ps. 33-54) estudia el català present en un *regimina sanitatis* de tipus terapèutic que fou redactat arran de la crisi de salut soferta per Jaume II el 1305. «Documents medievals llatins de Poblet: dades per a la història de la llengua catalana» (Josep M. Escolà, 7, ps. 37-45) aprofundeix en alguns textos del primer volum del *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, editat a cura del P. Agustí Altisent, els quals permeten ampliar els estudis sobre l'època medieval a Catalunya. «La catalanitat "subjacent" de l'*Arte cisoria* d'Enric Villena» (Rolf Eberenz, 4, ps. 95-106) analitza lingüísticament els aspectes fonètics, morfosintàctics i lèxics més rellevants de l'*Arte cisoria*, un manual de cerimònia cortesa que revela un cert substrat català. L'article «Serfs, esclaus i captius als *Furs de València*» (Rafael Cariñena i André Díaz-Borrás, 7, ps. 5-36) tracta sobre l'esclavatge baixmedieval i el seu tractament jurídic, alhora que estableix el seu reflex lingüístic en el codi jurídic valencià examinat. «L'ús del català a les publicacions eclesiàstico-religioses editades a Lleida (segles XVI-XVIII)» (Alfred Agustí, 3, ps. 123-143) estudia la presència de la llengua catalana a partir de les publicacions de caire eclesiàstic i religiós editades a la diòcesi de Lleida des del segle XVI al segle XVIII. En darrer terme, «Contribució a l'estudi d'Alfons Par. Epistolari amb Ramon Miquel i Planas» (Francesc Fe-

liu, 7, ps. 159-184) s'endinsa en el món cultural català a partir de les cartes que s'adreçaren Alfons Par i Ramon Miquel i Planas, personatges que representen dues versions ben distintes —per producció i per trajectòria personal— del catalanisme d'aquest segle.

Els articles i els clítics, d'una banda, i els verbs, d'altra, són les temàtiques dominants des d'un punt de vista *morfològic*, tant diacrònicament com sincrònicament. Així, l'ús dels articles està representat a «Les formes i els usos de l'article en dos escriptors del primer *Quinque Libri* de la parròquia d'Alboraia (1592-1612)» (Enric Climent, 3, ps. 109-22 = 7, ps. 281-292), que efectua un estudi comparatiu sobre l'ús de l'article —tant pel que fa al paradigma com als usos concrets— en el primer dels *Quinque Libri* que hi ha a l'arxiu parroquial d'Alboraia. Aquest llibre aplega l'assentament de les partides dels sagraments que els feligresos rebien al llarg de la seva vida. Complementàriament, «Alguns aspectes comparatius de l'ús de l'article definit en català i en francès» (Cristià Camps, 2, ps. 297-310) se centra en l'ús de l'article en català, en contrast amb els girs equivalents francesos i amb les omissions que el català presenta en relació amb el francès. Els clítics pronominals són considerats en els dos estudis següents des d'una perspectiva dialectal. L'article «Cronologia dels canvis en els pronoms clítics del català rossellonès» (Vicent de Melchor, 5, ps. 259-272) és una síntesi dels estudis relatius als canvis fonètics que han experimentat els pronoms enclítics del català del Rosselló en relació amb l'accentuació. D'altra banda, «Els clítics pronominals singulars del català oriental: una aproximació interdialectal» (Maria-Rosa Lloret-Joaquim Viaplana, 5, ps. 273-309) planteja una descripció i comparació contraposada dels pronoms clítics singulars de les varietats barcelonina, tarragonina, mallorquina i empordanesa. En darrer terme, la morfologia verbal, des d'un punt de vista comparatiu, està desenvolupada a «Morfologia verbal: estudi del parlar de dos informadors andorrans originaris de la localitat d'Andorra» (Lídia Rabassa, 6, ps. 245-290), que descriu la variació en el temps dels paradigmes verbals a la localitat d'Andorra la Vella a partir de la contraposició entre les dades de *La flexió verbal en els dialectes catalans* d'Alcover-Moll i les enquestes realitzades per l'autora d'aquest article el 1992.

Alguns aspectes *sintàctics* que analitzen els articles que integren aquesta agrupació són contemplats des d'un vessant històric. Així, «Problemàtica de l'acusatiu preposicional en català: notes al voltant de Roís de Corella» (Marc Vicent Adell, 1, ps. 93-109) reflecteix un estudi aprofundit de l'ús de la preposició *a* amb l'acusatiu de persona en els textos catalans de l'Edat Mitjana i, en particular, en l'*Obra profana* de Joan Roís de Corella. La constatació d'aquest ús invita a una revisió de la normativa actual en relació amb aquest tema. D'altra banda, «L'ús dels verbs *ésser* i *estar* a la llengua antiga no-literària» (Joan Anton Rabella, 2, ps. 281-296) estudia l'ús dels verbs *ésser* i *estar* que es troben en els fragments en estil directe del sumari inclòs en un procés criminal de l'any 1410, *El cavaller i l'al-cavota*, publicat per Riera i Sans, que és una mostra de la llengua antiga parlada en un registre col·loquial. D'altra banda, des d'un punt de vista comparatiu,

«“Como” / “comme” / “com” i “com a”» (Michel Camprubí, 4, ps. 251-258) analitza els connectors *como*, *comme* i *com* i *com a* mitjançant la contraposició de diversos enunciats en les tres llengües, dues de les quals, el castellà i el francès, usen un significat únic per a expressar les dues funcions que el català distingeix mitjançant *com* i *com a*. En darrer terme, l'article «Sobre les tres propietats més bàsiques del concepte “coordinació”» (Abelard Saragossà, 6, ps. 291-324) constata l'existència de diversos problemes metodològics que afecten el concepte de coordinació i que avui dia encara no estan resolts; proposa, en contrapartida, una sèrie de reflexions teòriques que permeten reduir aquesta problemàtica.

L'àmbit *dialectològic* pot centrar-se en l'estudi d'un dialecte específic o pot abastar diverses varietats dialectals. Així, «Textos catalans hodierns de Múrcia» (Artur Quintana, 5, ps. 229-258) presenta l'edició d'un conjunt de textos del català parlat actualment a Múrcia, que complementen els publicats per Brauli Montoya el 1989 a *La interferència lingüística al sud valencià*. L'article inclou una descripció dels trets lingüístics més característics. D'altra banda, «Alguns mots dialectals empordanesos» (Xavier Luna, 6, ps. 235-244) analitza una sèrie de termes del lèxic tradicional recollits a informants de quinze poblacions empordaneses. Des d'una òptica intradialectal, l'article «Dialectologia generativa en l'àmbit morfofonològic: una perspectiva en els estudis dialectals» (Joaquim Viaplana, 2, ps. 311-332) incideix en un aspecte metodològic, tot realitzant una aproximació generativa a la variació morfofonològica que presenta la realització de l'imperfet d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació en algunes varietats nord-occidentals. Finalment, la disciplina dialectològica també pot ser tractada a partir de l'estudi de determinades actituds dialectals segons els resultats d'una enquesta realitzada a estudiants d'un institut de batxillerat de Tortosa a «Actituds interdialectals: importància en l'esdevenidor de les varietats lingüístiques. L'actitud dels parlants del dialecte tortosí enfront del dialecte i dels parlants de Barcelona» (Àngels Massip, 6, ps. 365-377).

La *sociolingüística*, per la seva banda, també es pot desenvolupar des de diversos punts de vista. Així, «Intuïció i encert: algunes idees *socio*-lingüístiques de Maragall» (Guillem Calaforra, 2, ps. 109-127) presenta les reflexions sociolingüístiques més notables que Maragall va expressar en alguns articles, en particular «El catalanisme en el llenguatge» i «En pro de les varietats dialectals». Des d'una altra òptica, «Un segle d'investigació lingüística a l'Aragó catalanòfon» (Hèctor Moret, 2, ps. 223-240) repassa globalment la sèrie d'investigacions científiques dutes a terme sobre les varietats catalanes de l'àrea aragonesa i, especialment, les realitzades al llarg del segle XX. «L'ideal idiomàtic de Joan Fuster» (Antoni Ferrando, 3, ps. 175-188) esbossa l'ideari lingüístic de Fuster a partir d'una selecció de textos d'aquest autor. L'article «Sobre la història social de la llengua: dialectes, llengua, història» (Vicent Salvador, 5, ps. 183-216) analitza el terme «social» aplicat als àmbits de la història de la llengua, la sociolingüística, l'anàlisi del discurs i la sociologia de la cultura amb la voluntat de replantejar la història social de la llengua catalana. En darrer terme, «Un cas pendent dins la comunitat

lingüística catalana» (Joaquim Juan-Mompó, 4, ps. 307-313) destaca breument la situació actual del català al País Valencià.

La resta d'apartats dedicats a la lingüística compten amb un únic estudi, tret del que recull un parell d'articles que no s'adapten plenament a cap de les particions proposades.

L'*ortografia* és tractada a «A propòsit d'una llei fonètica catalana poc observada» (Jordi Colomina, 3, ps. 255-286), que exposa un conjunt d'arguments i de documentació en favor de la modificació d'algunes grafies del català literari actual que són considerades dialectals per l'autor d'aquest article, i que contravenen la pronúncia dels parlants occidentals, les lleis de la fonètica històrica catalana i la tradició literària i lexicogràfica.

Des de l'àmbit de la *pragmàtica*, l'anàlisi de la conversa i de la parla és examinada a l'article «La parla marginal com a recurs d'estil literari en el teatre de Juli Vallmitjana» (Júlia Sanmartín, 1, ps. 165-177), que estudia la incorporació de fórmules i d'expressions pròpies de la llengua oral en un text escrit, i es concentra en l'obra teatral de Vallmitjana, la qual presentava el món *negre* de la delinqüència i dels gitanos com una de les seves constants temàtiques.

El model teòric de la *lingüística cognitiva* és aplicat a «Metonímia i lingüística cognitiva: una aplicació fraseològica» (Josep Vicenç Calatayud, 6, ps. 325-338), que analitza el fet metonímic des de la perspectiva que ofereix el model teòric esmentat. Aquesta anàlisi es basa en l'estudi d'una petita mostra fraseològica del català per tal d'arribar a la conclusió que la metonímia forma part del nostre sistema conceptual.

Finalment, dos articles resten al marge de la classificació proposada. Es tracta, d'una banda, de «L'experiència de fer un llibre d'estil» (Xavier Fargas-Anna Gudiol-Joan Solà, 3, ps. 211-230), que exposa diversos aspectes de l'experiència (objectius, dificultats, prejudicis) que va suposar per als autors l'elaboració del *Llibre d'estil de l'Ajuntament de Barcelona*, i, d'una altra banda, la «Utilització de la llengua en la narrativa del País Valencià» (Adolf Piquer Vidal, 7, ps. 95-112), que estudia l'evolució lingüísticoliterària del País Valencià, amb un èmfasi especial en la situació del segle XX.

Pel que fa als treballs sobre qüestions més o menys literàries, començarem per la figura de Ramon Llull, a la literatura del qual, però, no es dedica pròpiament cap article: a més de l'estudi que el situa en la història de la llengua, ja esmentat, sols trobem consideracions al voltant del seu sistema filosòfic o de la seva influència. Així, Antoni Bonner, a «Més sobre el mot i el concepte de "dignitats" en Ramon Llull» (5, ps. 5-14), duu a terme un repàs de l'evolució que aquest concepte bàsic de l'Art lulllià va experimentar al llarg dels textos de Ramon; el terme «dignitat», que en un primer moment designava exclusivament les propietats essencials de Déu (Bonea, Granea, etc.), va passar a convertir-se, ja en la segona gran etapa de construcció de l'Art, en els «començaments» generals de tota la realitat.

Albert Soler, a «Joan Bonllavi, lullista i editor eximi» (4, ps. 125-150), apunta la possibilitat que un seguit de notes al marge d'una versió occitana del *Llibre*

d'amic e amat, sigui obra de Joan Bonllavi perquè presenten lliçons que coincideixen sovint amb les adoptades a l'edició del *Blaquerna* de 1521. Aquestes notes mostren una certa feina de collació que converteix el fins ara tan poc lloat editor en el primer que va tenir presents uns mínims criteris filològics a l'hora d'imprimir un text en català.

Sergi Gascón, a «Camps d'estudi en Eiximenis» (2, ps. 25-29), dóna un estat de la qüestió sobre els estudis i edicions eximenians i fa diversos suggeriments sobre línies d'investigació que caldria desenvolupar.

Dos articles se centren en Bernat Metge. En el primer, Júlia Butiñà considera, a partir de l'afirmació del rei Joan al llibre I de *Lo somni* recollida al títol de la seva aportació, «Jo comens allà hon deig, car Job no fou jueu, ans fou ben gentil» (4, ps. 37-54), d'una banda, que el bíblic *Llibre de Job* pot identificar-se amb el «*Llibre aràbic del gentil*» esmentat per Llull al pròleg del seu *Gentil*, i, de l'altra, que ambdues obres influïren Metge fins al punt que les reaccions de Job i del gentil lul·lià poden explicar les del protagonista de *Lo somni*. Per la seva banda, Josep M. Llobet edita, a «Un document relacionat amb Bernat Metge» (1, ps. 89-92), una acta en què Pere, fill del canceller, nomena un procurador; l'interès del text rau sobretot en el fet que s'hi esmenten les dates en què l'escriptor i la seva muller atorgaren testament (el 6 de juliol de 1411 i el 10 de febrer de 1430, respectivament).

Pel que fa a l'obra de Turmeda, Rafael Alemany, a «Presències i ecos d'un jo individuat en l'obra d'Anselm Turmeda» (2, ps. 5-24), fa un seguiment de les referències autobiogràfiques presents al llarg de la seva obra i considera que el personatge literari de fra Anselm tradueix determinats aspectes del personatge històric. D'altra banda, Maria Conca i Josep Guia, a «Sentències i proverbis en la *Disputa de l'ase*» (5, ps. 53-75), destaquen que l'estudi del material paremiològic contingut a la *Disputa* mostra un Turmeda segur a l'hora de manejar fonts cristianes cultes, alhora que apunta un possible origen àrab dels proverbis populars utilitzats.

Els estudis pròpiament dedicats a l'obra d'Ausiàs March són tres (dues lectures d'una poesia i un comentari sobre un aspecte concret del «Cant espiritual»), si bé cal també afegir-hi un quart treball sobre la influència que exercí en la literatura posterior. Així, Jordi Farré i Andreu Moix, a «L'amor espiritual en el poema 45 d'Ausiàs March» (4, ps. 55-78), comenten diversos aspectes relacionats amb el desenvolupament del concepte d'aquest tipus d'amor que March duu a terme al poema XLV, que constitueix la primera sistematització de la seva teoria amorosa. Rosanna Cantavella, en canvi, a «“Los amadors amants comunament”»: lectura del poema 61 d'Ausiàs March» (2, ps. 31-54), analitza una composició en què March lamenta que la seva dama sigui incapaç d'experimentar un amor pur. Finalment, Carme Clausell, a «“Donchs, mal deçà, e dellà mal sens terme”»: petjades anselmianes en el *Cant espiritual* d'Ausiàs March» (7, ps. 47-50), detecta que el vers citat (CV, 77) deriva de l'*Oratio ad sanctum Ioannem Baptistam* de sant Anselm, potser a partir d'algun florilegi.

El poeta Joan Boscà, a més de ser l'introduïdor dels metres italians en la poesia castellana, és un dels primers que deixa entreveure en la seva obra l'influx

d'Ausiàs March, com observa Marinela Garcia Sempere a «La relació de l'obra poètica de Joan Boscà amb la d'Ausiàs March» (6, ps. 89-108).

Dos articles estudien la figura i l'obra de Joan Roís de Corella. En el primer, «Roís de Corella i l'enigma de Caldesa» (3, ps. 69-79), Jordi Parramon torna a incidir en el tan fressat tema de la realitat històrica de Caldesa; així, a partir dels elements que forneixen els textos que el teòleg li va dedicar, no sols considera que el personatge degué ser real, sinó que, a més, li atribueix (a ella o a algú que ho féu per encàrrec seu) la «Resposta de Caldesa» al maldit «Ma gran caritat».

Tomàs Martínez, a «Per a una interpretació del *Triümf de les dones*, de Roís de Corella: claus ecdòtiques i literàries» (6, ps. 37-70), centra l'atenció en una composició que se situa plenament en el context del debat anti i profeminista desenvolupat en les lletres medievals. L'autor, a més d'apuntar la seva plausible relació amb la *Lletra que Honestat escriu a les dones* (on s'especificaria un cas concret del que en el *Triümf* és una teorització a nivell més general), descarta que aquest text tingui cap relació de dependència respecte de les obres que Torroella o Rodríguez del Padrón van dedicar a la condició de la dona. En apèndix dóna una transcripció del *Triümf* conservat al manuscrit de Cambridge, còdex fins ara no utilitzat a l'hora d'editar el text.

La relació del *Tirant lo Blanch* amb les seves (hipotètiques) fonts és analitzada en dos estudis. En el primer, «La doctrina cavalleresca lulliana en l'obra de Joanot Martorell: l'episodi de l'ermità» (3, ps. 37-46), Josep Lluís Martos observa que Martorell, quan utilitza el *Llibre de l'orde de cavalleria*, en potencia sobretot l'element cavalleresc i lúdic, per damunt del doctrinal; així mateix, constata que la presència del text lullià prové, més que de la consulta directa, de la reelaboració del material del *Guillem de Vàroic*. Per la seva banda, Joan M. Perujo, a «El *Tirant lo Blanch* i la *Història del rei Omar an-Numan*» (4, ps. 107-124), descarta la possibilitat, apuntada per Siegfried Bosch en un article de 1949-50, que el relat de les *Mil i una nits* esmentat al títol estigui darrere de diversos dels episodis del *Tirant*.

Anna Maria Compagna Perrone, a «*La nau de Lleonard de Sors* entre els corrents medievals i humanístics» (3, ps. 47-67), després d'oferir un breu sumari de l'argument del poema alegòric, el situa en el marc de la poesia desenvolupada al voltant de la cort del Magnànim a Nàpols. La presència d'elements «humanistes», com un concepte d'honor proper al que el Panormita reflecteix al *De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum*, no impedeix que es tracti d'una composició plenament lligada a l'herència medieval.

Lola Badia, a «Sobre una versió vulgar de l'epítom català de la *Historia gotica*» (4, ps. 23-36), fa un seguit de comentaris sobre la *Crònica d'Espanya*, epítom català de la *Historia gotica* de Roderic Ximénez de Rada, entre els quals destaquen les prevencions sobre la suposada autoria de Pere Ribera de Perpinyà, atribució feta per Massó i Torrents. La presència de nombrosos occitanismes al text comporta, a més, que es torni a plantejar la qüestió de la «naturalesa lingüística» de la prosa catalana anterior a la Cancelleria.

Gemma Avenoza, a «Els “Graus de les medicines” de l'*Inventari o collectari de cirurgia* de Guy de Chauliac» (6, ps. 17-36), edita el vocabulari de termes mèdics que acompanyava l'Antidotari o setè llibre de la *Cirurgia* de Guy de Chauliac a partir de l'edició barcelonina de 1492. Destaca, així mateix, a partir de la comparació d'aquesta versió amb l'espanyola publicada a Sevilla sis anys més tard, que la catalana mostra serioses deficiències.

Amadeu-J. Soberanas, a «El fragment passionístic de Vallclara del segle XV» (6, ps. 71-87), edita un fragment d'una passió dramàtica conservat en un bifoli còs al «Llibre d'òbits» de la parròquia de Vallclara (Conca de Barberà), actualment a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. A l'estudi que precedeix l'edició fa algunes observacions lingüístiques i sobre la mètrica i les acotacions escèniques que el text presenta.

L'Escala de paradís d'Antoni Boteller, impresa a Barcelona el 1495, ha estat donada per perduda en diverses ocasions malgrat que des del final del segle passat n'hi ha un exemplar al Museu Britànic. Curt Wittlin, a l'article «*L'Escala de paradís* del metge tortosí Antoni Boteller» (4, ps. 79-94), ens ofereix un resum del contingut de l'obra i fa un seguit d'observacions de caràcter filològic i sobre les fonts identificables al text.

Els bestiaris medievals catalans editats per S. Panunzio els anys 1963 i 1964 constitueixen dues versions diferents d'una traducció d'un bestiari toscà que, al seu torn, es remunta a un text llatí. Això no obstant, Lúcia Martín, a «El tigre transformat en serp i la tigressa emmirallada. Algunes notes sobre la configuració dels bestiaris catalans» (5, ps. 15-32), a partir d'una confusió entre el *tigre* i un rèptil anomenat *tyris*, apunta que el traductor català potser coneixia també el *Bestaire* de Pierre de Beauvais.

Basant-se en la documentació del Consell Municipal de Cervera sobre les despeses relacionades amb la predicació, Ramon Miró, a «Predicar la Quaresma a Cervera als segles XV i XVI» (3, ps. 81-107), estableix una nòmina de frases que predicaren a la vila durant aquest període, entre els quals destaca la presència d'algunes personalitats (Vicent Ferrer o fra Joan Basset).

Pel que fa als estudis dedicats a la literatura medieval, també cal fer esment al treball de Vicent Martines, «Del *Girart de Rosselló* a la *Questa del Sant Grasal*: “Durament ama Deu e ternitaz lo caveler benuhirat”» (3, ps. 23-36), sobre aquest poema èpic occità del XII, en el qual, segons l'estudiós, malgrat que mantingui els elements estilístics propis de l'epopeia, s'aprecien aspectes propers al que posteriorment esdevindrà la narrativa de la *Queste*.

El 1868 J. M. Bover va publicar tres poemes de temàtica amorosa conservats al final d'uns apunts de classe i els va atribuir a Pere Ordines, l'estudiant que degué prendre els apunts. Salvador Reus, que els estudia i edita de nou a «Uns poemes atribuïts a Pere Ordines (s. XVI)» (4, ps. 151-164), planteja la possibilitat que Ordines no en sigui l'autor; podria haver-se limitat a copiar-los, ja que es tracta de formes molt de moda a l'època.

Rafael Roca, a «Bernat Guillem Català de Valeriola i el seu *Dietari* (1568-

1607)» (7, ps. 79-94), fa diverses consideracions, de contingut i lingüístiques, al voltant de l'*Autobiografia* del fundador de l'*Academia de los Nocturnos*, l'única obra que aquest autor va escriure (majoritàriament) en català. També pertany al grup de les notícies històriques el text editat i anotat per Josep Vicent Escartí: «La Relació del segon centenar de la canonització de sant Vicent Ferrer (1655) del canonge Vicent Gil» (2, ps. 55-75).

El gènere dramàtic conreat durant el segle passat és objecte d'estudi de Joan Mas, que a «Esquema per a una revisió del teatre català del segle XIX» (6, ps. 109-124) fa un seguit de consideracions amb voluntat d'eradicar determinats prejudicis (com ara les raons i la radicalitat del canvi d'orientació de l'obra de Frederic Soler o la qüestió dels complexos d'Àngel Guimerà) i de reivindicar una visió del teatre d'aquest període que no es limiti als autors que van dur a terme la seva activitat a Barcelona. També s'interessa pel tema Carme Morell, que ens ofereix un «Catàleg d'obres catalanes i bilingües representades als teatres de Barcelona de 1859 a 1866» (7, ps. 125-34). Entre els estudis dedicats al teatre cal esmentar també, si bé en aquest cas ja ens situem al primer terç del segle XX, el de Joan Armanagué i Marina Cuccu, «El teatre anglès a Catalunya. Bibliografia de les traduccions de Salvador Vilaregut» (2, ps. 145-164), que fan un repàs de l'obra original i de les traduccions d'aquest autor; de les segones, n'ofereixen una bibliografia.

El primer dels tres treballs sobre la figura de Joan Maragall duu el títol «Joan Maragall i la cultura austríaca» (1, ps. 147-163); Alfonsina Janés hi fa un repàs dels migrats contactes que el poeta va tenir amb Àustria, que es limiten a un parell d'articles, una conferència sobre Mozart, una trobada amb l'escriptor Emil Lucka i la traducció, força lliure, del *Volkslied* de Mendelssohn amb lletra d'Ernst von Feuchtersleben. El segon, a càrrec de Ramon Sugranyes de Franch, «Encara sobre la religiositat de Joan Maragall» (2, ps. 129-143), incideix de nou en el tema del cristianisme del poeta, des de la crisi de joventut fins a les seves propostes paral·leles a les impulsades anys més tard per Joan XXIII. Finalment, Joan Requesens, a «Dues visions poètiques? L'epistolari entre Jaume Collell i Joan Maragall» (3, ps. 145-162), prenent com a pretext les relacions epistolars entre els dos poetes, fa algunes consideracions sobre les teories poètiques respectives, en determinats aspectes força properes (anhel de sinceritat), i edita tres cartes de cadascun.

Al treball «Quatre poemes de Gabriele D'Annunzio en traducció (vers un estudi de la llengua poètica de Josep Tharrats)» (5, ps. 117-130), Assumpta Camps, basant-se en la comparació de les versions de l'italià fetes pel poeta gironí Josep Tharrats amb les traduccions d'altres escriptors (Joan Pérez-Jorba, Jeroni Zanné i Joan Pi), subratlla la presència, en el primer, d'una voluntat preciosa per damunt de la fidelitat a l'original que l'acosta a Zanné.

La figura i l'obra de Llull han estat reivindicades pels escriptors catalans des de la Renaixença. Pere Rosselló, al treball «La figura de Ramon Llull en l'avantguarda catalana: J. V. Foix i Josep Palau i Fabre» (1, ps. 201-218), centra el seu estudi en la utilització que en van fer aquests dos escriptors. En el cas del primer hem de distingir entre l'obra crítica, més interessada en el Llull «polític i realista»

valorat pel Noucentisme, i la poètica, on retrobem el Lull líric. Palau i Fabre, en canvi, en fa una lectura molt més subjectiva i descontextualitzada.

També tracta l'obra de Foix el treball «Lectura de *KRTU*, de J. V. Foix, a partir de J. V. Foix» (1, ps. 219-233), on Jordi Malé analitza diversos aspectes d'aquest llibre basant-se en articles «teòrics» del mateix Foix, en què es constata la convergència d'ambdues produccions en uns mateixos temes de reflexió.

La condensació narrativa i la depuració d'elements «superflus» amb voluntat de suggerir o de captar la instantaneïtat són recursos expressius profusament utilitzats des dels moviments d'avantguarda. M. Dolors Madrenas i Joan M. Ribera, a «Estratègies a favor del “repentisme” i del sincretisme narratiu: Carles Sindreu, Ramón Gómez de la Serna i/o Jules Renard *et alii*» (6, ps. 157-184), estudien, centrant-se sobretot en la figura de Carles Sindreu, els mecanismes posats en joc a l'hora de crear aquests efectes.

Marçal Subiràs, a «A propòsit de les *Petites proses blanques*, de Salvador Espriu» (1, ps. 235-248), comenta diversos aspectes d'aquest recull, moment de transició entre l'obra narrativa i la producció poètica posterior, i analitza breument els dotze textos que el formen.

La major tolerància del règim franquista pel que fa a les edicions numerades i de bibliòfil, força més cares i de tiratge més reduït que les edicions corrents, va propiciar-ne la publicació. Santi Cortés, a «Llibres i opuscles valencians de postguerra en edicions numerades i de bibliòfil (1943-1951)» (5, ps. 131-137), després de presentar un breu panorama de la situació, recull els diversos volums publicats en edició de bibliòfil al País Valencià durant els primers anys del franquisme.

Entre els anys 1952 i 1954 es van organitzar a diverses ciutats espanyoles tres congressos de poesia, capitalitzats per Dionisio Ridruejo i Carles Ribera. Com destaca Lourdes Sánchez a «Els congressos de poesia dels anys 50: l'apropiació espanyola de la cultura catalana en temps de postguerra» (5, ps. 139-147), aquestes trobades van estar marcades pel fracàs, ja que el que el règim cercava era mostrar un estat de normalitat absolutament fals, que no permetia un desenvolupament normal de la cultura catalana i potenciava la seva assimilació per la cultura espanyola.

Josep Massot descriu el contingut d'«*El Llibre dels poetes* de Mercè Massot» (1, ps. 249-261), obsequi que diversos escriptors, tant de Mallorca com de la resta del domini lingüístic, oferiren a l'organitzadora de reunions literàries durant la postguerra.

En l'obra d'Agustí Bartra, marcada per l'aspiració de dignificació de l'home contemporani, té una importància cabdal el mite clàssic de Prometeu. Joaquim Espinós, a l'article «Agustí Bartra i el mite solidari de Prometeu» (3, ps. 163-174), subratlla, però, la distància que hi ha entre el desafiant Prometeu romàntic (el lladre del foc diví) i el mite creat per Bartra: malgrat la innegable arrel romàntica i messiànica del personatge, és inseparable de la seva dimensió humana i d'una certa càrrega redemptora.

El *Llibre d'absències* de Martí i Pol representa, en el conjunt de la seva obra poètica, el pas d'una poesia marcada per la malaltia a un progressiu domini del vi-

talisme. Ferran Carbó, a «L'absència present de Miquel Martí i Pol» (2, ps. 187-204), analitza, a partir del comentari de diversos poemes del recull, la superació que el poeta hi opera de la crisi derivada de la mort de la seva primera esposa mitjançant l'enyor i el record.

Antoni M. Badia i Margarit, a «Jocs de signes gràfics, subtileses de l'esperit. Dues notes a poesies de Carles Salvador» (6, ps. 141-56), analitza la funció que el poeta valencià dona als versos escrits en majúscules, com a destacadors del clímax poètic, i a la inclusió de fragments entre parèntesis, que matisen el contingut general.

Lluís Alpera, a «La concepció poètica d'Emili Rodríguez-Bernabeu» (2, ps. 165-186), constata que, a partir del poemari *Teoria del somni*, el poeta alacantí s'ha decantat cap a una creació literària en què la introspecció que definia els primers reculls ha deixat el lloc a una major exigència de comunicació.

Malgrat la fidelitat a l'original que explícitament es pretén a les *Obres completes* de Marià Vayreda, Andreu Bosch, a «Algunes consideracions a l'entorn de la transmissió impresa de *La fi del Renegat* de Marià Vayreda» (4, ps. 165-180), constata, a partir de l'exemple de la narració citada, que en aquesta edició s'han dut a terme múltiples intervencions poc justificables, que inclouen tant l'eliminació d'interferències, les ultracorreccions o les modernitzacions, com els canvis estilístics o, fins i tot, deguts a qüestions morals. Pel que fa a la novellística de Vayreda, Josep Lluís Roig analitza la seva darrera obra a «*La punyalada*, entre l'historicisme i la psicologia» (7, ps. 135-158), on observa que, malgrat que inicialment fos projectada com una desmitificació del bandolerisme, va anar imposant-se de mica en mica el component d'introspecció, de viatge de recerca interior del narrador.

Manuel Garcia, a «Una (re)lectura de *Bolangerera de dimonis* (1931) d'Àngel Garcia Gozalbo» (1, ps. 263-279), després d'oferir-nos una succinta biografia del metge i escriptor, analitza el recull de contes esmentat al títol, obra de tall costumista en què es recreen diverses llegendes castellonenques.

Jordi Malé, a «*Ironia i humor* en els *Escolis* de Carles Riba» (5, ps. 91-116), analitza l'ús d'aquests termes en l'obra crítica de Riba, i a grans trets defineix el primer com la capacitat de distanciament de l'autor respecte a l'objecte, situació que contribueix al seu coneixement, i n'aclareix l'abast respecte a l'*humor*, definit com la consciència de limitació davant de l'infinit.

A «Joan Fuster, detractor de la filosofia amb corbata. Algunes notes sobre "Profanació de Hegel" (*Poemes per fer*, 1954)» (3, ps. 189-198), Enric Balaguer observa que la prevenció que Fuster mostra al llarg de tota la seva obra envers aquells discursos filosòfics que prescindeixen de la materialitat, de la fisiologia de l'home, es converteix en befa en aquesta composició. Pel que fa a l'obra assagística, Joan-Elies Adell destaca, a «Escriptura i alteritat en l'obra de Joan Fuster» (7, ps. 185-199), que la comparació de determinats passatges de Bakhtin amb d'altres de paral·lels de l'escriptor de Sueca es mostra productiva a l'hora d'estudiar la concreció que aquest darrer dona a qüestions com ara l'especificitat del llenguat-

ge literari. Xavier Lluna, en canvi, a «Els aforismes (semi)inèdits de Joan Fuster» (7, ps. 201-228) confronta els diversos reculls de proverbis apareguts abans del *Consells, proverbis i insolències* i dóna compte dels aforismes i variants que no s'hi introduïren.

Jaume J. Chiner, a l'article «Qüestions filològiques i literàries en un epistolari de Pasqual Boronat i Barrachina amb A. Rubió i Lluch, Roc Chabàs i M. Menéndez y Pelayo» (4, ps. 181-195), dóna a conèixer, a partir de documents conservats a l'Arxiu Municipal de València, les relacions epistolars del pare Boronat amb diverses figures destacades de l'època; en el extractes que publica, a més de l'estat dels estudis de Boronat, es tracten qüestions com ara les relacions entre el llemosí, el català i el valencià.

El treball de Carles Bastons «Correspondència de mallorquins amb Miguel de Unamuno (II)» (6, ps. 125-140) pretén aprofundir en el coneixement de les relacions entre Unamuno i l'illa de Mallorca. Així, a més d'establir una certa cronologia, publica una lletra del rector de Salamanca adreçada al diari mallorquí *La Última Hora* i vuit cartes de diversos corresponents seus.

Les primeres notícies de l'interès per Horaci a les Balears daten de la segona meitat del xv. Aquest interès, tret d'un parèntesi durant els segles xvii i xviii, s'ha mantingut fins avui. Maria del Carme Bosch, a «Horaci a les Illes» (5, ps. 149-169), proposa un recorregut per l'obra d'aquells autors que han dut a terme versions de l'obra del venusí.

Lustig, a «Viatges a Ítaca. Aproximacions catalanes a la Grècia moderna» (4, ps. 229-250), fa un recorregut per diverses obres de la literatura catalana, sobretot contemporànies, que tenen com a denominador comú una estada a Grècia; constata que fins fa ben poc els escriptors catalans no s'havien interessat per la Grècia contemporània, sinó més aviat hi anaven a cercar connotacions i ressons clàssics.

Hi ha un seguit d'articles dedicats a qüestions folklòriques, que abasten tant la rondallística com la paremiologia. Així, l'interès de l'arxiduc Lluís Salvador pel folklore mallorquí es va traduir en la publicació de les *Rondaies de Mallorca* (1895). Carme Oriol, a «Les "Rondaies de Mallorca" de l'arxiduc Lluís Salvador: oralitat i gènere dels relats» (5, ps. 77-90), analitza la metodologia emprada a l'hora de recollir els relats i l'adscripció de gènere de les 54 narracions que el llibre conté. Retrobem l'arxiduc a l'article «La figura del moro en la rondalla» (1, ps. 45-53) d'Edward J. Neugaard, en què l'autor ressegueix les aparicions d'aquest tipus de personatges a les rondalles i llegendes de Mallorca (als reculls d'Alcover i de l'arxiduc) i del País Valencià (al d'Enric Valor). Josep V. Saval, per la seva banda, a «Les tradicions orals catalana i castellana i el cas de Mallorca» (6, ps. 185-194), destaca el fons comú grecoromà, i també àrab, de les tradicions poètiques populars catalana i castellana, constatable en els paral·lelismes estructurals i temàtics, i, centrant-se en el cas de Mallorca, considera que la seva situació geogràfica ha afavorit el desenvolupament d'una lírica popular singularitzada dintre del conjunt de la lírica europea.

Els quatre articles següents estan centrats en la paremiologia. Així, «Consells remeiers de la paremiologia catalana» (Maria-Lourdes Soler, 1, ps. 29-43) fa un estudi dels refranys i parèmies que versen sobre la salut, tot aprofundint en l'àmbit dels refranys medicinals per tal de donar a conèixer els consells i remeis que cal aplicar en cas de malaltia. El món del refranyer està representat per l'estudi «La cultura popular i el refranyer. La cuina i el menjar» (Esther Forgas, 3, ps. 199-210), que constitueix un recull de refranys relacionats amb els aliments en general i, en particular, amb les recomanacions terapèutiques que tenen a veure amb el menjar, els utensilis de cuina o amb l'art combinatòria dels aliments. Un aplec de refranys també es troba a l'article «Contribució a un calendari de refranys de Rossell (Baix Maestrat). Peculiaritats i afinitats» (José Enrique Gargallo-Miquel Àngel Pradilla, 6, ps. 195-222), el qual s'ha obtingut a partir d'un mètode d'enquestació que es basava en una conversa dirigida feta a onze informants de la localitat de Rossell, amb la finalitat de resseguir, a través dels refranys, les principals etapes del calendari. Finalment, «L'espina»: Temes i motius temàtics d'una cançó i un refrany folklòrics» (Josep Romeu i Figueras, 2, ps. 205-222) fa una aproximació analítica a una composició, designada amb el títol de «L'espina», emmarcada en la cançó folklòrica, que compta també amb un refrany que rubrica el discurs melòdic i textual de cada vers.

Per acabar, agrupem els comentaris sobre tres treballs difícils d'encaixar dins dels àmbits lingüístic o literari. En el primer, «La invenció de Castelló de la Plana» (5, ps. 171-182), Lluís B. Messeguer ressegueix el desenvolupament del mite del Castelló liberal, nascut després que el juliol de 1837 la ciutat superés el setge de les tropes carlines i potenciat en certàmens poètics a partir de la darrerria del segle, situació que propicià la reacció dels sectors conservadors.

També va ser causa de tensions entre sectors de signe divers la publicació de l'obra de Darwin. Així, la traducció del *Beagle's Voyage* impulsada per Valentí Almirall els anys 1879-1881, segons Josep M. Figueras a «El Viatge de Darwin a la premsa catalana: l'edició del "Diari Català"» (7, ps. 113-124), s'inclou en una voluntat de modernització i de difusió dels nous corrents materialistes.

La relació d'amistat entre Nicolau d'Olwer i Bofill i Mates va passar per diverses etapes, des de la compenetració de l'època en què formaven part de la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona o d'Acció Catalana, fins al distanciament que es va produir quan Nicolau fou nomenat ministre d'economia. Aquest allunyament, però, com puntualitza Montserrat Vilà a «Lluís Nicolau d'Olwer-Jaume Bofill i Mates: els viarans d'una amistat» (4, ps. 197-207), no s'ha d'entendre necessàriament com una ruptura.

MARIA PILAR PEREA
JOAN SANTANACH

RESSENYES INDIVIDUALS

PERE ANGLÈS, Ramon i AMIGÓ ANGLÈS, Ramon: *Onomàstica del terme municipal d'Ulldemolins*, Barcelona, Societat d'Onomàstica/Institut Cartogràfic de Catalunya, 1997.

Ramon Amigó, de qui ja hem tingut ocasió de comentar el recull onomàstic de Siurana de Prades («Llengua & Literatura», 7 (1996), ps. 472-473), d'entre els molts que ha realitzat, ens presenta ara, en col·laboració amb Ramon Pere Anglès, aquest d'Ulldemolins, corresponent a un terme ben important, no solament per la seva extensió, sinó també per la història i per les característiques complexes del seu relleu, i també per la seva ubicació dialectal. Aquests factors units a l'existència de documentació prou abundosa fa que aquesta obra d'antuvi desvetlli un bon interès.

Doncs bé, la lectura d'aquest llibre, sòbriament i sàviament redactat, satisfà del tot aquesta expectació, ja des del començament, és a dir, des de la «Introducció», molt àmplia, la qual inclou un apartat dedicat a l'etimologia del nom d'aquesta vila, Ulldemolins, on se'ns diu que la forma *OCTO MOLINOS, que Joan Coromines hi ha adduït, no es troba enlloc;¹ tota la documentació coneguda presenta sempre com a única forma antiga documentada el mot OCULO o alguna variant seva, que és l'ètim que justifica la forma Ulldemolins, regular fonèticament.

Una altra qüestió és la del significat primitiu d'aquesta forma *ull*; d'entre les diverses hipòtesis i tenint en compte la topografia, els autors es decanten pel sentit de 'centre (de molins)'.

La riquesa lingüística toponímica i antroponímica que s'hi descriu és gran i diversa. Com a mostra, petita, citarem en el camp dels noms de lloc: l'*Aixol*, partida dita també *Uixol*, que podria provenir del nom d'una mena de parany per a caçar; les curioses variants de l'*Albereda* (pron. *Aubereda*): *Aureta*, reducció d'*Aubereta* o *Aubireta* (formes aquestes que Coromines atribueix a l'estrat

1. Aquesta pretesa forma documentada és precisament una de les proves que aporta Coromines a favor de la hipòtesi que ell defensa en el sentit que l'evolució de O breu llatina més iod, que dona *u* en català, es produí a través d'una diftongació i posterior reducció i no pas per inflexió directa. Veg. Mar BATLLE, *L'evolució de les E i O + iod en català dins la Romania*, «Caplletra», 20 (primavera 1996), ps. 13-32.

mossàrab); el famós *Colldemòncs*, on *coll* manté el significat ‘turó, pujol’, del llatí COLLIS, -IS; *la Fréixerera* ‘freixeda’; *les Gorgeres* i (la moleta dels) *Gorguells*: «in parte dicta la Molleta dels Gorguells y cadolles dels Pèllecs (...) ab lo barranc dels Pellecs (‘pèlecs’)» a. 1615; *Juncosa*, pron. *Gincosa*, i *Margalef*, pron. *Margalet*; o els curiosos plurals en —ssos: *els Pigrossos*, *els Canyemassos* (pl. de *canyemàs*, forma provinent de *canyemars*, pl. de *canyemar*); *els Segalassos* (semblantment, de *segalàs* < *segalars*, pl. de *segalar*).

No menys interessant és l’aportació en l’estudi dels antropònims (sovint generadors de topònims); per exemple, del cognom *Berart*, després esdevingut *Berart* per la dissimilació *r-r* > *l-r*, que presenta una forma feminitzada *Berarda*, la qual suggereix una grafia *Berard* o *Belard* segons la normativa moderna. *Baro*, cognom que podria assenyalar una procedència del poble homònim pallarès; semblantment, *Bono*, cognom documentat el 1496, podria indicar una procedència ribagorçana. Quant als renoms i malnoms, n’hi trobem de ben expressius, com ara *Pixa Longa*, del s. XV; o *Boteret* (diminutiu de *boter*), ben viu encara en la vida social de les comarques que depenen de Tarragona.

Com és habitual en aquest recull onomàstics, hi podem trobar sengles mapes per a la localització dels topònims, un de la població, que compleix perfectament aquesta funció, i un altre del terme, que, al nostre parer presenta una escala insuficient per a reflectir la riquesa toponímica descrita en el llibre, i això malgrat l’activitat cartogràfica de la casa editora.

Quant a l’edició material del text, hem de dir que és excel·lent, no solament pel que fa la tipografia, sinó també per l’absència pràcticament d’errates, malgrat la complexitat d’aquesta mena d’obres, ço que honora els autors i l’Institut editor.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

ARAGÓ, Narcís-Jordi i CLARA, Josep: *Els epistolaris de Carles Rahola. Antologia de cartes de cent corresponals (1901-1939)*, Barcelona, Ajuntament de Girona / Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1998.

Carles Rahola (Cadaqués, 1881-Girona, 1939) és un exemple de l’embranzida que en pocs anys van prendre els diversos moviments de renovació cultural del final del segle XIX i del principi del XX arreu dels països de parla catalana. Rahola pertanyia a una família gironina que va aportar polítics i intel·lectuals de vàlua a aquesta renovació, com els seus cosins Frederic Rahola i Trèmols, mestre en Gay Saber, i Víctor, que ens va fer valorar Roses i Cadaqués, o el també cosí Pere Rahola i Molinas, polític de pes, però passat a la posteritat gràcies a les sàtires de Sagarra. Des de Girona, Carles Rahola va publicar llibres i revistes i va promoure diverses accions culturals i un activíssim intercanvi amb les personalitats que residien a Barcelona, interrompudes finalment per la derrota de 1939. Fruit d’això

és una nombrosa correspondència que es va veure incrementada per la seva feina com a redactor per a les enciclopèdies Espasa i Salvat, cosa que el va dur a iniciar relacions amb diverses personalitats, algunes de les quals van esdevenir amistats duradores.

Aquest és un llibre amb un títol (*Els epistolaris de Carles Rahola*) imprecís, perquè la preposició «de» vol dir «rebut per» i no «escrits per»; en aquest sentit, la disposició del material és difícil. L'opció que han pres Aragó i Clara d'ordenar les cartes segons els corresponents i, dins de cada corresponent, per ordre cronològic, ens permet veure l'evolució d'aquests, però no la del destinatari. Cada corresponent va precedit d'una breu biografia, especificant la relació del personatge amb Rahola i amb Girona. Els curadors publiquen un centenar de les més de cinc mil cartes (p. 23, però a p. 602 són 4.930) que Rahola va conservar: és a dir un 2%; això els ha obligat a una feina (o feïnada) de selecció de cartes i de corresponents, valuosa però amb criteris potser no prou explícits. Si només pretenguessin «combinar adequadament la notorietat del personatge amb el contingut real de la correspondència mantinguda» (p. 23), no s'entendria perquè pesa tant, per exemple, la major o menor relació d'aquests personatges amb Girona, com s'evidencia en les biografies inicials esmentades. Tampoc queda clara l'exclusió de «cartes que es poden considerar de tràmit» (p. 235). Els índexs al final del volum (l'onomàstic i sobretot el de remitents, ps. 603-614) resulten molt útils per fer-se una idea del que representa aquesta correspondència i del que queda per publicar. Per exemple, manca tota la correspondència amb editors com els germans Joan i Lluís Espasa, Joan Givanel, o bé Antoni López Llausàs (l'editor de la primera obra de pes de Rahola: *Llibre de l'August d'Alzina*, 1910, com es diu a la p. 16, o 1911, com es diu a la p. 27; l'edició no té data, però la que tinc a les mans, dedicada a Maragall, està datada el gener de 1910), que mostrarien potser les relacions empresarials entre autors i editors. Seria interessant conèixer també la correspondència amb Joan Antoni Maragall, on es deu comentar el procés d'edició de les obres de Joan Maragall (l'edició Dels Fills), o amb autores avui poc conegudes però molt actives en el seu moment, com Maria Luz Morales. I què es deuria explicar amb Contamine de La-tour, pintor de la bohèmia, amic de Satie i de Rusiñol?

Les cartes estan agrupades en tres blocs: els dos primers són cronològics, i el tercer és temàtic. Els curadors inicien el volum amb un estudi sobre Rahola (ps. 11-24), més centrat en la seva fortuna pòstuma que en la seva vida, on divideixen la seva obra en dues etapes: 1. 1906-1911, «obra de caire literari i filosòfic» i 2. 1922-1938, obra «dedicada quasi íntegrament a divulgar episodis històrics» (ps. 15-16). A aquestes dues etapes sembla correspondre's la distinció entre els dos primers blocs: «Els anys d'aprenentatge» i «L'època de plenitud», tot i que no es fa explícit. Com l'ordenació cronològica va supeditada a l'ordenació segons els corresponents, hi ha cartes incloses en els «anys d'aprenentatge» que corresponen als «anys de plenitud»; més aviat se n'hauria de dir «correspondència rebuda a partir de 1903» i «correspondència rebuda a partir de 1922». Cada bloc porta un pròleg que situa breument l'obra de Rahola durant el període.

Si considerem que el lligam amb Girona és un dels criteris de la selecció, entenem que apareguin personatges potser poc coneguts arreu, i que d'altres vegin publicades íntegrament les seves cartes. Això, en el cas de Diego Ruiz (ps. 179-205), per exemple, sembla innecessari: amb una de sola ja ens fem idea de la seva megalomania; en canvi, en el cas de Prudenci Bertrana (ps. 279-306), obtenim informació interessant sobre aspectes coneguts (la tràgica vida familiar, la sortida-expulsió de «La Publicitat») o no tant (la seva obra com a dramaturg, com a pintor i fins i tot com a col·laborador a la ràdio). De vegades, un comentari fet com de passada ens empeny a voler saber-ne més: per què Ruyra no vol que a l'Espasa hi consti la seva col·laboració a «Joventut» i sí a «La Renaixença» (27-III-1923, p. 475)?

Rahola s'inicia com un modernista tardà, especialment interessat en els aspectes més vitalistes i regeneracionistes del moviment. Els seus models explícits són Maragall i Anatole France, de qui acaba essent considerat una espècie d'ambaixador oficial (cf. la carta de Pompeu Fabra, p. 358). L'obra més important d'aquesta època és el *Llibre de l'August d'Alzina*, amb reminiscències de Maragall, Azorín o Guyau. D'aquesta època són especialment interessants les cartes d'Eugeni d'Ors. Amb alguns poetes menors, com Albert o Conangla, Rahola creua algunes cartes que ajuden a fer-se una idea d'una escola que no va arribar a ser: els poetes maragallians. Les que manté amb el mestre, Maragall, són, algunes, inèdites, però només són plenament comprensibles si es complementen amb les ja publicades a les *Obres completes* del poeta. Aquest és un altre dels problemes de la selecció.

La segona etapa ve marcada per dos esdeveniments: la corresponsalia a l'Enciclopèdia Espasa (a partir de 1916) i la direcció de l'Ateneu de Girona (a partir de 1923). Simultàniament arracona la seva activitat pròpiament artística i comença la d'historiador, específicament interessat en Girona i la seva àrea d'influència. Aquest interès es veu ben reflectit en cartes on molts corresponents li donen informació sobre personatges ja oblidats a la seva època, informació que els curadors d'aquesta edició ajuden a completar amb nombroses notes a peu de pàgina (de tota manera, seria bo, per exemple, que s'indiqués que Feliu Elias, Joan Sacs i Apa, que surten seguits sense cap mena de senyal que els identifiqui (ps. 345 i 346) són la mateixa persona). D'aquesta segona etapa, és especialment important la relació amb Prudenci Bertrana i Caterina Albert, dos dels escriptors gironins més representatius de l'escola modernista, tot i que la correspondència es desenvolupa quan el modernisme ja es pot considerar tancat. Albert ajuda Rahola en les seves investigacions sobre prohoms gironins, amb dades de la seva pròpia família; hipocondríaca incorregible, no passa carta sense queixar-se d'alguna malura (potser això l'ajuda a morir als 93 anys). Adjunta dos poemes sobre Girona, però la reserva sobre la seva obra i sobre la seva persona és total; en política es mostra partidària de la II República, i es considera «liberal i patriota» (p. 263).

La correspondència motivada per l'Enciclopèdia Espasa ocupa el tercer bloc. Gràcies a algunes cartes (citades parcialment, p. 537 i ss.), sabem que la col·labo-

ració de Rahola comença el 1916, i no el 1923, com indica un estudi recent molt complet sobre aquesta empresa;¹ ja el 1920, Joan Estelrich li suggereix noms per a l'Espasa (p. 353). De tota manera, sembla evident que on més va treballar Rahola va ser en l'«Apéndice» en 10 vols. (1930-1933). La carta d'Estelrich, per cert, no es troba al tercer bloc, sinó al segon, com la nota biogràfica que li fa arribar Miquel Llor, i això posa nous dubtes sobre el criteri d'ordenació: tot fa pensar que en el darrer bloc hi ha els que no tenen res a veure amb Girona. Els corresponents contesten el que sembla un qüestionari que els envia Rahola per completar la seva informació de cara a la redacció de les entrades (seria interessant recuperar-lo); alguns cops, Rahola es limita a traslladar a l'Enciclopèdia més o menys fidelment les respostes, com es pot comprovar a l'entrada «Cansinos-Assens» (cf. s.v. «Apéndice. Vol 2» del 1931, i carta de la p. 545), tot i que Rahola augmenta molt el catàleg d'obres citades pel mateix Cansinos, cosa que demostra que fa bé la seva feina. D'altres cops li és difícil ser-hi fidel, com en l'esplèndida nota de Llor: «Vaig néixer el 9 de maig de 1894, a Barcelona, fill d'aquella burgesia insignificant de fi de segle, carregada d'escrúpols i amenitzada de picabaralles familiars.» etc. (p. 379). Pere Coromines, desmesurat com sempre, li venta una biografia (p. 551 i ss.) que Rahola deu tenir problemes per resumir.

En resum, ens trobem davant d'un volum que ajuda a entendre la importància intel·lectual de Carles Rahola. La selecció i sobretot l'ordenació són opinables, però es tracta d'una feina feta amb cura que ajudarà a completar molta informació sobre el món literari anterior a 1939.

LLUÍS QUINTANA TRIAS

BARCELÓ CRESPI, Maria i ENSENYAT PUJOL, Gabriel: *Ferrando Valentí i la seva família*, «Pròleg» de Lola Badia, Barcelona, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de les Illes Balears / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.

«El llibre que teniu a les mans dibuixa la història d'una poderosa i influent família mallorquina, des de la conquesta cristiana de l'illa fins a darreries del XVI»: així comença el «Pròleg» amb què la professora Lola Badia obre aquest llibre dels Profs. Maria Barceló & Gabriel Ensenyat de la Universitat de les Illes Balears. Aqueixa

1. Philippe CASTELLANO, *L'Enciclopedia Espasa. 1907-1933. Histoire d'une entreprise d'édition espagnole. Thèse de Doctorat sous la direction du Professeur Jean-François Botrel. Université de Rennes 2. Haute Bretagne. UFR d'Espagnol* (Lille, Atelier National de Reproduction des Thèses, 1994), p. 2.625. És més fiable, en canvi, la data que dona Castellano sobre l'inici de l'empresa (1907), que la que dona l'*Epistolari* (1905, p. 538).

frase descriu i alhora resumeix el llibre. D'això es tracta, ni més ni menys; aqueix és l'objectiu essencial dels seus autors, ben simple i, alhora, ben complex, tot un repte.

Per fer front a aqueix repte i per satisfer aqueix objectiu, ben llunyà de parafèrnàlies terminològiques tan novelles com prestament mutants i d'enrenous pseudotecnològics, el tàndem Barceló & Ensenyat ha procedit de la manera més senzilla i, alhora, més difícil: submergir-se en la mar de protocols i lligalls dels arxius, sobretot de l'Arxiu del Regne de Mallorca.

No oblidem que la requesta de documentació feiaent que faça créixer de manera objectiva la nostra coneixença d'un autor, d'una obra, d'un període o, com ara ens fa al cas, de tota una família és una mena de recerca ben complexa i que pot resultar ben malagradosa. Exigeix una preparació prèvia ben sòlida quant al món dels arxius i de la codicologia. A més, ben sovint hi cal esmerçar moltes hores —i potser també paciència i diners— en recerques infructuoses a fi de poder trobar *només* un censal, un petit plet, una època o... que continga alguna dada d'interès. Potser per tot això plegat, els estudis sobre la nostra història cultural són, en general, tan migrats mentre que en altres facetes apareixen, certament, quasi hipertrofiats. I dic que són *migrats* tot i l'exemple magnífic que poden ser recerques arxivístiques com ara les de Rubió i Lluch, Rubió i Balaguer, Madurell, Batllori, Riquer, Bohigas o, més darrerament, Badia, Soberanas, Hauf o Chiner. Si hi hagués més estudis d'aquesta mena, podríem pensar com deuria ser el coneixement que tindríem de la nostra història cultural...

A desgrat d'aqueixes dificultats, aquests estudis permeten de fer troballes ben interessants i, fins i tot, significatives. No oblidem el que ha passat en els darrers sis o set anys quant a Joanot Martorell i la seua família o quant a Ausiàs March i el context general de la València del segle XV.¹ Precisament, ací trobem un punt de connexió entre els estudis sobre l'autor del *Tirant lo Blanch* i la seua família, i la recerca sobre Ferrando Valentí i els seus —i també la connexió respecte a qui signa aquesta ressenya atès que va ser ell qui va encomanar a Chiner la redacció *El viure novel·lesc*. Barceló & Ensenyat citen els treballs de Chiner en la Introducció mateixa del llibre —cosa que els honora—, que els han estat referències i estímuls, i se situen en una línia de recerca ben semblant.

L'objectiu fonamental que es proposen és ben simple i coincident amb el de Chiner per als Martorells o Ausiàs March. Diuen Barceló & Ensenyat: «Aquest tre-

1. Vid. Jesús VILLALMANZO i Jaime CHINER, *La pluma y la espada. Estudio documental sobre Joanot Martorell y su familia (1373-1483)* [Premio Joanot Martorell de Investigación Histórica], València, Ajuntament, 1992, que va créixer el nombre de documents sobre els Martorell fins als 628; i, molt especialment, Jaume CHINER, *El viure novel·lesc. Biografia de Joanot Martorell (amb un fragment d'un manuscrit del «Tirant lo Blanch»)*, Alcoi, Marfil, 1993, que dona a conèixer vora dos-cents documents nous, que aporten noves dades i en corregeixen força de les aparegudes en l'obra anterior. Per exemple, entre aqueixos nous documents, Chiner ha fer la troballa ben important de l'únic fragment manuscrit —que, a més a més, és de mitjan del segle XV— d'un fragment del *Tirant*. Finalment, *vid.*, de Jaume J. CHINER també, *Ausiàs March i la València del segle XV (1400-1459)*, València, Consell Valencià de Cultura (Generalitat Valenciana), 1997.

ball sobre l'escriptor Ferrando Valentí i els seus antecedents i descendents familiars pretén oferir una visió documentada sobre un personatge que se situa entre l'elit intel·lectual mallorquina del segle XV i que, tant pel que fa a l'època en què viu com per la seva formació, és un qualificat representant dels nous corrents culturals del moment». Badia, en el «Pròleg» també estableix el paralelisme amb els estudis de Chiner. No sols per la metodologia sinó també per l'objecte d'estudi: els Martorells i Ferrando Valentí són dos llinatges de «catalans de colònies» que tenen molt en comú i alhora també diferències substancials entre si, com ara la cabota resistència de Joanot Martorell a deixar de regir-se pels antics usatges cavallerescs en una societat que entenia més de lleis, plets i d'altres estratagemes judicials. D'altra banda, Ferrando Valentí, en haver estudiat lleis, va fer una tria personal i professional (recordem que en el *Tirant* el protagonista diu que caldria cremar i penjar els advocats...), que representa, des del punt de vista cultural, una connexió més directa amb el món universitari italià i amb els *studia humanitatis* (Leonardo Bruni).

Metodològicament, aquesta obra de Barceló & Ensenyat és ben encertada. La biografia, que tal i com ells declaren en la Introducció (p. 13) ha estat força malmenada per certs corrents històrics, ens pot furnir cabals interessants d'informacions per apropar-nos a les obres dels autors de què es tracta. Amplia la perspectiva perquè ja no sols tindrem la visió o més aviat el so de la lletra de les seues obres, sinó més imatges de la seua personalitat que, així, se'ns mostrarà més contrastada, més plural o potser fins i tot polèmica i menys embafada de mites romàntics. Establir la biografia d'un autor o d'una família vol dir alhora fixar la xarxa de les relacions que, per a bé o per a mal, mantenia —i que han deixat testimoniatge escrit, directe o indirecte— amb les persones o institucions del seu entorn. Això fa més complicada i, alhora, més interessant aquesta mena de recerca. Més complicada perquè de mica en mica hi ha més noms que cal documentar i situar en el temps, l'espai i —cosa que resulta tan interessant o més encara— en les idees respecte a l'objecte d'estudi. En definitiva, el llibre de Barceló & Ensenyat no és una *monobiografia*, sinó la biografia de tot un període cultural.

L'estructura del llibre de Barceló & Ensenyat respon amb claredat a la necessitat de donar al lector un accés senzill i ordenat al munt de dades que han arribat a aplegar sobre Ferrando Valentí i els seus; de fet, les dades i les documentacions que citen explícitament sols en són una mera gavella.

El llibre s'estructura en diversos capítols que, després de la «Introducció», ens situen en el «Context cultural» de la Corona Catalanoaragonesa del segle XV. Estableixen un panorama àgil i ben documentat de la cultura llibresca a la Mallorca de llavors. L'orientació d'aquest epígraf ja dibuixa un dels discursos que em semblen centrals en el llibre: en el temps de Ferrando Valentí, el XV i a mesura que hi avancem, per una banda, a la nostra Corona «arriben amb relativa celebritat els nous corrents italians, a conseqüència de la intensificació de les relacions amb la península itàlica i sobretot per la influència de la cort napolitana d'Alfons el Magnànim» (p. 15), alhora, per una altra banda, «el nostre autor tengué accés directament a la font humanística, a través de la seva estada a Itàlia» (p. 15). Tan-

mateix, l'ambient general de la nostra Corona no és ben bé ni renaixentista, ni humanista. Hi ha esguards, elements més o menys aïllats, i no sembla que aqueixos corrents acaben per fer-hi forat del tot.

En aqueix panorama, Barceló & Ensenyat tenen l'encert de fer una mirada a les belles arts: Guillem Sagrera, arquitecte; Pere Niçard i Pere Terrencs o la nissaga dels Mòger, entre molts altres pintors; o els mestres d'obres Vilasclar, acaben per conformar un paisatge que interactua en certa mesura —sobretot Sagrera— amb aqueixos nous corrents.

El panorama acaba amb la referència que Barceló & Ensenyat fan a diversos personatges rellevants del món polític i cultural mallorquí que van tenir relacions amb Ferrando Valentí: Tomàs d'Olesa, bibliotecari reial a Nàpols; Mateu Malferit, ambaixador reial també a Nàpols; Francesc Eixaló i Joan Valero, els dos secretaris del Magnànim; la família de notaris dels Abellar; o l'ambaixador reial Pere Llitrà.

Tal vegada caldria aprofundir més en les presències d'aquestes personalitats en l'ambient napolità i italià general. Barceló & Ensenyat deuen tenir més dades al respecte —i em consta que hi continuen treballant força. Encara resta per fer un projecte, necessàriament interdisciplinari i plural, que ens ajudi a establir les presències catalanes, valencianes i balears a la península itàlica del Magnànim, dels Borges i dels poders hispànics immediatament posteriors (dels Folch de Cardona, virreis i almiralls de Nàpols, per exemple). De segur que trobaríem no sols dades històriques noves, sinó també ben possiblement proves concretes de coneixença de la nostra literatura en aqueixos ambients i, alhora, de la coneixença que la nostra literatura manifestava dels autors d'aqueixos ambients.

Havent establert el medi ambient cultural de Ferrando Valentí i els seus, el llibre segueix una línia cronològicament consecutiva. Primer Barceló & Ensenyat estableixen la història general de la família, de quina manera aconseguen una posició benestant i la seua relativa assiduitat als plets per mantenir i créixer les possessions («2. La família Valentí Ses Torres»).

Després accedim al moll de la tasca del llibre, la biografia més centrada de Ferrando Valentí («3. Ferrando Valentí»): els seus estudis a Itàlia, els ets i uts del plet amb els seus cunyats pel dot de la que va ser la seua muller. Hi ha tres epígrafs que corresponen a les tres facetes que es trenen en la personalitat de Ferrando Valentí: «L'escriptor», «El polític» i «L'home de negocis». En aquest punt, el llibre assoleix el seu major interès. En aquesta trena es percep la plural personalitat d'aquest home, a cavall de la Itàlia renaixentista i d'una Mallorca (com també la nostra Corona tota) encara *medieval*. En aquest punt ens allunyem, però, de la personalitat d'un Joanot Martorell més ancorat en els antics usatges cavallerescs i ens apropem al que llavors devia ser una figura, un *curriculum*, més *modern*. Tal vegada, com sembla que Barceló & Ensenyat vénen a concloure, aqueix *curriculum* ja podia formar part de la mateixa complexitat de la Corona de llavors, sense que això signifiqui cap dualitat excessivament simplificadora entre Renaixement-Itàlia-*modernitat* /*versus*/ Edat Mitjana-ambient hispànic-*arcaisme*.

Continua el llibre amb una mena de forqueta estructural amb dos claus: un n'és el que omple de contingut el seu únic fill baró, Teseu, i els descendents d'aquest. Amb Teseu Valentí es confirmen els elements que ja havien estat observats en el pare: «L'estada a Itàlia situa Teseu entre l'elit illenca que tengué conctate directe amb els corrents de pensament humanístic» (p. 65); contactes amb personatges remarcables de les lletres catalanes de l'època, com ara Pere Miquel Carbonell i Jeroni Pau; posseïa una biblioteca encara més ben nodrida que la de son pare (398 volums). Establert definitivament a Mallorca, es dedica al govern de les seues propietats.

El llibre segueix avant amb un capítol dedicat als fills de Teseu Valentí i amb un altre dedicat a les filles de Ferrando Valentí, que omple de contingut l'altre clau de la forqueta estructural a què em referia adés. Tot i la brevetat d'aquest capítol, el sol nom de les filles de Ferrando Valentí ja ens indica fins a quin punt estava enlluernat pels elements de l'humanisme itàlic: Lucrecia, Hipòlita, Fedra, Adriana i Policena.

Acaba el llibre amb un breu però sucós apèndix documental. No s'hi conté ni tota la documentació citada ni tot el corpus exhumat i manejat per Barceló & Ensenyat. Les limitacions d'espai són clares i fer-ne simple regesta hauria ocupat un volum de gruix més gran del que és estàndard. De fet, d'altra banda, això hauria estat una altre tipus de feina, que se situaria en una fase prèvia a la d'aquest llibre i per la qual Barceló & Ensenyat ja han passat..., altrament no haurien pogut confeigir aquest llibre. Sols enyorem, precisament, el que les limitacions d'espai han imposat un raonament més *raonat*. No ho dic com a retret, l'essencial —i més encara!— hi resta més que dit.

Obres com aquesta de Barceló & Ensenyat —situada dins una línia de recerca conjunta— ens han d'animar a intensificar l'estudi sobre la societat de la Corona Catalanoaragonesa del segle xv. Hi ha un planter de clàssics difícilment igualable —per no dir inigualable— farcits de contrastos intel·lectuals i vitals: Joanot Martorell, Joan Roís de Corella, sor Isabel de Villena, Bernat Fenollar i *els seus amics*, Ferrando Valentí, Felip de Malla... Un temps i un context claus per a analitzar la qüestió del Renaixement a les nostres terres i a les nostres lletres, per una banda, i, per l'altra, les vies de penetració del Renaixement a l'àmbit hispànic.

VICENT MARTINES

BEIER, Robert: *Anselm Turmeda. Eine Studie zur interkulturellen Literatur*, Bonn, Romanistischer Verlag, 1996 («Abhandlungen zur Sprache und Literatur», 93).

L'objectiu declarat d'aquesta monografia, que no pretén dissimular el seu caràcter de tesi doctoral, és el de donar a conèixer als lectors de llengua alemanya

l'obra i peripècia vital de l'escriptor mallorquí Anselm Turmeda, i de resumir i d'avaluar críticament els resultats de la crítica turmediana.

El llibre consta d'una introducció i de cinc capítols centrats en: la biografia, la recepció, l'obra turmediana, els elements autobiogràfics d'aquesta i el seu caràcter d'aportació intercultural. El pròleg introdueix la discussió d'un canvi de percepció sobre la persona de Mahoma en l'Europa del XVI, identificant, sense cap base documental, l'obreta anònima d'un dominicà renegat, citada per Bodin, amb la *Tubfa* turmediana. Com que la figura de Llull hi és esmentada com a obligat referent, resulta difícil d'oblidar un eloqüentíssim verset de l'*Arbre Exemplifical*: «El millor foc és el que crema els heretges», a l'hora d'avaluar les premisses del diàleg lullià, sembla que més tàctic que no basat en un esperit massa liberal. També ve a la ment l'evident escepticisme del tercer novellino del Boccaccio, on sí que cal cercar els precedents medievals de Bodin i/o de Lessing. Convindria no perdre de vista la probable relació entre la por a les molt reals flames inquisitorials invocades per Llull i certes evocacions de l'exfranciscà sobre germans d'hàbit que ell va veure morir socarrats en aquelles temibles fogueres i que fan pensar que Turmeda tenia potser més vocació de burgès que no de màrtir.

Pel que fa a la biografia el llibre resumeix bé tant el procés de la creació d'una llegenda turmediana de reconversió i martiri (ps. 33-37), com la informació documental disponible sobre el personatge històric (ps. 22-24) i les referències autobiogràfiques assimilades per la *persona* literària de l'autor (ps. 25-28). Aquesta identificació del «jo» literari amb el jo real obliga a plantejar-se quines són les fronteres entre la veritat i la fabulació. Beier opina (p. 29) que si la documentació fins ara assequible ha demostrat la veracitat del «jo» literari turmedia, no cal mantenir més prevencions. Potser té raó, però convé també tenir present que una tècnica força eficaç de donar gat per llebre és precisament la de dir la veritat a mitges, amagant la mentida sota la dramatització de fets corroborables. Sembla, doncs, que el més convenient ara i ací, seria deixar sempre ben delimitat el camp d'allò que sabem del de les possibles especulacions. I tan extrems són a hores d'ara posicionaments com el de Calvet, que suposà que el famós episodi bolonyès era pura invenció, com la tàcita acceptació de totes les afirmacions literàries no comprovables.

Pel que fa a la recepció (ps. 38-42), Beier recrimina la manca d'objectivitat d'una crítica basada en un inquisitorial «dogmatisme intransigent» i arriba a considerar que la coincidència en els judicis condemnatoris, abans que els treballs d'Epalza introduïssin una tònica més assenyada, es deu a una «campanya organitzada que, per la seva virulència, gairebé no té precedents en la història de la literatura». Aquesta teoria de la conspiració universal semblarà desmesurada a qui conegui el caràcter rutinari i repetitiu de la crítica, i potser caldria ara no substituir un tòpic per un altre, bé que sigui de signe invers! Resulta certament convincent l'apologia de Beier *vis à vis* les lascives motivacions imaginades per Menéndez y Pelayo, Miret i d'altres a l'hora d'explicar la conversió de Turmeda a l'Islam. Coneixent, com coneixem la laxitud moral del clergat medieval, tals motivacions són, en efecte,

inexistents. Molt més important seria la crisi de valors del famós Cisma d'Occident, i el possible atractiu d'una religió més racional i menys dogmàtica, que, a més, pogué ser la dels avantpassats no massa remots de Frare Anselm. Beier deixa completament de banda l'exploració d'una opció al meu parer molt més suggestiva: la possible relació de Turmeda amb els franciscans espirituals.

D'altra banda, després de passar revista a la crítica turmediana Beier detecta la mancança d'un assaig basat en el que ell anomena un enfocament «intercultural». El seu llibre tractarà d'emplenar aquest buit. Allò que, segons Beier, converteix l'obra de Turmeda en quelcom «únic» és el fet de ser concebuda i escrita part en català i part en àrab (p. 57) o sigui: la seva pertinença cultural a dues cultures distintes i oposades. Hom espera, doncs, a partir d'ací que el llibre ens vagi explicitant com funciona aquesta dualitat, aparentment contradictòria. Però l'anàlisi que fa Beier dels textos turmedians no passa, al meu parer, d'una exegesi descriptiva molt superficial i poc convincent. Si prescindim de les referències a les fonts islàmiques ja conegudes i estudiades, les escasses dades de collita pròpia que presenta com a possible evidència d'un rerefons «intercultural» islàmic en un text català no resulten gaire convincents ja que solen tenir també una possible explicació i raó de ser des d'una mera perspectiva cristiana. Així per exemple l'estrofa que Beier considera al·lusiva a Mafomet i per això «sorprenent»: *Qui lo seu peccat plorarà/ Déu beneit li perdonarà, /tantost, e no s'hi tardarà, / diu lo Profeta*, sembla, pel seu context, prou referible al context i glossa del conegut salm penitencial 50, 19 del profeta David: *cor contritum et humiliatum Deus non despicies*. I quina necessitat tenia un franciscà de l'època, es demanarà qualsevol lector del clàssic llibre del P. Pou, d'aprendre a fer profecies en base als *malahim* musulmans? (p. 94). L'expressió *fills d'Adam*, tot i ser una metonímia molt freqüent en àrab (p. 149), tampoc no ens pot sobtar massa en boca d'un expredicador que repetia diàriament el famós *filii Evae* de la *Salve*. Més sorprenent encara és l'afirmació de Beier que l'expressió *Déu beneit* és aliena a un cristià (perquè «qui l'hauria d'haver beneït?», sic!) (p. 152) o la suposició que ho era també la casuística sobre l'incest, una de les àrees més prolífiques i millor explotades del Dret Canònic (ps. 153-154). Guanyem la impressió que en aquest i d'altres exemples l'autor es mou amb més seguretat en el terreny de l'àrab que no de la cultura catalana del moment, sobretot quan constatem l'evident herència bíblica comuna a l'islamisme i al cristianisme, i/o l'existència d'una herència islàmica (contes, folklore, parèmies, etc.) del tot assimilats per l'àmbit cristià.

L'altra gran pedra filosofal d'aquest llibre és la teoria del «perspectivisme», que l'autor manleva, no sé si en bona hora, vists els resultats que n'extreu, d'un article del Dr. R. Alemany i que converteix, sense gaire èxit, en una mena de categoria i en l'arma teòrica per a combatre amb repetida insistència els posicionaments de Riquer. No em sé estar d'expressar l'admiració que em causa l'evident perspectivisme del mateix Baier, el qual, tot i haver fet una tesina sobre Bandello, deixa del tot de banda el camí segur de l'estudi d'allò literàriament més interessant de l'obra turmediana, com ara les famoses historietes sobre els pecats de clergues i mendicants, per

endinsar-se per un terreny ple de paranys. Moltes de les seves afirmacions teòriques em resulten, com a mínim, curioses. Diu p. e. referint-se al perspectivisme de les llengües catalana i àrab «que són en el fons dues llengües mediterrànies». No seria més eficaç insistir en fets tan evidents com les arrels musulmanes de la Mallorca turmediana? El fet que Turmeda expliqui, per exemple, que quan era infant va aprendre mig evangeli de memòria és en realitat, com vol Beier, una interferència de la cultura islàmica (158) o el resultat de la metodologia didàctica comuna o molt semblant que es practicava en les escoles coràniques, rabíniques i cristianes? Tots els infants mallorquins de la meua generació encara vam aprendre així de memòria la doctrina cristiana, cantussejant i fent cabotades!

Es tracta tot plegat d'una aportació tan benintencionada com poc convicent en els seus pressupòsits més ambiciosos, que al meu entendre resulta més assertiva que no analítica i basada en teories que almenys en aquesta anàlisi es demostren més grandiloqüents que no eficaces a l'hora d'arribar a nous resultats concrets fiables. El llibre acomplirà potser l'objectiu de divulgar la persona i obra de Turmeda i la bibliografia turmediana entre el públic de parla alemanya, que segurament agrairà les breus mostres antològiques que hom li brinda en l'apèndix, en àrab i alemany, però al meu entendre no substitueix de cap manera l'estudi rigorós i puntual, basat en una edició definitiva fiable i ben anotada i en una recerca documental suficient, que encara resta per fer.

ALBERT G. HAUF

BONET, Eulàlia i LLORET, Maria-Rosa: *Fonologia Catalana*, Barcelona, Editorial Ariel, 1998 («Ariel Lingüística»)

L'àmbit de la lingüística catalana compta ja, a hores d'ara, amb un nombre considerable d'estudis descriptius i explicatius de l'estructura i dels fenòmens fonològics de la llengua. Aquests estudis, tot i que representen un ventall prou ampli d'aspectes i de problemes fonològics, constitueixen malgrat això aproximacions o propostes que poden resultar difícils de manejar i d'utilitzar conjuntament, sobretot per la dispersió temporal en què es presenten i, en conseqüència, per les diferències d'enfocament i per les variacions ineludibles dels supòsits teòrics sobre els quals s'han hagut de basar.

El llibre *Fonologia catalana* de les professores E. Bonet i M.-R. Lloret ha vingut a palliar de manera decisiva un problema central dels cursos universitaris de fonologia catalana: la manca d'un enfocament general i anivellat dels fenòmens fonològics que caracteritzen la llengua. Precisament aquest és l'objectiu del llibre que se'ns presenta: «una descripció i una anàlisi sistemàtiques dels fenòmens fonològics del català central» amb referències a altres varietats dialectals. Les característiques d'aquest llibre resulten essencialment les d'un manual universitari.

Contràriament al que aparentment podria fer pensar el títol, aquest llibre no es pot considerar un substitut del manual de Daniel Recasens *Fonètica i Fonologia* (Enciclopèdia Catalana, 1993; «Biblioteca Universitària», 18). L'enfocament d'aquest darrer és essencialment fonètic (si partim d'una concepció determinada de la fonologia) encara que s'hi utilitzin conceptes com procés, forma subjacent o al·lomorfa, termes d'altra banda absolutament consolidats: la relació de la presència versus absència dels sons de la llengua, la descripció detallada de contextos en què apareixen els fenòmens i els factors que intervenen en les solucions del català són la constant del llibre de Recasens. Des d'aquesta perspectiva el manual que presentem, *Fonologia catalana*, és complementari de l'anterior en el sentit que s'hi fa una interpretació dels fenòmens lingüístics en un marc teòric determinat: el de la fonologia generativa. Tal com diuen les seves autores, «la fonologia estudia el sistema que controla la selecció i l'ús dels sons en les llengües del món», però aquest estudi es pot fer des de molts punts de vista.

L'anivellament general i la unificació de l'enfocament teòric, per una banda, i la descripció i anàlisi dels fenòmens fonològics representatius i caracteritzadors de la llengua catalana, per l'altra, són els aspectes més importants d'aquesta obra, que posa en evidència la preparació empírica (coneixement dels fenòmens) i teòrica (evolució històrica del marc teòric) de les seves autores. Els temes es presenten sempre amb una descripció sistemàtica dels fets i, posteriorment, amb una anàlisi dins el model de la fonologia generativa clàssica, amb incorporació de l'estructura sil·làbica. Es discuteix la solució i, a la llum de factors col·laterals, es replantegen, si cal, les solucions donades. Encara en un altre nivell de lectura, se'ns ofereixen altres possibilitats d'anàlisi tant en un marc estructuralista com en un de generativista més recent. Aquesta estructuració permet mostrar d'una manera pràctica com s'ha d'encarar un problema lingüístic i quines estratègies ha de fer servir el lector per a aprendre a argumentar de manera científica sobre qualsevol fenomen de la llengua.

El primer capítol està destinat a presentar els conceptes teòrics bàsics de descripció i anàlisi dels fenòmens que s'estudien i a presentar el sistema de trets. Termes com procés, segment, tret distintiu, classe natural, forma fonològica, forma fonètica, per exemple, no són simples maneres diferents de denominar un referent concret, sinó conceptes i, per tant, eines d'anàlisi imprescindibles per a la comprensió dels fets que descriu el llibre. Aquesta introducció conceptual és breu però suficient tenint en compte que l'objectiu no és «fer un manual de fonologia general sinó de fonologia catalana». Un plantejament més modern necessitaria una introducció teòrica més llarga i complexa, comportaria més problemes explicatius que caldria plantejar-se de nou, però també segurament més restriccions de cara a la seva utilització per part d'un públic interessat però poc especialitzat.

El caràcter de manual universitari queda corroborat per altres aspectes no gens menyspreables. A més de la presentació en diversos nivells de lectura de tots els temes, cada capítol conté al final una mostra d'exercicis per tal de poder aplicar a altres dades les anàlisis exposades i comprovar-ne els resultats, llevat d'a-

quells temes en què l'anàlisi fonològica existent presenta llacunes importants o bé ha estat feta en un nivell inadequat respecte al del llibre. Així mateix, el quadre de trets del començament i el de l'alfabet fonètic internacional del final faciliten en tot moment la referència a aquests elements bàsics.

Com se sap, hi ha processos fonològics que actuen dins els límits del mot i altres que actuen indiscriminadament en una seqüència de característiques sintàctiques específiques en cada cas. Tot i que la divisió no és exacta, s'acostuma a presentar primer la fonologia lèxica i després la fonologia postlèxica. Així, després del capítol introductori, s'analitzen els fenòmens lèxics amb algunes derivacions postlèxiques (imprescindibles de cara a la cohesió dels temes) agrupats en tres capítols: el dels processos relacionats amb les vocals, el de l'estructura sil·làbica i el dels processos que ocorren a final de mot. Els segueixen dos capítols dedicats majoritàriament, però no exclusivament (per les raons ja adduïdes), a la fonologia postlèxica: el destinat a explicar els processos d'assimilació diversa de consonants i el que tracta altres fenòmens de contacte tant consonàntics com vocàlics. Justament el darrer apartat és el que potser posa més en evidència les llacunes descriptives i explicatives de la fonologia catalana. Concretament, la descripció de les solucions en diftong o hiat dels contactes vocàlics dins el mot sembla, més aviat, la mostra d'unes dades aïllades en què no es destria el general del particular; aquest fet, però, no fa minvar en absolut el valor general de l'obra.

Els dos darrers capítols sobre clítics i suprasegmentals clouen el llibre i conformen dos temes relativament separats de la resta. El primer, una de les especialitzacions de les autores, descriu els processos fonològics que intervenen en la configuració de la forma fonètica final dels clítics, essencialment la dels pronoms febles en les diverses posicions en què poden aparèixer. El capítol sobre suprasegmentals torna a posar en evidència els buits o desfasaments a què hem alludit abans, en aquest cas concretament, la falta d'adequació explicativa entre les anàlisis disponibles fetes en marcs teòrics posteriors a la fonologia generativista clàssica i el nivell general del manual; tot i així s'aconsegueix una visió general i una síntesi del fenomen prou bona.

En conclusió, *Fonologia catalana* és una obra de descripció, explicació i síntesi dels fenòmens fonològics del català, que ha vingut a omplir un buit i una necessitat peremptòria de la lingüística catalana. Per això, no podem fer altra cosa que recomanar-la a tots els professors i estudiants de filologia catalana i a tots aquells interessats en temes lingüístics. No hi ha dubte que la distància apriorística que hi podria haver entre la fonologia teòrica i els coneixements del lector en abordar el llibre s'escurçarà a mesura que es vagi avançant en la descripció lingüística. En definitiva, el llibre també acostarà la fonologia generativa i el pensament lingüístic modern a la massa social que està oberta a l'estudi.

TERESA CABRÉ MONNÉ

BONET, Eulàlia, LLORET, Maria-Rosa i MASCARÓ, Joan: *Manual de Transcripció Fonètica*, Bellaterra, Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1998 («Manuals», 20).

Des de la perspectiva dels estudiants de Filologia, la transcripció fonètica és un dels aspectes més àrids d'aquesta disciplina perquè requereix, d'una banda, l'aprenentatge d'un codi de representació dels sons i, d'altra banda, un important entrenament auditiu per tal de poder distingir amb claredat allò que s'ha de transcriure. Aquesta idea, la recullen també, en el Prefaci, els autors del manual que ressenyem: «Per fer transcripció fonètica cal reconèixer cada so i saber quin símbol el representa i per reconèixer un so, no n'hi ha prou de tenir una bona orella, sinó que cal entrenar-la» (p. 7). Així doncs, per tal de facilitar la tasca dels estudiants quan han de fer aquest exercici, és necessari que existeixin eines que els ajudin a *entrenar l'orella*. El manual de Bonet, Lloret i Mascaró es proposa precisament aquest objectiu, és a dir, proporcionar a l'alumne l'entrenament que li cal.

És important subratllar el fet que la publicació d'aquest llibre, en català, cobreix unes carències importants en el domini de l'ensenyament de la Fonètica. No hi havia al mercat, fins ara, cap producte que complís les funcions d'aquest manual i que estigués escrit en la nostra llengua. Això no significa que es tracti d'un manual de transcripció fonètica del català exclusivament. Al contrari, i aquest és, potser, un dels trets més rellevants del llibre, és un manual de transcripció fonètica general, però escrit en català. Això vol dir que posa a l'abast de l'estudiant, en català, conceptes i exercicis que fins ara només podia trobar, en el millor dels casos, en anglès.

L'obra comença amb un prefaci on els autors exposen els seus objectius i presenten, molt breument, el contingut del llibre. El primer capítol està dedicat a la transcripció fonètica: es defineixen els seus objectius, es comenten els alfabet fonètics i, de manera precisa i clara, es fa referència a l'Alfabet Fonètic Internacional (AFI): quins símbols el constitueixen (amb exemples dels sons que representen), quin ús es fa de l'AFI i quines són les seves últimes versions. Cal afegir que, a la contraportada del llibre, s'hi reproduïxen els símbols i els quadres de sons, de manera que el lector pot consultar directament aquesta informació sense haver de passar constantment, amunt i avall, fulls del llibre. Creiem que això és un gran encert editorial que facilita molt la lectura i la consulta d'aspectes concrets de l'AFI.

El segon capítol és, també, de caràcter descriptiu i fa referència al mecanisme de la producció dels sons. Els conceptes que s'hi expliquen són coneguts i es poden trobar, aquests sí, a diversos manuals. Però també sembla obvi que la coherència del discurs ha fet que els autors es veiessin obligats a explicar com es produeixen les diverses classes de sons de la parla, sobretot perquè, en els capítols següents, fan referència a nocions desenvolupades en aquest.

El tercer capítol es titula *Els símbols de l'AFI* i consisteix en una descripció exhaustiva, i amb exemples, de cadascun dels sons que es poden trobar a les diverses llengües, agrupats en classes i ordenats en funció del símbol que l'AFI utilitza per representar-los. La informació que s'hi ofereix és, en primer lloc, la re-

ferent al mecanisme de producció de cada so (el seu mode d'articulació, el seu punt d'articulació, l'acció de les cordes vocals, l'acció de les cavitats nasals si n'hi ha, etc.); després, la referent a les llengües en les quals es troba el so que es descriu (amb els exemples adequats) i, finalment, la referent a les variants que pot presentar cadascun dels sons descrits. Així doncs, en aquest capítol es pot trobar, tant la caracterització dels sons propis del català, com la caracterització de sons que pertanyen a llengües allunyades de les indoeuropees (per exemple, els clics característics de les llengües africanes). El capítol acaba amb una sèrie d'observacions sobre de quina manera l'AFI permet de transcriure els accents, l'augment de durada de les vocals, el to i l'entonació. Aquestes observacions deixen clar, una vegada més, que la transcripció fonètica és molt més precisa pel que fa als sons que no pas pel que fa als elements suprasegmentals.

El quart capítol és el més innovador i, sense cap mena de dubte, el més interessant i útil per als estudiants perquè està completament dedicat als exercicis. Els autors es proposen una sèrie d'objectius amb els esmentats exercicis: «saber quines propietats articulatòries corresponen a un so concret, associar els diversos símbols de l'AFI amb els sons que representen, distingir un so d'altres amb característiques semblants, saber transcriure seqüències curtes inventades amb qualsevol combinació de sons i, finalment, saber transcriure seqüències reals de llengües o dialectes diferents» (p. 101). Els exercicis han estat concebuts com una introducció gradual a la transcripció fonètica, estan centrats en els sons de les llengües més properes i, per a la seva resolució, es practica molt poc l'ús dels diacrítics (que, de vegades, compliquen excessivament la tasca dels alumnes). Es poden dividir en dues grans categories: aquells que, per ésser resolts, necessiten el suport de material enregistrat i aquells que no necessiten suport auditiu. D'aquesta última observació es dedueix que el manual va acompanyat d'una cinta en la qual es poden trobar les gravacions corresponents a la primera categoria d'exercicis. Tant les qüestions que cal resoldre sobre el paper com les que necessiten els enregistraments van creixent en complexitat, partint de casos en què només es demana identificar els símbols corresponents a sons aïllats fins a problemes molt més complexos com la identificació i/o transcripció de seqüències. L'enregistrament inclou també una petita sèrie d'exercicis sobre accentuació i entonació. Afirmàvem més amunt que aquesta part del llibre era la més interessant per als estudiants i creiem que, el fet d'incloure les solucions dels exercicis al final del capítol, fa que sigui possible, a més a més, utilitzar aquest manual com a material d'autoformació ja que d'aquesta manera no és necessària la presència del professor per controlar l'entrenament auditiu de l'estudiant, el qual pot repetir un exercici tantes vegades com vulgui o, fins i tot, decidir que no cal resoldre alguns dels exercicis proposats.

El capítol cinquè inclou una informació molt útil no només per als estudiants sinó per a tots aquells que, en un moment o altre, necessitin utilitzar la transcripció fonètica: es tracta de les quatre últimes versions de l'AFI (1951, 1979, 1993, 1996) que, com és sabut, és sotmès periòdicament a revisions i actualitzacions que introdueixen canvis tant en els símbols utilitzats com en els diacrítics.

El llibre acaba amb un índex de llengües (nom de la llengua, família a la qual pertany i llocs on es parla més), un glossari de la terminologia utilitzada i una bibliografia.

De tot el que acabem de dir es desprèn que aquesta obra és una eina de treball extraordinàriament útil, especialment per als estudiants, perquè els ajudarà a entrenar l'oïda no només per fer transcripció fonètica sinó també, per exemple, per poder aprendre amb més facilitat els sons d'una llengua estrangera. Creiem que, a banda d'ésser interessant per als cursos de *Fonètica*, és també un manual ideal per utilitzar en els cursos d'*Introducció a la lingüística* on s'acostumen a explicar qüestions relacionades amb la transcripció fonètica i per als quals, fins ara, no es disposava de material adient per treballar amb la màxima eficàcia. No podem, per tant, fer altra cosa que celebrar la iniciativa dels autors i també la del Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona per haver inclòs aquest treball en la seva col·lecció de *Manuais*.

DOLORS POCH OLIVÉ

BRANCHADELL, Albert: *Liberalisme i normalització lingüística*, Barcelona, Editorial Empúries, 1997 («Biblioteca Universal», 103).

Tot i que parteix d'una premissa qüestionable des d'alguns punts de vista (premissa que estableix que «en realitat, hi ha raons per creure que el liberalisme és la filosofia politicomoral vigent [...] i que és universalment acceptat», p. 8), l'autor, assumint molt coherentment els postulats d'aquesta doctrina, ens presenta una obra que es caracteritza per intentar fer conciliables el liberalisme i l'actual política de normalització lingüística, intent que li permetrà, per una banda, legitimar —tot i que amb algunes modificacions— aquest procés normalitzador endegat per la Generalitat de Catalunya (i intentar que sigui un procés àmpliament assumit per la població catalana) i, per l'altra, fer que des de posicions *liberals* es pugui acceptar, irremeiablement, la normalització lingüística. Avancem, d'entrada, que per aconseguir això, l'autor es valdrà d'una estratègia logicodeductiva —amb una sòlida base argumentativa— que suposa un salt qualitatiu molt important —i, per això, arriscat— respecte als continguts i als procediments presents en d'altres obres que atenyen també la temàtica lingüística des del vessant de la política i de la planificació.

Quins són els elements que l'autor aporta en aquest terreny? Quins arguments esgrimeix per dur a la pràctica aquest objectiu conciliador?

El primer element que incorpora en el seu assaig és una aproximació al marc conceptual propi del liberalisme: si el que es vol és fer compatibles dos aspectes —liberalisme i normalització lingüística—, cal veure què és característic de cadascun d'ells; i això és el que es proposa l'autor en els dos primers capítols. Així, en el capítol 1 se'n presenten els axiomes caracteritzadors del liberalisme: segons Brancha-

dell, que recull l'herència de Dworkin, Rawls i Kymlicka —teòrics del liberalisme—, aquesta doctrina postula (a) la prioritat moral de l'individu, (b) la igualtat d'aquests —que implica que les persones tenen dret a un tractament igual i a un tractament com a iguals—, (c) l'autonomia de cada individu per a poder elegir una concepció determinada del bé, i (d) la llibertat de poder elegir i seguir aquesta concepció del bé, sense interferències de l'Estat. Ara bé, i com assenyala en el mateix capítol l'autor, el sistema liberal també incorpora —i, per tant, accepta— mesures polítiques de desigualtat en aquells casos en què es parteix d'una desigualtat existent i es vol fer una societat més igualitària; en aquests casos, per tant, s'admeten polítiques de correcció que, *a priori*, poden semblar oposades i contràries als principis liberals (el reconeixement i la pràctica de tractes desiguals igualitaris —altrament dits mesures de *discriminació positiva*—, Branchadell els il·lustra a partir de diferents sentències jurídiques). El propòsit que s'amaga rere l'explicitació d'aquest plantejament és, com molt bé assenyala l'autor, preparar el camí per si es poden establir lligams entre la idea de discriminació positiva i l'actual política de normalització lingüística al nostre país.

La presentació dels principis del liberalisme dona pas a la relació dels principals arguments que s'han utilitzat per atacar, des de posicions suposadament liberals, la política de normalització lingüística: i aquest és l'altre gran element temàtic que necessita explicitar per dur a bon terme el seu gran objectiu conciliador. Branchadell assenyala, d'entrada, que aquest inventari no és el resultat d'una concepció simplista dels esdeveniments, concepció que com a tal no li interessa per poc rigorosa (tot i que, destre com és l'autor en l'art retòric, és incorporada mitjançant el recurs de la preterició), sinó que es fa partir d'una delimitació cronològica exacta i una visió rigorosa i científica dels fets, dos aspectes cabdals en l'obra de Branchadell. (L'autor, en tot moment, analitza escrupolosament i objectivament els arguments que aporten ambdues parts del conflicte —els defensors de la normalització i els detractors d'aquesta—, intentant no deixar-se endur per cap tipus de sentiment —element força incontrolable en segons quins temes, i aquest n'és un— i cenyint-se estrictament als fets analitzats; és per això que ell intenta posar en evidència les manques de base d'ambdós discursos, ja que, com assenyala en un passatge de l'obra, vol que el debat es faci en el terreny científic i no pas en el demagògic o ideològic.) Sota el títol «Arguments liberals contra la normalització lingüística: presentació» (capítol 2), l'autor apunta els quatre arguments que, en major o menor grau, i per boca d'individus liberals (Tubau, Losantos, Platón, Jardón) o col·lectivitats i entitats adscrites a la mateixa doctrina (diari ABC, Real Academia Española, el Partit Popular i els sotasignats del manifest *En castellano también, por favor*), s'han argüit en contra de l'aplicació de la Política de Normalització Lingüística en el terreny de l'ensenyament obligatori. Branchadell dedica tot aquest capítol a aportar les cites de cadascun d'aquests autors que permeten exemplificar l'assumpció dels arguments contranormalitzadors, arguments que podríem sintetitzar, en el terreny de l'educació, en el fet (a) que hi ha una restricció del dret a l'ensenyament en la L1, (b) que la immersió lingüística és perjudicial per al desenvolupament dels coneixements lingüístics en L1

i per al rendiment escolar en general, (c) que aquesta immersió lingüística camufla una política lingüística assimilacionista, l'objectiu de la qual és la substitució del castellà pel català i, en darrer lloc, (d) perquè la política lingüística de la Generalitat de Catalunya es fonamenta en dues nocions inacceptables des d'un punt de vista liberal, com són les nocions de *dret col·lectiu* i *llengua pròpia*.

L'exposició i exemplificació d'aquests quatre arguments, caracteritzats per una clara base liberal —en tant que, segons els autors que els esgrimeixen, *hi ha una violació dels drets individuals inalienables*—, dona lloc, al capítol 3 («Arguments liberals contra la normalització lingüística: avaluació»), a l'examen minuciós, des d'una òptica liberal, de cadascun d'aquests retrets, per comprovar si, efectivament, la política lingüística del govern català es pot titllar d'il·liberal o aquests només són retrets simplement demagògics.

D'entrada, cal dir que l'autor, a l'hora de qüestionar cada punt (en aquest capítol en concret i, en general, en tota l'obra), recorre molt sovint a elements propis dels diferents ordenaments jurídics que afecten el nostre país; això, que en principi podria suposar un greu obstacle per al lector profà en la matèria jurídica, és hàbilment superat gràcies a l'encert de l'autor d'anar desgranant i desenvolupant, d'una manera molt clara, lògica i sistemàtica, les contínues referències legislatives. Això és el que succeeix, per exemple, quan l'autor es planteja l'existència o no d'un dret d'opció lingüística (és a dir, si realment la legislació preveu l'existència d'un dret fonamental a rebre l'ensenyament en una llengua determinada, punt 3.1.1): tot i que en cap ordenament jurídic (ni europeu ni espanyol) es reconeix aquest dret, la Llei de normalització lingüística de 1983 sí que incorpora l'existència d'un dret a rebre el primer ensenyament en castellà; allò que es qüestiona l'autor en aquest punt és si l'aplicació d'aquest dret és real i si és acceptable des d'un posicionament liberal. Pel que fa al primer aspecte, el resol afirmativament (els pares que volen que els seus fills rebin el primer ensenyament en castellà poden satisfer aquesta tria i, consegüentment, i segons l'aplicació de la mateixa Llei, els seus fills seran escolaritzats en aquesta llengua mitjançant atenció individualitzada); en canvi, el segon aspecte es presenta més ambigu, ja que, segons l'autor, (la discussió no s'hauria de referir a la llibertat d'elegir [...] sinó a la igualtat o no amb què es tracten les opcions disponibles. En aquest sentit, és evident que l'opció «castellà» no rep el mateix tracte que l'opció «català», i és això, en últim terme, allò que podria fer il·liberal el sistema lingüísticoescolar vigent i, en general, tota la política de normalització lingüística (p. 94).

No sempre, però, per comprovar i avaluar els arguments contranormalitzadors li cal recórrer al marc jurídic: alguns dels arguments plantejats pels antinormalitzadors tenen una base tan poc sòlida que, *fàcilment*, són refutables. Això succeeix quan avalua dos dels arguments que analitza, el que afirma que la immersió lingüística és perniciosa per al desenvolupament infantil dels castellanoparlants (argument *b*) i el que declara que aquesta persegueix un propòsit assimilacionista (argument *c*). La facilitat esmentada suava no és evidentment tal, sinó que l'aporta l'enginy de l'autor, que sap anar, encertadament i amb precisió científica, al fons

de la qüestió. Així, valent-se de profundes i rigoroses anàlisis conceptuals o, simplement, fent un cop d'ull —amb ull crític, però— a la literatura existent sobre el tema, l'autor, per una banda, demostra la inexactitud i la poca fonamentació dels estudis que els contranormalitzadors aporten per justificar el primer argument (punt 3.2) i, per l'altra, invalida el suposat *objectiu assimilacionista de la minoria castellanoparlant*, propi, segons els adversaris de la normalització, dels programes d'immersió lingüística. En aquest cas (punt 3.3), Branchadell proposa una doble línia de refutació: un primer front, que li permet distingir les característiques i propòsits dels principals models d'educació possibles en situació de contacte de llengües, i on demostra que la immersió lingüística —a diferència de la submersió— té com a objectiu lingüístic el bilingüisme i com a objectiu social el pluralisme (en canvi, el programa de submersió sí que es proposa el monolingüisme i, per tant, l'assimilació); i un segon front, que li permet anul·lar la segona part de l'argument (la minoria castellanoparlant), un cop ha demostrat —jurídicament— que la idea de minoria sempre fa referència als estats i mai a parts d'aquests (per tant, els castellanoparlants no poden ser considerats una minoria a Catalunya).

El darrer aspecte que tracta en aquest extens capítol és el que fa referència a la possible desigualtat existent en l'aplicació del dret a rebre l'ensenyament en castellà (segons el qual «l'ensenyament en castellà no es rep en unes condicions iguals que les condicions en què es rep el català», p. 116). Només si es demostrés que, malgrat aquest tracte desigual, el sistema lingüístic escolar català és el resultat de l'aplicació d'una mesura de discriminació positiva, l'estigma d'il·liberalitat quedaria anul·lat. Fent de nou referència a les característiques de la discriminació positiva apuntades al capítol 1 (que es poden resumir en la idea d'una política transitòria de desigualtat amb finalitats igualitàries), Branchadell admet que en els primers anys d'aplicació dels programes d'immersió lingüística, aquests sí que es podien considerar mesures de discriminació positiva, ja que l'objectiu que es perseguia era afavorir la bilingüització dels alumnes no catalanoparlants; ara bé, Branchadell observa també que, actualment, el discurs legitimador de la normalització lingüística ja no es basa en la idea del reequilibri lingüístic, sinó que el que es pretén, basant-se en la idea de *llengua pròpia*, és fer prevaler una llengua enfront de l'altra. Branchadell aporta diferents documents que testimonien el canvi de discurs normalitzador: en els seus inicis normalitzar equivalia a potenciar l'equilibri lingüístic —ja que el català es trobava en una situació de desigualtat— i, actualment, normalitzar implica fer del català la llengua predominant —ja que és la llengua pròpia de Catalunya.

Segons l'autor, és aquesta nova formulació del discurs legitimador de la normalització lingüística (que es val de la noció de llengua pròpia —idea de la qual se'n fa derivar un imperatiu normalitzador que no pot ser entès com una mesura de discriminació positiva—) el que fa que la política de normalització lingüística sigui titllada d'il·liberal; per això, havent trobat i identificat la font del problema que li impedeix conciliar normalització lingüística i liberalisme, el que cal fer és neutralitzar i invalidar l'element responsabilitzador de les crítiques: el concepte de llengua pròpia (capítol 4: *Contra la llengua pròpia*).

És aquí on cal emmarcar aquell agosarat salt qualitatiu que anunciàvem a l'inici: per poder assenyalar la inadequació de l'ús del concepte de llengua pròpia —concepte que, recordem, és la base de l'actual discurs legitimador de la normalització lingüística—, Branchadell elabora un discurs que, per una banda, qüestiona la *propietat* territorial de les llengües (les llengües pertanyen a les persones o als territoris?), qüestió a la qual respon a partir d'un intent de definició de què és la llengua pròpia; i, per altra banda, planteja el fet que l'aplicació al català de l'etiqueta de llengua pròpia de Catalunya pot ser, a la llarga, contraproductiu per a la mateixa llengua.

Branchadell es proposa discernir què s'entén per llengua pròpia i veure si aquest terme és *clarament* aplicable al català. Segons l'autor, de les possibles accepcions del terme propi, només la relativa a la historicitat («en el cas de Catalunya, el català seria una llengua d'historicitat màxima, atesa la seva condició de llengua originària», p. 147) no plantejaria inconvenients insalvables, tot i que podria dur a qüestionar-se si el castellà és (o no) una llengua d'historicitat relativa a Catalunya. Per evitar incerteses i dubtes en l'elaboració d'una resposta a aquesta qüestió, i per evitar que, a la llarga, i com a conseqüència d'una manca d'acord a l'hora de definir què és propi i què no ho és, es pugui aplicar la idea de propietat (també) al castellà —i es produeixi allò que ell anomena *efecte bumerang* (efecte que considera que ja ha succeït amb d'altres termes sociolingüístics, com són els conceptes de *llengua materna* i *diglòssia*)—, proposa abandonar el concepte de llengua pròpia.

Alhora, fonamenta la necessitat de renunciar a aquest concepte en el fet que, tot i que s'acceptés unànimement que el català és la (única) llengua pròpia de Catalunya, d'això no se'n derivaria, necessàriament, un imperatiu normalitzador. I ho justifica a partir de l'anàlisi de diferents països que no han normalitzat —i, en alguns casos, ni han oficialitzat— les seves llengües pròpies.

Un cop ha fet aquest salt, que li ha permès renunciar a la idea de llengua pròpia, hom es podria preguntar com resol l'autor el plantejament d'una política lingüística normalitzadora que no es basi en el concepte de llengua pròpia i que, alhora, sigui compatible amb el liberalisme. De nou, Branchadell aporta un element innovador: a partir d'un canvi de marc de referència, justifica la presència (i la necessitat) d'un procés de normalització lingüística permanent a Catalunya, en tant que es fa necessari aplicar, a la minoria catalanoparlant de l'Estat espanyol (ell en diu Espanya, però), unes mesures concretes de protecció.

La justificació de la necessitat d'un procés normalitzador és exposada al capítol 5, capítol que porta el mateix nom que l'obra: *Liberalisme i normalització lingüística*. En aquest darrer apartat, l'autor recull i entrellaça aspectes que ja havia incorporat en els capítols anteriors: per una banda, i a partir de l'aportació de diferents referents jurídics i legals sobre el terme minoria, demostra que els catalanoparlants formen una minoria dins l'Estat espanyol, ja que, com havia dit abans, les minories només es poden definir en relació als estats.

Per altra banda, tot i reconèixer que en general el liberalisme es mostra reticent a l'hora d'adoptar mesures de protecció davant la pluralitat cultural —ja que suposaria donar preferència a uns drets col·lectius per damunt d'uns drets individuals,

fet que anul·laria el principi d'igualtat exposat al principi del llibre—, l'autor, centrant la discussió en termes individuals (i no de conflicte entre individus i col·lectius), es fa seva la proposta del filòsof Kymlicka, segons la qual (els individus, com a membres d'una comunitat cultural particular, per als quals la identitat cultural és important per seguir el seu interès essencial en la vida [...] poden trobar-se en desavantatge respecte d'aquest bé [...] [i, en aquest cas] la rectificació del desavantatge justifica[ria] l'existència de mesures de protecció per a les minories» (p. 203), fet que li permet, per tant, plantejar el procés de normalització lingüística com un exemple de rectificació d'aquest desavantatge.

Tot plegat li permet arrodonir la seva argumentació i acomplir l'objectiu inicial que s'havia proposat. Cap d'aquests plantejaments que proposa no és irrecunciliable amb el liberalisme —fita a la qual volia arribar l'autor—; i encara més: des d'una posició liberal, irremeiablement, s'haurien d'assumir aquests plantejaments —i, amb això, l'autor, subtilment, assenyalava en una direcció concreta.

ELISENDA VILARDELL I ALMIRALL

COLÓN, Germà: *Estudis de filologia catalana i romànica*, Barcelona/València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1997 («Biblioteca Sanchis Guarner», 36).

Aquest llibre és en realitat un recull de trenta-sis treballs de Germà Colón aplegats i publicats com a homenatge de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana a l'autor amb motiu de la seva jubilació com a catedràtic de filologia romànica de la Universitat de Basilea, un homenatge ben merescut que cal sumar a d'altres mostres de reconeixement coetànies com la publicació dels set volums de la Miscel·lània Germà Colón (1994-1997) editats per les Publicacions de l'Abadia de Montserrat i de la qual podem llegir una ressenya en aquest mateix volum de «Llengua & Literatura». En la «Presentació», Antoni Ferrando alludeix precisament al fet que és poc habitual que un acte de reconeixement d'aquest tipus consisteixi a publicar les investigacions de la persona a qui s'està homenajant, que és una iniciativa, però, que cal aplaudir perquè facilita la difusió dels treballs de Germà Colón —alguns de fa força anys i difícils de consultar («els articles de més difícil accés són els que hom agraeix en veure'ls recollits en una publicació miscel·lània» [p. XIII]).

Els trenta-sis treballs que s'hi recullen són monografies diverses sobre la llengua catalana, que han estat agrupades en sis apartats: en el primer, «Consideració d'obres literàries», hi ha vuit estudis que tenen com a denominador comú l'anàlisi, des de la perspectiva lingüística, d'obres literàries o aspectes d'aquestes; en el segon, «De re lexicographica», trobem tres treballs dedicats a obres lexicogràfiques; el tercer, «Vocabulari català i monografies lèxiques», és el més nombrós —17 articles—

ja que és el que reuneix els treballs de l'autor sobre el lèxic, que és l'eix principal de les seves investigacions; en el quart, «Aspectes dialectològics», hi ha tres articles sobre aspectes dialectals, un sobre l'atles lingüístic d'Andorra, realitzat per A. Grieria l'any 1960, i dos sobre qüestions relacionades amb la parla de Castelló de la Plana —que no cal recordar que és el lloc d'origen de l'autor—: un que tracta sobre fonètica i l'altre, sobre morfologia; el cinquè apartat, «Mossarabomania», porta un títol prou explícit sobre la temàtica dels dos treballs que s'hi apleguen; i, finalment, en el sisè, «En la trista actualitat», hi ha tres articles sobre la situació sociopolítica crítica de la llengua catalana al País Valencià —també amb un títol ben eloqüent.

Malgrat l'ordenació del volum en sis apartats diferenciats, en aquest recull predominen clarament els treballs relacionats amb el lèxic, bé sigui d'obres literàries, lexicogràfiques o d'altres gèneres. En aquests estudis sobre vocabulari, que hem de relacionar en la majoria de casos amb la llengua antiga, Germà Colón exhibeix un coneixement i un domini exemplar de la documentació (el que l'autor mateix qualifica com «la indispensable «peregrinatio ad fontes»» [p. 296]), pilar bàsic de tota recerca dins la lingüística històrica, que contrasta amb d'altres autors prou coneguts en què les argumentacions es basen massa vegades en informació documental imprecisa —de vegades obsoleta i d'altres de segona mà, fet que fa que a voltes sigui incorrecta. La solidesa filològica sobre la qual es fonamenta la recerca lingüística de Colón, però, no solament té com a base un ús excel·lent de la documentació sinó que, a més, s'hi uneix la necessària habilitat en la interpretació dels manuscrits, fet fonamental en l'estudi de la llengua antiga, que no pot partir de la citació d'edicions alienes sense una comprovació dels aspectes remarcables perquè altrament pot suposar —com tantes vegades ha succeït— la transmissió de dades incorrectes fruit d'una mala lectura inicial. En aquest sentit, la tasca filològica no sols l'hem de relacionar amb l'estudi del lèxic, com podem comprovar en la «Filiació dels textos del *Viatge al Purgatori* de Ramon de Perellós» (ps. 61-72), sinó també amb situacions de contacte de llengües, en el treball «Mescla de llengües en les "Glosses" de Munic (segles XIV a XV)» (ps. 107-112).

El títol del llibre ens assenyalava una altra característica de la rigorositat i del sistema de treball de l'autor: la constant referència romànica («he volgut estudiar el català relacionant-lo sempre amb les altres llengües romàniques, del conjunt de les quals és un element important, que mai no s'hauria de negligir com sovint passa» [p. XIV]). Així, la informació sobre el català és comparada amb la d'altres llengües romàniques, la qual cosa permet a Germà Colón resoldre dins de l'àmbit romànic incògnites que massa vegades han provat de ser explicades per mitjà d'altres elements desconeguts, o almenys formular hipòtesis molt més plausibles. En relació amb aquest mateix aspecte, també hi trobem la reivindicació de romanistes excepcionals que han estat blasmatats injustament per J. Coromines com W. von Wartburg (p. 238), P. Aebischer (p. 246) o F. de B. Moll (pàssim).

Com apuntàvem anteriorment, el coneixement i la recerca de la informació de l'àmbit romànic li permet explicar de manera més versemblant, i fins i tot senzilla, l'origen de mots que no havia estat resolt o que s'havia atribuït amb massa fa-

cilitat als enigmàtics sorotàptic i mossàrab, i que hem de relacionar amb d'altres llengües romàniques com l'italià en el cas d'*ànimo*, de *xurma* (d'origen genovès) o d'*artesa* (que en aquest cas sí que va passar del català al castellà), o l'aragonès —llengua que no ha estat prou valorada si tenim en compte la relació amb el català durant l'edat mitjana (veg. ací «Les relacions del lèxic aragonès medieval amb el lèxic català» (ps. 173-183))— en el cas de termes com *pernil* o *corder* (que no té un origen castellà ni molt menys mossàrab).

En un moment de poca consideració de la lingüística històrica —pràcticament proscrita en algunes universitats del nostre domini—, en aquest treball comprovem la necessitat d'aprofundir en el coneixement de la llengua antiga a l'hora de fer valoracions fonamentades d'algunes característiques de la llengua actual i, en aquest mateix sentit, a l'hora d'establir criteris tant relacionats amb la normativa com amb la confecció d'un estàndard.

Hem d'agrair que sovint l'autor recordi el caràcter conjectural de les etimologies que proposa («No sortim de fer conjectures» [p. 295]), fet que en un camp tan difícil com en l'etimològic contrasta amb la facilitat d'altres autors per formular hipòtesis que s'exposen com si fossin veritats comprovades. També és remarcable l'absència de criteris apriorístics, que permet un estudi més neutre de la relació lèxica entre el català i el castellà sense cap ànim especial de negar l'origen castellà d'alguns mots catalans (com *vaivé*, que prové del castellà *vaivén*, llengua que l'ha pres del portuguès *vaivém*, o *calb*, també d'origen castellà, *calvo*) ni amb la voluntat de veure més influència catalana de la real (com en cas citat de *pernil*, que no és d'origen català sinó aragonès, o de *cantimplora*, que és d'origen francès, *chantepleure*).

Enmig d'aquestes recerques etimològiques, però, també hi afloren massa sovint polèmiques personals, que podem exemplificar amb el cas paradigmàtic de *volcà* (ps. 237-257), en què l'article del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Joan Coromines va donar lloc a una resposta igualment apassionada de l'autor d'aquest llibre. Així mateix, alguna vegada aquesta tensió potser arriba a interferir en l'exposició d'algun treball, com en el cas de la recerca sobre l'origen del mot *amainar*, al qual Germà Colón dedica dos treballs («Les lletugues i l'etimologia d'*amainar*» [ps. 269-275] i «El fantasmagòric *amainar* de Guillem de Berguedà» [ps. 277-283]), en els quals hi ha més interès a rebatre confusions documentals que a explicar la seva hipòtesi etimològica (en el primer treball queda pendent: «La replega d'una documentació m'ha portat a una conclusió diferent d'aqueixa doble preposició. Però, en aquesta nòtula, no entraré en el debat. Deixeu l'assumpte per a una propera ocasió» (p. 270); però tampoc no la desenvolupa en el segon treball dedicat a aquest mot: «Només ben entrat el segle XV el rep prestat des de l'occident peninsular (quina vergonya!). Però aquest assumpte el deixarem per a un altre moment» [p. 283]).

Una altra constant de l'autor, que recorre bona part dels treballs, és l'atenció especial a la variant de la llengua catalana del País Valencià, a les seves característiques i als seus problemes específics. Pel que fa a les característiques, Germà Colón remarca la importància de l'estudi de la varietat valenciana en l'anàlisi histò-

rica de la llengua («Una altra volta més constatem que l'aportació valenciana es mostra determinant en l'anàlisi diacrònica de la nostra llengua» [p. 192]) i també analitza aspectes concrets del valencià, com en el lèxic, on rebut amb arguments científics, ço és, amb documentació i dades filològiques, l'absurd bandejament d'uns mots considerats «poc (o gens) valencians» com *aturar* (vs. *parar*, *detindre*), *fred* (vs. *gelat*), *petit* (vs. *xic*), *servei* (vs. *servici*) o *vermell* (vs. *roig*), per exemple. Aquest últim aspecte, però, ja ens situa dins la problemàtica lingüística específica del País Valencià, perquè al darrere d'aquesta valoració del lèxic sabem que sovint el que s'hi amaga és un altre problema més greu: no la discussió de si uns mots pertanyen a una part o altra del domini, sinó la substitució lingüística encoberta: «Però no oblidéssim que mentre contemplem la competència entre *lagui* i *retard*, al carrer corre *retràs* i que mentre comprovem si és *romandre* o *romanir* 'restar', el que s'imposa és *quedar*. I esmente solament qüestions de vocabulari que són les que més sobten. Si passàvem a la sintaxi, el calc fa estralls i no s'hauria de menystenir» (p. 145).

Dins d'aquesta problemàtica lingüística, l'autor s'ocupa de dos aspectes: d'una banda, la situació actual del valencià —el que l'autor qualifica com «la trista realitat secessionista de València» (p. XVI)— i, de l'altra, de l'indefugible mossàrab.

Sobre el primer aspecte, deixa prou clara la manca d'interès pel valencià per part dels incitadors de la polèmica lingüística («Quants fervorosos «defensors» del valencià moderarien llurs atacs als qui no pensen com ells, si estudiaven la seua obra [d'Ausiàs Marc] i parlaven amb més freqüència la seua llengua» [p. 387]) i dona alguns exemples de manipulació de la informació (com la traducció d'«in romancio» per «romance valenciano», veg. p. 191, nota 20) o d'ignorància lingüística d'aquests sectors (com en algunes problemàtiques gràfiques: «Corre la brama entre els corifeus del blaverisme lingüístic que les grafies *tx*, *tg* són un invent de Pompeu Fabra, el qual les va importar des del País Basc. Això ja demostra el grau de preparació filològica de certs senyors, puix que no s'han acostat a un sol text de l'època medieval, on haurien pogut ensopegar fàcilment amb aquest nexes» (p. 419)), exemples en què, a partir d'una intencionalitat política, la realitat científica és intencionadament bandejada i substituïda per argumentacions falses que caldria inserir dins el gènere de la ciència-ficció.

Quant al segon aspecte conflictiu, al qual dedica tot un apartat que porta el títol ben significatiu de «Mossarabomania», l'autor combat de manera rotunda la informació científica que ha circulat sobre aquest tema i l'ús interessat que se n'ha fet; les conclusions són clares: no hi havia mossàrabs en el moment de la conquesta de València («al País Valencià l'existència suposada d'uns mossàrabs que ja empraven un idioma neollatí» és rebutjada «categòricament pels especialistes, sia Federico Corriente, Álvaro Galmés i tothom» [p. 351]) i, per tant, segurament no hi ha mots d'origen mossàrab en el català («Com a noms comuns de la llengua prenc el risc d'afirmar que a casa nostra de mossarabismes no n'hi deu haver gaires, si tant és que en queda cap; i si n'hi ha, no són certament els mots que en determinades obres en duen còmoda marca. Totes aquestes tirallongues amb què

se'ns obsequia són forasterismes, en la major part dels casos aragonesismes o castellanismes» [p. 364]), llevat d'alguns topònims, mercès al seu caràcter de fòssils lingüístics (p. 365). Mentre que, des del punt de vista metodològic, «sovint hom constata que s'han postergat dades romàniques fonamentals» (p. 352) a l'hora de qualificar com a mossarabismes la majoria d'aquests mots, ja que el seu origen es pot explicar més fàcilment a través de l'aragonès o del castellà (com en els casos d'*almorzar*, *fondo*, *orxata*, *sapo*, *trepitjar*, *vado*, *xiquet*, etc. [p. 364]).

Finalment, a més de felicitar la iniciativa de publicar aquest voluminós conjunt de treballs, cal remarcar l'encert d'incorporar-hi un índex de mots, que resulta molt útil.

JOAN ANTON RABELLA

Costums de Tortosa, edició crítica a cura de Jesús MASSIP i FONOLLOSA, amb la col·laboració de C. DUARTE i A. MASSIP, pròleg del Dr. Josep M. Font i Rius, Barcelona, Fundació Noguera, 1996.

Els *Costums de Tortosa*, un dels textos jurídics més importants de la història de Catalunya, és també un text cabdal per a la història de la llengua catalana. Com a compilació de dret forma equip d'honor amb els *Usatges de Barcelona*, els *Furs de València* i el *Consolat de Mar*. Com a testimoni lingüístic, és un dels documents més antics conservats, d'una gestació que arrenca al segle XII i d'una gran importància tant per al coneixement de la llengua en general com del vocabulari jurídic en particular.

Si els altres textos jurídics esmentats ja són al nostre abast en bones edicions crítiques, ens mancava encara l'edició crítica i l'estudi històric, filològic i lingüístic definitius dels *Costums de Tortosa*. Cal remarcar l'adjectiu *definitius*, perquè abans d'ara el curador i estudiós d'aquesta obra ja havia anat oferint-nos nombrosos estudis i tastos d'aquest text fonamental. Semblantment, l'autor de l'estudi lingüístic.

Apadrina l'edició un pròleg de J. M. Font i Rius, catedràtic emèrit d'història del dret de la Universitat de Barcelona.

L'extensa introducció de Jesús Massip i Fonollosa presenta un ampli i detallat marc històric de la gestació dels *Costums*, que arrenca de la Carta de Població de 1149, concedida per Ramon Berenguer IV, conqueridor de la ciutat de Tortosa el 1148, que havia de modificar substancialment l'administració feudal. A partir d'aquesta data diverses fites aniran perfilant el nou recull jurídic fins al 1277, en què es tanca el procés.

L'edició té per base el manuscrit A, més antic, datat el 28 de novembre de 1272, de l'Arxiu Municipal de Tortosa, el manuscrit B, probablement del 1277, de l'Arxiu Històric de Tortosa, i el manuscrit C, d'abans del 1370, de la Biblioteca March de Mallorca.

En una primera columna es dona el text del manuscrit A i en una segona el que l'autor anomena text definitiu, que té per base el manuscrit C amb suplències fornides pel manuscrit B. L'autor declara en els criteris de l'edició que ha intentat de tractar el manuscrit de la columna dreta amb més liberalitat que el manuscrit de l'esquerra a fi de fer el text més llegible al lector modern. Amb tot, després d'observar les diferències entre tots dos textos, que no solen ser tan notables com això (llevat els casos de llacunes d'algun manuscrit), segurament hauria estat més econòmic de donar només un sol text amb les variants dels altres manuscrits en aparat crític. L'edició no hauria resultat tan voluminosa. En apèndix es publiquen els anomenats documents «extravagants», tals com les cartes de població de Tortosa, Ulldecona, carta de l'Acapte i sentència del rei Pere sobre la jurisdicció.

A l'extensa introducció de J. Massip segueix un estudi de C. Duarte sobre la llengua del manuscrit *Consuetudines Dertusae*. L'autor també havia dedicat abans alguns treballs a la llengua dels *Costums*, però ara en fa una gramàtica completa, d'aquelles que tan necessàriament haurien d'acompanyar tants altres textos bàsics de la nostra llengua per poder aconseguir una gramàtica històrica i una història de la llengua ben fonamentades. L'estudi de C. Duarte és molt complet en tots els aspectes de la gramàtica. Voldria remarcar l'interès particular que dedica a l'estudi de la formació de mots. Només he topat amb un obstacle que se m'ha fet impossible de superar (si no he sofert algun atac d'obnubilació): la interpretació de les citacions que acompanyen els nombrosíssims exemples. Es deu haver de suposar que, per exemple, 77r, 16-17a vol dir que el mot citat es troba al foli 77 recto, línies 16-17 de la columna a (primera) del ms. A. Però el text de l'edició crítica no transcriu els folis i les línies del manuscrit original. I, malgrat les taules de la *correspondència foliat: manuscrit A i edició crítica* de la p. LXXV, no he trobat la manera de fer correspondre les citacions de Duarte amb les de l'edició crítica de Massip. Potser altres lectors més perspicaços hi reeixiran. Però, en tot cas, no podran fer consultes ràpides. Potser hauria calgut d'acordar entre els dos estudiosos dels *Costums* un altre sistema de referències textuales que haguesin pogut servir per a consultants del text des de qualsevol punt de vista.

Cal felicitar els autors d'aquesta edició crítica per haver-nos posat a l'abast amb tanta competència una obra tan cabdal de les nostres lletres.

JORDI BRUGUERA

DOMINGO I FRANÇÀS, Carles: *Els noms de les formes del relleu*, Barcelona, Societat d'Onomàstica/Institut Cartogràfic de Catalunya, 1997.

Davant de la informació considerable que conté aquest volum, sobre noms que en toponímia formen la part genèrica d'un conjunt, qualsevol pot intuir que no es tracta d'un treball elaborat en quatre dies. Com a mínim, l'autor fa una

quinzena d'anys que s'hi dedica. En vam tenir la primera notícia el gener de 1985, quan va aparèixer un article dedicat al tema a «Escola Catalana. Publicació de la Delegació d'Ensenyament de Català d'Òmnium Cultural». Després, vam veure el titulat *Els noms de les formes de relleu* tractant les paraules «muntanya» i «mont i munt», que ara correspon als capítols I i II d'aquest llibre. Tal com explica a la introducció d'aquest volum, es van anar publicant articles d'aquests fins al juny de 1990. Com és lògic, aquella primera redacció s'ha anat ampliant i perfeccionant perquè la vocació de l'autor per aquesta matèria s'ha mantingut viva i l'oportunitat no li ha faltat de fer incorporacions de nous vocables i d'afinar les definicions d'uns que ja hi constaven. L'obra recull la manera de designar les formes de l'orografia. L'aplec de vocables és sorprenentment notable, amb més d'un miler llarg de termes, comptant-hi variants i derivats, distribuïts en vint-i-set capítols. Se serveix de la seva experiència i les seves observacions personals i es fa ajudar —a efectes de verificació— per tota la bibliografia de prestigi disponible, com el *Diccionari Fabra*, el *català-valencià-balear* d'Alcover-Moll, *l'Etimològic i Complementari* de Joan Coromines, *l'Atlas universal català*, la *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, i altres obres d'aquesta naturalesa. Hi ha un ordre en la presentació dels apel·latius. Comença pels noms comuns que expressen el concepte de muntanya, tant de grans elevacions com de petites, fins als turons. Continua amb una abundància de paraules relacionades amb el cim i derivats i equivalents (alt, bony, tuc, punta, agulla, etc.), i amb una observació ben encertada sobre la poca presència del substantiu *pic*, que recomana de bandejar allà on no sigui genuí. Això contrasta amb l'abundància de *pica* en certes zones lingüístiques. Resulta tanmateix curiós que a Prades hi hagi la partida dita *els Pics*, ja citada en documents del segle passat, enlairada, amb diverses eminències calcàries damunt d'un basament de gres roig. Presta atenció a les carenes (llom, esquena d'ase, clenxa, cresta, cantera, etc.) i als sistemes muntanyosos (massís, serra, serrat, cordell, estrep, morro, grony, etc.); als llocs de pas (collada, port, sella, bretxa, congost, frau, gúbia, etc.), als vessants (costa, empit, falda, galter, samuntà, pala, etc.; bac, solell, etc.) i als accidents que s'hi localitzen, com penyals, roques, enderrocs. Dedica un espai a les depressions com valls, comes, barrancs. Continua pels plans i altiplans i destina un apartat a coves, balms i avencs. Surten, és clar, termes que deuen ésser corrents en uns sectors del país i que no ho són en uns altres. Per exemple, al Camp de Tarragona no se sent parlar —com se sent a Mallorca— de *moletons*, relacionat amb moles; ni de *remoles*, com se sent a la Costera, a la regió de Xàtiva. Al Camp no crec que ningú sàpiga que una *bacarrada* és un tros obac, ni que un *bavorell* és un avenc, o que una *espona* significa un marge d'un camp, o que un *sas* sigui un cert tipus de planell. No s'hi dona només el nom i la definició corrent, sinó que les explicacions van plenes de matisos interpretatius, amb comentaris fonètics, morfològics i ortogràfics com, per exemple, quan constata la reducció de *puig* a *pi*, una particularitat que es confirma a Ulldemolins, al Priorat, amb *els Pigrossos* actuals, nom —pluralitzat tardanament— d'una partida de terra centrada per una elevació notable i vistosa; correspon al *Puyt Gros* de l'any

1286 i al *Pug Gros* de documents siscentistes. Estableix la diferència entre *les toses* i *les moles*; ultra cridar l'atenció entre *tossa* amb *o* oberta i *o* tancada, segons els llocs, la crida sobre la realització de la *s*, sorda o sonora, amb el corresponent canvi de significat. Al capítol VI dedica una atenció especial a *tossal*. És cert que la vocal de la síl·laba àtona es converteix a *u*, com també passa al *tussàl* de la Baltasana, el punt culminant de les muntanyes de Prades; un nom que sembla modern i que s'alterna amb la Torre —un terme del qual el llibre de Carles Domingo també parla— i a Prades se sap —tot i que ara ningú ja no ho expliqui, perquè se n'ha perdut el record— que al seu capdamunt s'havia construït un gran piló circular de dos pisos —cada un de l'alçada d'un home— perquè servís per a la telegrafia òptica, segons s'explica a la ressenya d'una excursió; es va publicar en el Butlletí de l'Agrupació Excursionista de Reus corresponent al mes de maig de 1916; també se'l va utilitzar, després, per la triangulació geodèsica. Igualment és cert que hi ha la pronunciació *trossal* —millor encara *trussàl*— com a les petites muntanyes de vora la costa del terme de Salou, on se n'anomenen mitja dotzena, pronunciades amb aquesta *r* adventícia, cadascun amb l'especificatiu corresponent. Dóna una munió de paraules referides a elevacions menors i fa constar *coll* com equivalent a 'tossal' «en tortosí». També es troba aquesta equivalència al Priorat, on el collet de Monxoliu, i algun coll, són turons, al terme de Siurana, i fins i tot n'hem vist almenys un exemple al Camp de Tarragona: *el coll* d'en Llemosí, ara desconegut. Els documents en els quals se'n parla, dels segles XV i XVI, permeten de fer-lo correspondre —per les afrontacions— a una petita elevació de la part alta del terme de Reus, precisament —i significativament— a la partida de Monterols. En el capítol dedicat als punts enlairats anota *els Cogullons*, un grup de mitja dotzena de cases, el situat a major altitud de la muntanya de Prades, l'última de les quals, cal Serra, es va tancar el 1948; es tracta, doncs, d'un topònim, probablement pres, en diminutiu, del plural de «cogulla». La gran riquesa d'apel·latius genèrics d'aquesta obra de Carles Domingo n'ha de fer una eina imprescindible per a tothom que tracti temes de paisatge i, d'una manera especial, si es dedica a treballs de geografia o de cartografia i, també particularment indispensable, per a aquells que orientin llur interès cap a la toponímia. És d'utilitat l'índex de termes que ocupa les pàgines 297 a 312. Les últimes onze que vénen després contenen una col·lecció de vint-i-dues fotografies il·lustratives d'una colla de formes orogràfiques. Són vistes majoritàriament preses per la zona pirinenca i prepirinenca, i de paisatges del Maresme i de la plana del Segrià. L'editor, que confirma amb aquesta obra la pulcritud amb què realitza els seus treballs, no deu haver tingut a mà fotogrames del sector meridional dels Països Catalans i de les Illes. Ja queda clar, amb el que hem dit, que és una obra al nostre entendre modèlica en una especialització amb la qual no sabem que ningú s'hagués enfrontat, fins ara.

RAMON AMIGÓ

DURAN, Carola: *Índexs de «La Renaixensa» (Barcelona, 1871-1880)*, Barcelona, Editorial Barcino, 1998.

La literatura catalana del segle XIX s'ha contemplat més aviat com un fenomen de restauració, amb una clara tendència a la recuperació històrica, en el pla de la llengua i de la literatura. I, amb excepcions, se l'ha deslligat excessivament de les aportacions innovadores dels moviments coetanis. La poesia era el gènere que, des d'una concepció romàntica, podia expressar millor el sentiment nacional lligat amb els valors historicollegendaris i populars. És a dir, com a expressió del que Piferrer i Milà anomenaren, seguint Herder, l'ànima del poble. «La Renaixensa», que va ser la gran revista de la cultura catalana des de la seva fundació el 1871, fins al 1880 en què els seus dirigents van decidir convertir-la en diari, no ha escapat de ser considerada majoritàriament com una plataforma de difusió dels valors tradicionals i conservadors.

Aquest fet contrastava amb la inclusió a les pàgines de la revista d'una sèrie de treballs relacionats amb les arts i la literatura amb un mètode de recerca positivista, que es completava amb d'altres de divulgació d'aspectes estrictament científics. «La Renaixensa», des dels seus orígens, es va manifestar com una publicació («periòdic» o «revista») destinada a fomentar i conrear les ciències, les arts i la literatura, a més de donar a conèixer la història de Catalunya i recuperar l'ús de la llengua. Les seves pàgines van donar cabuda a la primera polèmica sobre positivisme on, per bé que s'hi publicaven articles defensant les posicions contràries, es manifesta clarament que la revista sap molt bé que la modernitat d'aquests anys va de la mà del científisme i que aquest és positivista. És aquest enfocament metodològic i temàtic allò que relaciona aquest periòdic amb els plantejaments de la *Jove Catalunya*, a la qual pertanyen molts dels seus redactors, a més de l'autèntic artífex de la revista, Pere Aldavert. Aquesta voluntat de regeneració catalanista, impregnada de l'aspecte positivista del seu temps és el que, en definitiva, va fer possible la inclusió d'alguns dels homes més significatius de «La Renaixensa» entre els col·laboradors de la primera etapa de la revista «L'Avenç», de la qual ella mateixa es presenta com la successora i que unànimement ha estat valorada per Eduard Valentí Fiol, Ramon Pla, Joaquim Molas i Jordi Castellanos com una de les plataformes de modernitat.

Certament que aquesta temàtica científica pràcticament desapareix de la revista entre 1875 i 1877, i que, en canvi, els treballs d'orientació històrica són una constant al llarg de tots els anys de la seva publicació i tot plegat ha ajudat a fer surar uns valors en lloc d'uns altres en una apreciació superficial. Una confusió alimentada pel fet que «La Renaixensa» tenia la consciència de ser l'única revista seriosa publicada en català i això la impulsava a ser una tribuna oberta a tothom, des de la qual s'alimentava la voluntat de construir una cultura catalana sòlida, amb l'ambició de retornar la llengua al seu antic esplendor.

Per tot plegat, calia un treball capaç de proporcionar una descripció concreta i fiable del que va ser la revista, de les etapes que va travessar, dels objectius que va perseguir en cadascuna d'elles, dels valors que va defensar i dels aspectes que

va arraconar en virtut de la seva supervivència al llarg de deu anys. Calia veure la resposta que donava als diversos moments històrics dels quals va ser testimoni i com el context social i cultural va anar modificant la seva resposta periodística. En definitiva, calia esbrinar quins intel·lectuals hi havia al darrere i com van definir des d'aquesta plataforma el seu paper dins la societat contemporània. Aquest és el treball amb què Carola Duran acompanya l'edició dels *Índexs de «La Renaixensa» (Barcelona, 1871-1880)*.

A l'estudi introductori l'autora analitza el context històric i literari, el precedent que va ser «La Gramalla», els homes que van fer possible «La Renaixensa», la relació que mantenien molts d'ells amb la societat catalanista *La Jove Catalunya*, que pretenien objectius semblants. Després divideix els deu anys de publicació de la revista en quatre etapes i n'assenyala les diferències materials i les variacions de contingut, que, a vegades, suposen canvis ideològics, com els que diferencien la primera (1871-1873) de la segona etapa (1873-1874), emmarcada en l'any de govern de la República i, d'altres, només responen a uns canvis aparents motivats per una autocensura política dels primers anys de la restauració borbònica, com és el cas de la tercera etapa (1874-1877), ja que en cas contrari s'esdevé un rosari de suspensions com les que caracteritzen la quarta etapa (1877-1880), motivades pel fet que la revista ara fa costat a les aspiracions proteccionistes de la burgesia catalana i que obliguen a treure la revista sota d'altres noms.

En la seva anàlisi, Carola Duran remarca el punt de vista de la revista sobre la institució dels Jocs Florals i destaca les opinions de Josep Roca i Roca, el qual el 1872 ja es demana si *Los Jochs Florals, mereixen reformar-se?*, en el sentit de donar-hi cabuda a tots els gèneres literaris que, a poc a poc, van sumant-se al projecte d'equiparar la literatura catalana a les seves veïnes. En conseqüència l'estudi valora la preocupació de la revista pels gèneres de més interès en l'actualitat com la novel·la i la crítica, i dins del teatre, l'atenció que es dona a la tragèdia, segurament per influència de Schiller. Consideraven que la literatura era un excel·lent vehicle d'educació nacional. En aquest sentit subratlla la preocupació per publicar novel·les per mitjà de fulletons com la *Julita* de Martí Genís i Aguilar. Carola Duran remarca les diferències que separen la concepció del gènere entre la primera etapa i la tercera. Així, si els arguments de Joaquim Riera i Bertran per a la represa de la novel·la, al 1871, es fonamenten en la voluntat moralitzadora d'incidir sobre els costums, els de Francesc Ricmar (F. Rierola) el 1877, en la tercera etapa (1874-1877), després que s'hauran consolidat els canvis ideològics impulsats per la Revolució de 1868, fan evident que ara la narrativa ha passat a ser un mirall de la realitat. Una actitud que afectarà també el teatre. I en conseqüència durà a un major protagonisme de la literatura en prosa dins de la revista. D'aquí l'interès que ofereix l'apartat dedicat a presentar la polèmica sobre el positivisme en la segona etapa, i en concret el debat entre qui s'amaga sota el pseudònim de F. de Lamark, darrere el qual Carola Duran pensa que «no seria excessivament agosarat veure la personalitat de Valentí Almirall» per la seva mentalitat federalista i progressista, i el qui signa Quintín Durward, de formació eclesiàstica i de caràcter

ter polèmic i fort, que relaciona o amb Joan Planas i Feliu, que s'havia manifestat en aquest mateix sentit en un article anterior, o amb el canonge Jaume Collell, que en aquesta època era col·laborador de la revista. La polèmica és possible dins la mateixa publicació pel seu caràcter apolític i de plataforma catalanística, però veladament la direcció sembla simpatitzar a favor de la qüestió ja que el mateix Pere Aldavert tenia estudis de ciències i no deixa que la qüestió se'ls escapi de les mans. El debat va servir per a plantejar l'actualitat del positivisme.

Hi ha, encara, un darrer tema que Carola Duran destaca per damunt dels altres i és el que es refereix a la teoria política. «La Renaixensa», tradicionalment s'ha presentat com una revista apolítica, ja que assimilaven el joc polític a una trama confusa i corrupta. La seva posició era la de mantenir-se dins la funció reflexiva i divulgativa de l'intel·lectual. Aquest va ser essencialment el paper de Pere Aldavert, sobre el pensament del qual convindria disposar aviat d'un estudi —i ningú més indicat que Carola Duran per fer-lo. Dins aquesta activitat, que es desenvolupa preferentment en la segona i en la darrera etapes, Aldavert, sota el pseudònim de G. Martorell, segurament per no traïr la màxima que la revista «ni ara ni mai pendrà com a seves les idees polítiques o religioses vertides en los articles que inserta», s'arreglera amb Josep Roca i Roca i Narcís Roca Farreras, i en la quarta, a més de Roca Farreras, Carola Duran ressalta la intervenció de Valentí Almirall. Tots ells són els defensors d'un catalanisme de tendència republicana, federal i progressista. Precisament, Almirall, aprofitant la liberalització de la premsa, traurà el primer «Diari Català» el 1879, des del qual seguirà directament o indirectament relacionat amb «La Renaixensa» i amb alguns dels seus col·laboradors, especialment arran de la celebració del *Congrés Catalanista*, celebrat el setembre de 1880.

Però potser l'aportació més original d'aquest estudi és el fet de veure aquesta publicació com la síntesi de dues tradicions de pensament. D'un cantó la tradició satírica i liberal d'arrel republicana, integrada per Frederic Soler, Gaietà Vidal i Valenciano, Conrad Roure o Josep Roca i Roca. De l'altre, el vessant seriós, que deriva de *Lo Gay Saber* o *Calendari Català*, però obert a les influències més renovadores. Si aquest darrer cal relacionar-lo, des d'un començament, a la institució del Jocs Florals de caràcter conservador, l'altre, té arrels en l'esclat renovador de la Revolució de 1868. Fills de les dues tradicions seran Josep Yxart i Narcís Oller, que no s'incorporaran a la revista fins al 1877, defensors del científisme, la prosa, la novel·la i la crítica, com a forma de modernitat, i també promotors de la concepció de Barcelona com a epicentre de la vida catalana. En aquest sentit, és una llàstima que Carola Duran, que apunta la importància de la construcció de Barcelona entre els elements que precedeixen i condicionen el desenvolupament temàtic de la revista, no aprofundeixi aquest aspecte, que és un dels que més caracteritzen la modernitat.

En el seu conjunt, aquest estudi introductori sobre «La Renaixensa» és una finestra oberta a la contemplació del projecte propi i diferenciat d'una determinada elit intel·lectual, davant la construcció politicocultural catalana de signe liberal i d'intenció regeneracionista. L'estudi d'aquesta revista com a «espai cultural» permet, tal com diu Jordi Casassas, «la consideració diacrònica i sincrònica de la

gran i heterogènia multiplicitat de factors que configuren les societats contemporànies» i la catalana entre elles.

Pel que fa als índexs, no cal dir que aquest tipus de treball és una eina indispensable per a qualsevol investigador de les diferents branques de la creació artística i del pensament cultural a Catalunya, però, a més, Carola Duran ha perfilat la seva tasca i ha completat un primer índex d'autors, numerat per ordre alfabètic amb un altre de «matèries i complementari de noms», que fa referència a temes o a persones, revistes, publicacions, certàmens, etc. i que faciliten la tasca de localitzar tots els articles que s'hi relacionen. Una elaboració minuciosa d'aquests índexs l'ha portada a considerar la utilitat de poder fer una relació dels fets que conté la secció «Novas» de cada número de la revista, veritable crònica viva i directa del context cultural català i barceloní d'aquells anys.

Els *Índexs de la revista «La Renaixensa»* de Carola Duran s'afegeix als que fins ara s'havien publicat de Josep M. Casacuberta, sobre *Lo Vertader Català*; de Carme Ribé, sobre *Lo Gay Saber*; i de Maria Capdevila i Carme Illa, sobre «L'Avenç». La possibilitat de disposar d'aquests treballs i d'altres que necessàriament s'hauran de produir permetrà una major precisió tant pel que fa a l'estudi dels gèneres, com dels autors i el seu pensament ideològic i estètic, així com del difícil equilibri entre la tradició i la modernitat. Avui per avui, però, el treball de Carola Duran és el millor argument per entendre el sentit de la revista «La Renaixensa» en aquest moment històric i valorar la importància, reconeguda per molts dels seus col·laboradors, que va tenir al llarg de la dècada 1871-1880, com a factor clau d'impuls de la cultura catalana.

ROSA CABRÉ I MONNÉ

GINER, J.: *Obra filològica (1931-1991)*, València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Comercial Denes, 1998.

Podem afirmar sense por a equivocar-nos que, gràcies a la publicació de l'*Obra filològica* de Josep Giner (València, 1912-1996), el públic lector català, en general, i els catalanòfils, en particular, descobrim per fi qui era aquell lingüista valencià que signava els seus treballs amb el pseudònim de Guillem Renat i Ferrís. Efectivament, en el món científic són rars els casos dels autors que recorren a ocultar el seu nom; en el cas de J. Giner sembla que s'hi barrejaven, com a motivació, una manca de vanitat i una personalitat no gaire convencional. Aquesta darrera va fer difícils les relacions amb ell i, per tant, que fos més coneguda i difosa la seua obra. Quant a la manca de vanitat, la retrobem en forma d'ombra constant al darrere de l'obra dels primers gramàtics i lexicògrafs valencians introductors del fabrisme: com a mínim, d'Enric Valor i de Ferrer Pastor. Així mateix, els «regals» en forma de dades i informació que van rebre Pompeu Fabra o Joan Coromines també s'han d'incorporar a

aquest treball «a l'ombra» de Giner (vegeu el «Plany» de Coromines a la p. IX). Aquests detalls de la seua vida professional i molts altres de caire més estrictament filològic són els que ens permeten descobrir el curador de l'obra, A. Ferrando, i el seu col·laborador, S. Cortés, coautors de l'extens i documentat estudi preliminar que, amb 67 planes, obre aquest gros volum de 687 pàgines, excel·lentment editat a la junta per l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Comercial Denes.

El llibre conté per ordre temàtic i, dins d'aquest, per ordre cronològic, un total de 144 treballs de J. Giner; la majoria són articles, però també en trobem algun de major envergadura, com ara el seu conegut opuscle, publicat inicialment per la Societat Castellonenca de Cultura, *La conjugació dels verbs en valencià* (1933). La classificació de l'obra de J. Giner que presenten els curadors de l'edició ens permet apreciar com de diversa va ser la dedicació filològica del nostre autor: des dels escrits de divulgació lingüística i nacionalista adreçats als valencians («1. Qüestions elementals de filologia» i «10. Temes de reivindicació lingüística i nacional») fins als de crítica literària («8. Poètica» i «9. Temes literaris»), passant pel gros de la seua producció, que va ser la de caire lingüístic («2. Lingüística diacrònica i edició de textos», «3. Ortografia, fonètica i ortologia», «4. Morfologia i sintaxi», «5. Lèxic, etimologia i dialectologia», «6. Toponímia» i «7. Qüestions de llengua literària i llengua popular»).

De l'aportació lingüística de Giner, hem de destacar una sèrie d'opinions i manifestacions que contrasten amb les que predominen actualment en la filologia catalana o, com a mínim, susciten la controvèrsia científica. En primer lloc, sobre la denominació de «llengua valenciana», que ell troba tan legítima com la de «catalana» per a referir-se a la mateixa llengua, ja que el gentilici derivat de València prové del fet que «fon a València on assolí categoria idiomàtica»; en tot cas, Giner, a nivell dialectal, oposa «català oriental» a «valencià». En segon lloc, hem de fer esment de la seua creença que el Regne de València medieval parlava tot català, creença que anys després matisaria dient que les comarques actualment castellanes devien parlar un dialecte de transició amb l'aragonès. En tercer lloc, Giner sosté que la presència de les *-r* finals al País Valencià és un fet de manteniment d'un estadi lingüístic antic i no una reintroducció posterior per efecte del castellà (ps. 52-60), opinió que contraposa a la de Griera en el seu moment¹ i que posteriorment ha estat posada en dubte per Colón² i molts altres filòlegs catalans. I en darrer lloc, Giner, valencià del Cap i Casal i, segurament poc afecte a la realitat dialectal dels parlars vius, considera pròpia del valencià meridional la geminació de les consonants palatals que representem per *tg* i *tj* (p. 205) o atribueix al valencià —per oposició al català literari de Barcelona— mots com *garró*, *toro* o *despassar-se*, que en barceloní serien, respectivament, *turmell*, *brau* o *descordar-se*.³

1. A. GRIERA, *Études de géographie linguistique*, «Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura», núm. V (1933), ps. 83-84.

2. G. COLÓN, *Unes notes sobre la pèrdua de la -r final etimològica*, «Revista Valenciana de Filologia», núm. II (1952), ps. 57-65.

3. Almenys en el valencià meridional actual no es fan geminades les palatals de mots com *desitjar* o *metge*, i *turmell* i *descordar-se* (i *bou*) constitueixen part del vocabulari habitual.

Però aquestes puntualitzacions no són més que petites ones al mig d'una mar encalmada, puix que la major part d'aquesta obra completa de J. Giner ens posa al descobert un filòleg expert en l'edició de textos i atribució d'etimologies, un gramàtic prescriptiu que proposa un model estàndard adequat i, en definitiva, un bon lingüista i catalanòfil que ens havia romàs amagat i que ara se'ns fa avinent gràcies a aquesta edició tan acurada que ha dirigit el professor Antoni Ferrando.

BRAULI MONTOYA-ABAT

HOLLOWAY, Ch. E.: *Dialect Death: The case of Brule Spanish*, Amsterdam, John Benjamins, 1997.

El tema de la mort de llengües es pot considerar pràcticament inèdit en la literatura sociolingüística catalana,¹ tant és així que una de les seues principals línies d'investigació, la que en anglès anomenem *language attrition* i que ja fa 16 anys que corre pel món,² encara no ha rebut un nom comunament acceptat en català. Fins ara, la sociolingüística catalana només ha parlat de *substitució lingüística*, però els estudis que s'inscriuen sota aquest enunciat, han fet referència més a les etapes inicials o intermèdies del replegament d'una llengua que a les etapes terminals, que són l'objectiu de la línia d'estudis de què parlem. La probable causa d'aquesta mancança és que, fins no fa gaire, quan els sociolingüistes catalans parlaven d'extinció de llengües no pensaven —o no volien pensar— en el català.³ Emperò, ja no ens podem tancar els ulls per més temps: la davallada inexorable que pateix l'ús familiar del català als extrems nord i sud del domini lingüístic i a molts nuclis urbans importants ja ha començat a fer sorgir treballs aplicats a aquesta realitat⁴ i, en conseqüència, se'ns planteja ara la necessitat de designar aquesta direcció d'estudis. En general, podem parlar de *mort de llengües*⁵ —com hem fet a l'inici d'aquestes ratlles— o d'*obsolescència lingüística*⁶ quan no especifiquem si ens enfrontem a l'aspecte social del problema o a l'estrictament lingüístic —o bé a tots dos alhora—; però quan la nostra pretensió és

1. Vegeu què en diu J. A. ARGENTE, *Language shift: an overview*, «Catalan Review», IX/2 (1995), ps. 39-59 [p. 43].

2. Vegeu R. W. ANDERSEN, *Determining the linguistic attributes of Language Attrition*, dins R. D. LAMBERT & B. F. FREED (eds.), *The loss of language skills* (Rowley, Newbury House Publishers, 1982), ps. 83-118.

3. Vegeu el treball de C. JUNYENT, *Vida i mort de les llengües* (Barcelona, Empúries, 1992).

4. Vegeu els treballs de E. QUEROL, *El procés de substitució lingüística: la comarca dels Ports com a exemple*, dins *Miscel·lània 89* (València, Generalitat Valenciana, 1989), ps. 85-196, i de B. MONTOYA, *Alacant: la llengua interrompuda* (València, Denes, 1996).

5. W. U. DRESSLER, *La mort de les llengües*, «Límits», núm. 3 (1987), ps. 87-97.

6. N. C. DORIAN (ed.), *Investigating obsolescence. Studies in language contraction and death* (Cambridge, Cambridge University Press, 1989).

estudiar la desintegració o el desgast de les estructures de la llengua afectada pel desús dels seus parlants, no disposem d'un terme propi en català, com no siga que vulguem incorporar, com a neologisme, l'anglès *attrition* esmentat més amunt. Certament, entre les accepcions d'*atrició* en català no hi ha la de 'desgast o corrosió' que ha facilitat la feina als lingüistes usuaris de l'anglès a l'hora de batejar el nou concepte, però la nova accepció en la nostra llengua no deixaria de tenir relació amb les existents⁷ i, al capdavant, l'ètim del mot anglès el trobem al llatí. Per què, doncs, no podem acceptar *atrició lingüística* en català per a referir-nos al tipus d'estudis descrit?

I tot aquest preàmbul és perquè volem ressenyar breument un llibre que no té altra singularitat que la de ser un dels darrers apareguts en el tema de l'atrició. També volem parlar d'aquest llibre perquè la llengua de la qual retrata la descomposició és una que ens resulta molt pròxima als catalanoparlants però que, en el nostre cas, fa un paper exactament contrari al de llengua en desintegració.⁸ Es tracta del castellà, o *Brule Spanish*, en la denominació que utilitza l'autor del llibre per a referir-se a la llengua en declivi que encara xampurregen o recorden alguns dels descendents de les Illes Canàries que a finals del Set-cents s'establiren a l'estat nord-americà de Louisiana.⁹ No gaire lluny d'aquí, per la mateixa època, uns menorquins arribaven a conformar una població pràcticament catalanoparlant (Sant Agustí, Florida), de la qual les restes són molt menors.¹⁰

El llibre de Ch. E. Holloway és un estudi monogràfic basat en una sèrie de converses en profunditat amb vuit parlants de la localitat d'Ascension Parish. Excepte un d'ells de mitjana edat, que coneix el castellà a nivell acadèmic, la resta són majors de 60 anys, i només una informadora, de 83 anys, posseeix un coneixement ple del castellà. La majoria són *semiparlants* i *recordadors* de la llengua tradicional de la localitat i parlants plens en anglès.¹¹ Amb aquest bagatge, Holloway, després d'introduir-nos en el context sociohistòric de la comunitat de parla (capítol 3) i en la línia d'estudis en què situa el seu treball (capítol 4), passa a descriure la parla local d'Ascension Parish amb major detall (capítol 5).¹² Aquest, amb 96 pàgines, és el capítol central del llibre. Holloway, contràriament a l'ordre d'exposició habitual en la majoria de descripcions lingüístiques, comença descrivint la gramàtica del castellà de la localitat pel component lèxic

7. Hi ha una accepció religiosa: 'penediment', i una altra de pertanyent a les lleis físiques: 'diminució', segons el Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans (1995).

8. N'hauríem de dir llengua «desintegradora» potser...

9. En referència a l'origen il·leg dels pobladors de la zona també s'hi fa servir la denominació *Isleño Spanish*, especialment entre els hispanistes que l'han estudiat, com, per exemple, J. Lipski (ps. 3-5).

10. Ph. D. RASICO, *Els menorquins de la Florida: història, llengua i cultura* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987).

11. Vegeu una descripció de tipus de parlants afectats per l'atrició en B. MONTROYA, *Tipologia de parlants en una comunitat de parla amb interrupció de la transmissió lingüística intergeneracional*, «Caplletra. Revista internacional de filologia», núm. 21 (1996), ps. 1-23.

12. Per error tipogràfic, on comença el capítol posa un 3 en compte d'un 5 (p. 77).

ja que, segons ell, aquest és el nivell més afectat per l'atrició, tant en les llengües moribundes en general (ps. 49 i ss.) com en la que és objecte d'estudi al llibre (ps. 79-96). Segueixen en aquesta jerarquia de major a menor desgast de les estructures lingüístiques el nivell fonològic (ps. 97-123), el morfològic (ps. 124-134) i el sintàctic (ps. 134-148). Curiosament, Holloway dedica més pàgines a parlar de fonologia que de lèxic, cosa que ens fa afermar-nos en la nostra sospita que el sistema fonològic podria patir més la reducció estructural.¹³ Això no obstant, en el cas concret que ens ocupa, fa l'efecte que són la morfologia i la sintaxi les que han resultat més afectades per la introducció de l'anglès a les llars d'Ascension Parish. Alguns dels exemples aportats per Holloway evidencien una desintegració gairebé total de les estructures morfosintàctiques a mans de l'anglès dominant:

Taba lluviendo pa una semana (= 'estuvo lloviendo una semana')

Quiero que tú viene (= 'quiero que vengas')

Corra po el yelba y mira pa lo penco (= 'corre por la yerba y busca los conejos')

Després del capítol central, el nostre autor n'afeg un altre que potser hauria anat millor al principi de l'estudi, ja que l'explicació dels factors socials que han conduït el castellà de la zona a una situació moribunda (capítol 6) —a part de ser previs cronològicament al desgast estricte de les seues estructures lingüístiques— ajuda el lector a situar-se millor en la problemàtica explicada abans d'entrar en matèria. Els apartats que tanquen el llibre ja són els habituals en aquests casos: Conclusions, Referències bibliogràfiques i Índexs. Només trobem a faltar en un llibre d'aquestes característiques un apèndix de textos on els exemples que s'exposen al cos del text puguin ser contextualitzats millor pels lectors i faciliten una comprensió més àmplia del *Brule Spanish* i de l'ús compartit que en fan els autòctons amb l'anglès. El llibre, però, es fa molt bo de llegir perquè, dintre del seu estil científic compartimentat, presenta un desenvolupament progressiu i una exposició amena que ens aproximem al parlar que s'hi descriu a través dels seus protagonistes d'una manera quasi novel·lesca. I en el cas dels catalano-parlants, la moralitat que en podem extraure ens fa doblement apassionant la lectura d'aquest llibre.

BRAULI MONTOYA-ABAT

13. B. MONTOYA (en premsa), *Phonological features of attrition. The case of the shift from Catalan to Spanish in the speech community of Alacant (Alicante, Spain)*, «Language Variation and Change».

MARCKET I SALOM, Pere i SOLÀ, Joan: *Història de la lingüística catalana 1775-1900. Un repertori crític*, 2 volums, Vic, Eumo Editorial / Universitat de Girona / Universitat de Vic, 1998 («Biblioteca Universitària, Història de la Llengua, Sèrie Major»).

Pere Marcet i Salom, professor d'ensenyament secundari i autor d'una extensa història de la llengua catalana, i Joan Solà i Cortassa, catedràtic del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, són ben coneguts per la seva laboriositat i per la seva dedicació indefallent als aspectes més diversos de la nostra llengua. Des de fa una pila d'anys han mancomunat els seus esforços per a la redacció de l'utilíssim repertori que, després de múltiples gestions infructuoses, ha estat acollit, amb un coratge que cal posar en relleu, per la Universitat de Girona i per Eumo Editorial i la Universitat de Vic, en dos gruixuts volums (més de dues mil quatre-cents pàgines en total) de la seva «Biblioteca Universitària», dirigida per Segimon Serrallonga, en la col·lecció d'«Història de la Llengua», dirigida al seu torn per Josep M. Nadal i Modest Prats.

Seguint les passes d'Antoni M. Alcover —en el seu *Pertret*, aparegut com un suplement del «Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana» el 1915— i d'Isidre Bonsoms —articles publicats en diverses tongades al «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», volums IV (1907-1908) i V (1909-1910), curiosament no citats en cap moment—, però amb una voluntat molt més enciclopèdica i amb una intenció exhaustiva, Marcet i Solà es van proposar la formació d'un «recull sistemàtic de treballs referits a la llengua catalana durant el segle XIX» (p. XI). Aquest propòsit es va anar eixamplant de seguida a fi d'augmentar-ne la utilitat. «En efecte —segons que comenten els mateixos compiladors al prefaci del primer volum—, tant o més que la notícia d'una gramàtica catalana, d'una ortografia o d'una disposició sobre l'ensenyament del catecisme, interessaven els contextos que originaven o en què s'originaven tals fets» (p. XI). Per això, «en lloc d'una bibliografia sobre el català (que hauria anat des de 1803 —diccionari d'Esteve-Bellvitges-Juglà— fins a 1900», van planejar «una bibliografia sobre la història lingüística dels Països Catalans», una empresa que «adquiria uns contorns i uns límits que multiplicaven per quaranta o cinquanta la inicial», i que tenia uns «límits» que «esdevingueren aviat imprecisos», fins al punt que van «acabar acollint tot tipus de treballs, des dels referits a les primeres nocions de l'escola primària fins a un tractat sobre la llengua bisaia» (és a dir, una llengua usada en una illa de l'arxipèlag de les Filipines) (p. XI). I les dates cronològiques es van eixamplar des del 1775 —cosa que permet d'acollir edicions importants d'obres destinades a l'ensenyament del llatí i de «recollir tota la producció d'homes tan significatius com Antoni de Capmany o Josep Pau Ballot, que publiquen a cavall dels segles XVII i XVIII» (p. XIV)— fins al 1900, any de la proposta de l'Obra del Diccionari feta per mossèn Antoni M. Alcover, que el 1901 començaria el seu «Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana». De més a més, van creure convenient d'afegir-hi tota la bibliografia de Pompeu Fabra, des del 1891 (amb fitxes volgudament

repetides amb les anteriors) fins al 1991 (en realitat fins al 1996). Per massa pa no hi ha mal any, diuen a Mallorca, tot i que potser hauria convingut fer el mateix amb mossèn Antoni M. Alcover i amb els altres lingüistes que van continuar actius després del 1900.

D'altra banda, Marcet i Solà no es van limitar a compilar una bibliografia tradicional. Ells mateixos asseguren que la seva obra «no és una història dels coneixements lingüístics dels nostres avantpassats, però presenta característiques que probablement l'acosten més a una història que no pas a una bibliografia en el sentit més habitual del terme. Els autors procurem no opinar sobre els fets descrits; però, en canvi, ens hem proposat de fornir al lector una bona quantitat d'informació sobre cada una de les obres descrites i sobre fenòmens (com la legislació o bé la revolució francesa) que es podrien considerar més tost un marc dels continguts propis de l'obra» (p. XI). Això els ha dut a tenir en compte un bon nombre de manuscrits, sovint documents i cartes personals, i impresos referents a l'ensenyament o l'ús de la llengua i a transcriure'n en molts casos una bona part. Altres vegades es fixen en projectes o fets que no tenen cap repercussió bibliogràfica, però que resulten interessants, d'una manera o d'una altra, per a la història de la llengua i de la lingüística. Aquesta informació no és sempre, ni de bon tros, de primera mà. Val a dir, però, que Marcet i Solà han treballat honradament i donen amb tota escrupolositat les fonts on han begut (fins i tot si són obres de vulgarització com l'Enciclopèdia Espasa, la *Gran Enciclopèdia Catalana*, la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, el *Diccionari biogràfic* Albertí o el *Diccionari de la literatura catalana*), en el cas que no hagin pogut controlar personalment el material que descriuen. Altres vegades han rebut aquestes informacions de terceres persones, sempre citades al lloc corresponent.

L'enorme quantitat de material aplegat no ha estat agrupada per ordre alfabètic d'autors, com és costum en aquest tipus de bibliografies, sinó que Marcet i Solà han preferit una fórmula que tampoc no és inhabitual: la formació d'un repertori per anys de publicació, en el qual «els treballs i els fets» (p. XV) han estat dividits en quatre seccions: manuscrits, notícies, llibres i articles. Com sempre, aquesta ordenació té avantatges i inconvenients: permet de seguir l'evolució de la lingüística —i de moltes altres coses que s'hi relacionen poc o molt— a les terres catalanes des del 1775 fins al 1900 (amb moltíssimes referències a anys anteriors i posteriors), però resulta feixuga a l'hora de la consulta i trenca l'agrupació que s'hauria produït automàticament si les referències haguessin estat unificades per un sol ordre. Val a dir que les remissions constants fetes per Marcet i Solà i els índexs finals d'autors citats i de títols d'obres permeten de palliar en bona part aquest problema. Un altre inconvenient molt més greu, i no sempre resolt d'una manera coherent, és el de les obres sense data o aparegudes amb posterioritat al 1900, més d'un cop difícils de localitzar (Marcet i Solà precisen, a la p. XXI, que, «quan no ens en consta la data, colloquem el treball dins l'any de la mort de l'autor», o bé «en l'any d'alguna altra obra seva o en l'any que ens consti per algun indici», però algun cop donen també tot un seguit d'«Obres sense any», com a les ps. 303-314).

Quant als treballs anònims o apareguts amb inicials o amb un criptònim, són alfabetitzats per «Anònim» o per les inicials o el criptònim corresponents, bé que sempre que és possible se'ns dona en algun moment la identitat de l'autor.

En resum, doncs, Marcet i Solà ens ofereixen «una bibliografia de tots els aspectes de la lingüística que afectin les terres catalanes des de 1775 fins a 1900». Hi han «recollit des dels llibres de l'escola primària de llegir i escriure fins als tractats de lògica, de retòrica o d'urbanitat, els projectes de llengües universals, passant pels diccionaris, les gramàtiques, les ortografies i les prosòdies de qualsevol llengua (hebreu, llatí, castellà, caló o mutsun). Al centre hi queden [...] els treballs o fets directament referits a la llengua catalana, inclosos discursos polítics, escrits religiosos, idees pedagògiques, etc.» (p. XV). Moltes de les «obres descrites no són pròpiament de lingüística (com, per exemple, *Lo Gayté del Llobregat* de Rubió i Ors 1841, *La orfaneta de Menargues* d'Antoni de Bofarull 1862 o innumbrables treballs relacionats amb els Jocs Florals)», per la qual cosa el «Repertori podrà interessar també sovint els especialistes de la literatura o d'alguna altra disciplina» (p. XVI), com ara la pedagogia, la història o la història religiosa.

Marcet i Solà són ben conscients de les mancances del seu repertori. Hi han treballat des de Barcelona i amb molt poques ajudes econòmiques, sense poder dedicar-hi, doncs, les hores que haurien calgut per a poder consultar les biblioteques de la resta del Principat i sobretot les més importants del País Valencià i de les Illes Balears. D'altra banda, malgrat la seva «voluntat d'exactitud» i «les revisions a què hem sotmès l'obra», saben que «el lector ensopegarà ben segur amb més d'un lapsus i més d'un error; un final de ratlla mal indicat, un accent de més o de menys, una paginació equivocada, un text mal transcrit, una remissió falsa, una abreviatura no uniforme» (p. XVIII). Tot això s'explica, com assenyalen ells mateixos, per les seves «limitacions», però també per «la complexitat mateixa d'una obra com aquesta», pel fet que «entre la recollida d'unes dades i unes altres hi ha sovint molts anys de distància i al final ens ha estat impossible de precisar certs detalls si no era repetint la recerca», i encara pel fet que a vegades han «hagut de treballar amb fotocòpies deficientes o amb microfilms» (ps. XVIII-XIX). A tot això cal afegir els follets de la impremta, especialment actius en els processos informàtics per mica que un badi, els quals han multiplicat uns errors que, en general, el bon sentit del lector pot esmenar sense més dificultat. No cal insistir en aquest tipus de deficiències, però no podem amagar que resulten especialment visibles en algunes pàgines i que afecten massa vegades les transcripcions de textos en llengües estrangeres, sobretot les de l'alemany. També és evident que la metodologia de treball no és uniforme i que sovint hi ha una enorme desproporció en el tractament de les diverses obres ressenyades, una mica segons la informació que Marcet i Solà n'han rebut i segons l'interès que els ha despertat.

És ben cert que els diversos especialistes trobaran llacunes, a vegades considerables, i detectaran errades, algun cop greus, en aquest repertori. És absolutament inevitable i ja se sap que les bibliografies sempre són incompletes i poc o molt inexactes. Sense cap pretensió d'exhaustivitat i amb la intenció de contribuir a la mi-

llora de futures edicions, voldria fer alguns comentaris i algunes precisions, relacionats normalment amb els meus camps de treball més habituals. Hi deixo de banda la bibliografia apareguda el 1997 i el 1998, que Marcet i Solà ja no han pogut tenir en compte per raons lògiques.

En primer lloc, constato que hauria estat possible de consultar molts més repertoris generals o particulars, com ara el catàleg dels manuscrits de la Biblioteca Pública de Palma de Jesús García Pastor (1989), el catàleg de manuscrits de la Biblioteca de Montserrat d'Alexandre Olivar (1977) i el seu suplement (1991), la *Bibliografía de Cataluña* de María del Carmen Simón Palmer (1982), la *Bibliografía nord-catalana* de Dolors Serra i Kiel (1996), la bibliografia ja esmentada d'Isidre Bonsoms, el treball de Joseph Gulsoy sobre la filologia i la lingüística catalana entre el 1850 i el 1976 —aparegut al tercer volum de *Trends in Romance Linguistics and Philology in Romance*, The Hague, 1982—, l'útil *Catàleg dels noticiaris mallorquins (1372-1810)* de Carme Simó (Palma de Mallorca, 1990), la bibliografia de Joaquim M. Bover compilada per Jaume Bover (1981, extret del «Bolletí de la Societat Arqueològica Lulliana»), la bibliografia de Gabriel Llabrés compilada per Pere Sampol i Ripoll (extret del «Bolletí de la Societat Arqueològica Lulliana» de 1935-1936, amb una pila d'informació que hauria valgut la pena d'incorporar), els diversos llibres de Manuel Sanchis Guarner referents al País Valencià, la conferència de Jordi Carbonell sobre lexicografia menorquina a les Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans celebrades a Menorca (1994)... Pel que fa a les revistes, hauria convingut tenir en compte «Mayurqa», «Estudis Baleàrics» i sobretot «Revista de Menorca», que hauria calgut buidar d'una manera sistemàtica, de la mateixa manera que hauria calgut fer servir les publicacions que aquests darrers anys han anat duent a terme l'Institut Menorquí d'Estudis i les persones que hi col·laboren, especialment Josefina Salord, Antoni Joan Pons i Pons, Maria Paredes i Jordi Ginebra. Igualment hauria convingut mirar de cap a cap l'«Índice Histórico Español», on consta una bona part de la considerable bibliografia sobre història, història de la literatura i història de la pedagogia no consultada per Marcet i Solà. Dins aquesta bibliografia, cal posar en relleu l'enorme embalum d'històries locals, en les quals sovint hi ha documentació similar a la utilitzada a la *Història de la lingüística catalana*.

En segon lloc, vull remarcar que el buidatge sistemàtic de la *Biblioteca* de Joaquim M. Bover no ha estat acompanyat d'un seguiment a les biblioteques de les Illes i del Principat per mirar de localitzar els manuscrits que hi apareixen, a vegades perduts, però altres vegades conservats a part o banda. Aquesta observació val d'una manera especial per a les diverses miscel·lànies esmentades, en moltes de les quals hi ha material interessant. No ho faig constar com un retret —sé prou que Marcet i Solà han fet tot el que han pogut i sabut—, sinó per estimular algú a ajudar-los en aquesta recerca.

A la fitxa 0031, s'han esmunyit unes notes de treball que hauria calgut aclarir abans de la publicació, o en darrer terme suprimir.

A la fitxa 0078, ha de dir *Jaquotot* en lloc de *Jaquolot*.

A la fitxa 0176, cal tenir present que el fragment esmentat de les *Recreaciones eruditas* de Bonaventura Serra i Ferragut —conservat a Montserrat— no fou editat al *Diccionari de la literatura catalana*, sinó a la segona edició del meu llibre *Els mallorquins i la llengua autòctona*, a les mateixes pàgines 27-28.

Cal posar en relació la fitxa 0197, *Diario de los viajes hechos en Cataluña* de Francisco de Zamora, amb la 0277, qüestionari enviat als pobles del Principat per Zamora mateix. Hauria convingut fer-hi al·lusió a l'article de F. X. Altés i J. Galobart, *Un ambiciós projecte d'història eclesiàstica i natural*, «Revista Catalana de Teologia», XIII (1988), ps. 205-227 (complementat en altres treballs, com l'edició de la *Història de Montserrat* de Benet Ribas i Calaf, del 1990, o dels *Annals de Montserrat* del mateix autor, del 1997) i a les edicions parcials de les respostes al qüestionari, entre les quals només esmentaré *El Baix Llobregat el 1789*, a cura de Jaume Codina, Josep Moran i Mercè Renom (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991) i *La comarca de l'Anoia a finals del segle XVIII*, a cura de Josep M. Torras i Ribé (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993).

La fitxa 0210, referent al primer bisbe d'Eivissa, Manuel Abad i Lasierra (no Lashierra), ha d'ésser complementada amb el llibre de Jorge Demerson, *Ibiza y su primer obispo, D. Manuel Abad y Lasierra* (Madrid, 1980) i amb l'article d'Ernest Zaragoza Pascual, *Documentos inéditos del obispo Abad y Lasierra sobre Ibiza y Formentera*, «Estudis Baleàrics», núm. 15 (1984), ps. 87-103.

A la fitxa 0225, sobre *Memorias de la isla de Mallorca* de Jordi de Puig, cal afegir l'article de Joan Veny i Clar, *Contacte de llengües en la llista de peixos de Jordi de Puig (1786)*, dins *Miscel·lània Germà Colón, II (=Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, XXXI)*; Barcelona, 1994), ps. 77-94 (amb una llista d'altres tractats d'ictonímia dels segles XVIII i XIX).

A la fitxa 0296, *Viaje por el interior de la isla de Mallorca* de Jeroni de Berard, cal precisar que se'n conserven tres manuscrits, a la Biblioteca Municipal de Palma, a la Biblioteca de Montserrat i a la Biblioteca B. March i que se n'han fet edicions parcials, citades per Llorenç Pérez a la introducció a l'edició esmentada per Marcet i Solà.

A la fitxa 0536, cal afegir l'edició de Michele Verino, *Disticorum liber*, a cura de Catalina Terrasa Montaner (Palma de Mallorca, Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear, 1987), amb una introducció que permet de refer tot l'article.

A la fitxa 0724, convindria precisar que la brevíssima i elemental «Ortografia mallorquina» que hi ha al final de l'opuscle *Persuacions a n-es moribundos* —anònim i sense any, però obra del pare Miquel Ferrer, apareguda el 1832 segons una nota manuscrita— és «l'ortografia mallorquina muy reducida» de què parlava Bover i que jo mateix no vaig poder localitzar a *Els mallorquins i la llengua autòctona*, p. 40. Comenta i publica aquest text Maria Teresa Renom i Ferrer, a la seva recent tesi doctoral *Miquel Ferrer i Bauçà, protagonista en la societat de Mallorca* (Barcelona, 1998), ps. 303-304 i 669-670. Advertim que aquesta obra no consta a l'índex d'autors, com tampoc no hi consten altres obres de Ferrer anònimes

però identificades, i sembla que es tracta d'una norma al llarg de l'índex, que evidentment li treu utilitat.

A la fitxa 0819 curiosament només són esmentats els volums I, VII, XII i XVIII del *Viage literario a las iglesias de España* de Jaume Villanueva, tot i que en realitat n'hi ha vint-i-dos volums, els dos darrers dels quals corresponen al viatge a Mallorca.

A la fitxa 0876, en parlar de l'atribució dels *Principis de la lectura menorquina* a Joaquim Pons i Cardona, Marcet i Solà s'han fet un embolic considerable: Amadeu Soberanas ja va identificar-ne l'autor a partir de l'arxiu de l'Acadèmia de Bones Lletres, no a partir de la *Biblioteca* de Fàbregues, i la cosa ja estava resolta definitivament des de fa temps (cf. Maria PAREDES I BAULIDA, *Antoni Febrer i Cardona, un humanista il·lustrat a Menorca (1761-1841)* (Barcelona, 1996), ps. 126-127).

A la fitxa 0961a només s'esmenta el manuscrit de la traducció de *Las Bucólicas* de Virgili feta per Antoni Febrer i Cardona. N'hi ha una edició facsímil, amb un prefaci de Maria Paredes (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991).

A la fitxa 0963, Marcet i Solà confonen dues obres diverses d'Alexandre de Laborde, l'*Itinerari* i el *Viatge*, totes dues interessants per les notícies que donen sobre la llengua. La traducció catalana que esmenten, el primer volum de la qual no és del 1975 sinó del 1974, combina els capítols del *Voyage pittoresque et historique* referents al Principat i al País Valencià, amb els de l'*Itinéraire* referents a les Illes Balears, atès que el *Voyage* restà interromput i no ens consta que se'n redactessin els capítols corresponents a les Illes.

A les fitxes 0966a i b i a tota la resta de les relacionades amb el comte d'Aiamans, convé assenyalar la biografia de Joan Mas i Vives, *Josep de Togores i Sanglada, comte d'Aiamans (1767-1831)* (Palma de Mallorca/Barcelona, 1994) i l'edició, feta igualment per Mas, de *Poesies* de Josep de Togores i Sanglada (Barcelona, 1995).

A la fitxa 1051 i a la resta de referències a «Villafranca, Luis», cal tenir present que es tracta de fra Lluís de Vilafranca, nom de religió del caputxí Joan Mestre i Oliver. Les *Memorias* esmentades en la fitxa 1051 a partir de Bover es troben actualment a la Biblioteca «de can Sureda o del comte de Zavellà», com ja va assenyalar Jaume Vidal Alcover al pròleg a la seva edició de *L'art nova de trobar* (Palma de Mallorca/Barcelona, 1984), recollit als seus *Estudis de literatura medieval i moderna* (Palma de Mallorca, 1996), p. 241. Vidal confirma que Bover aprofità l'obra per a la seva *Biblioteca*, tot i que vol fer creure que només n'ha vist l'índex.

A la fitxa 1095, referent a la *Rundaya de rundayas* de Tomàs Aguiló i Cortès, convé afegir-hi l'article de Joan Mas i Vives, *L'obra catalana de Tomàs Aguiló i Cortès (1775-1856)*, «Llengua & Literatura», V (1992-1993), ps. 217-222. Aquest article, que ocupa les ps. 215-238, dóna notícies interessants sobre altres obres en prosa i en vers d'Aguiló, en algun cas citades en altres fitxes per Marcet i Solà. A l'índex d'autors al final del segon volum, Marcet i Solà es fan un embolic entre Tomàs Aguiló i Cortès i Tomàs Aguiló i Forteza, l'*Obra poètica* del qual ha estat també estudiada i editada per Joan Mas i Vives (Barcelona, 1993). Tingueu en

compte també l'edició facsímil de la *Rundaya de rundayas* de T. A. i C., amb una introducció de Joan Mas (Palma de Mallorca, 1993), i l'article de Mas mateix *Poesia catalana inèdita de Tomàs Aguiló i Cortès*, «Bolletí de la Societat Arqueològica Lulliana», L (1994), ps. 391-414.

La fitxa 1191a, referent a *Altspanische Romanzen* de Friedrich Diez, hauria d'ésser suprimida, ja que tracta del Romancer espanyol.

La fitxa 1707 i la resta de les referents a Joan Josep Amengual han d'ésser completades per mitjà de la *Miscel·lània homenatge al doctor Joan Josep Amengual i Reus* (Mancor de la Vall, 1993), que reproduïx en facsímil el pròleg de la primera edició de la *Gramàtica de la llengua mallorquina*, al costat de treballs biogràfics i d'una bibliografia «de les seves obres conegudes». Germà Colón i Amadeu-J. Soberanas, *Panorama de la lexicografia catalana*, 2a edició (Barcelona, 1991), ps. 177-178 també posen en relleu, contràriament a Marcet i Solà, que Amengual s'oposa a Jaume Pujol.

Cal completar la fitxa 1753, referida al diccionari de Magí Ferrer, amb les notícies que potser s'hi refereixen de Colón i Soberanas, *Panorama de la lexicografia catalana*, p. 275.

Per a la fitxa 1858 i la resta de referències a Manuel Milà i Fontanals, cal tenir en compte els llibres de Manuel Jorba, *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals* (Barcelona, 1989) i *Manuel Milà i Fontanals, crític literari* (Barcelona, 1991).

Colón i Soberanas, *Panorama de la lexicografia*, p. 275, sospiten que el diccionari inèdit de Joan Roca (fitxa 1875) «potser és fruit d'una confusió de Labèrnia. Probablement volia referir-se al diccionari inèdit (i ara perdut) de Josep Martí, abat, com ho fou després Roca, de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes».

La circular de Jaume Antoni Prohens, esmentada a la fitxa 1988a a partir del *Romancer* de Marià Aguiló, es troba al fons Aguiló de la Biblioteca de Catalunya, donació de Josep M. de Casacuberta. Cf. el meu llibre *Els mallorquins i la llengua autòctona*, 2a edició, ps. 55-56 i 156-157.

El text de Jaume Pujol sobre ortografia mallorquina, citat a la fitxa 2418, és editat íntegrament per Antoni-Lluc Ferrer a l'article *Don Quijote, I-XII: la traducció i les Observaciones de Jaume Pujol*, «Randa», XX (1986), ps. 207-229.

Per a la fitxa 2554 i altres referències a l'epistolari entre Bartomeu Muntaner i Marià Aguiló, vegeu l'article de Joan Mas i Vives, *L'epistolari entre Marià Aguiló i Bartomeu Muntaner, font per a l'estudi de la Renaixença*, «Randa», XXX (1991), ps. 177-192.

El poema de Josep Francisc Vich i Sastre *La Llengua Llemosina*, aparegut a «El Genio de la Libertad» el 1854, esmentat a la fitxa 2626 a partir del meu llibre *Els mallorquins i la llengua autòctona*, fou reproduït per Joan Mas i Vives a l'article *Problemàtica de la Renaixença a Mallorca*, «Randa», XXII (1987), p. 52, i comentat *ibid.*, ps. 51 i 52; vegeu també, de Joan Mas i Vives mateix, l'article *José Francisc Vich i el pensament religiós heterodox al segle XIX*, «Lluc», núm. 756-757 (maig-agost 1990), ps. 71-75, que reproduïx també a l'apèndix *La Llen-*

gua Llemosina, dedicat a Marià Aguiló i datat a Barcelona el 1846, i dos poemes més en català, publicats respectivament el 1847 i el 1854.

L'article de Josep M. Quadrado citat a la fitxa 2684 i altres treballs, citats o no per Marçet i Solà, són recollits per Antònia Tayadella als *Assaigs literaris* de Quadrado (Palma de Mallorca / Barcelona, 1996).

La fitxa 2749, referent a Miquel Ferrer, *Vocabulari*, fa una remissió falsa a la fitxa 4706 i resulta inintel·ligible.

A la fitxa 2944, corresponent al *Catálogo* de Marià Aguiló, cal tenir en compte que, tot i que la portada duu realment la data 1923, la coberta diu 1927.

La fitxa 3144, inexacta, referent a Binissalem, ha d'ésser unificada amb la 3842. Vegeu la *Miscel·lània homenatge al doctor Joan Josep Amengual i Reus* esmentada.

A la fitxa 3417a i a la resta de referències a l'epistolari entre Marià Aguiló i Tomàs Forteza, cal precisar que Josep A. Gomis no és l'editor de l'epistolari (cf. fitxa 5394), ni menys encara l'autor (tal com consta a la referència abreujada de la p. LXI), sinó simplement el propietari dels textos (que més endavant van passar a la Biblioteca de Catalunya(i el qui en signa la presentació. Com ja he explicat alguna altra vegada, la transcripció, no gens acurada, fou feta a la Balmesiana i s'encarregà de l'edició mossèn Josep Vives, que se'n fa responsable en una *Nota de la Redacció* no signada a la p. 8 de l'exemplar que en manejo, amb el títol en castellà: *Mariano Aguiló y la «Renaixença» a través de un epistolario de 266 cartas a Tomás Forteza (1867-1897)* (Barcelona, Biblioteca Balmes, 1966; extret d'«Analecta Sacra Tarraconensia», revista de la Biblioteca Balmes dirigida per Vives, XXXVIII i XXXIX).

A la fitxa 3445, sobre el *Montserrat. Su pasado, su presente y su porvenir*, de l'abat Miquel Muntadas, caldria tenir present la introducció de Josep Nuet Badia i Josep M. Panareda i Clopés al primer volum de la seva *Flora de Montserrat* (Barcelona, 1991), amb un bon nombre de notícies sobre les referències a la flora montserratina als segles XVIII i XIX.

La bibliografia sobre l'arxiduc Lluís Salvador és molt considerable i permet d'eixamplar molt la magra descripció de *Die Balearen* de la fitxa 3598 i altres fitxes referents a l'autor. Cal tenir en compte les seves obres en català, reeditades per Miquel Dolç a la «Biblioteca Selecta» (1951), juntament amb la seva correspondència (que cal completar amb l'apareguda a l'*Epistolari Jacint Verdaguer*, en curs de publicació; puc precisar que l'epistolari entre Verdaguer i l'arxiduc que hi figura, sense indicació de procedència, em fou comunicat per Llorenç Pérez Martínez i procedia d'una possessió mallorquina de la família March Servera, bé que en aquell moment no era oportú de fer-ho saber). Té un especial interès el recull de *Rundayas de Mallorca*, aparegut el 1895 (n'hi ha una reedició facsímil, feta a Mallorca, el 1982).

A la fitxa 3869 cal precisar que el *Llibre dels feyts d'armes de Catalunya* editat per Marià Aguiló és un fals, atribuït per Miquel Coll i Alentorn, amb bons arguments, a Gaspar Roig i Jalpí.

A la fitxa 3889, convé afegir que tant aquest discurs com altres de l'autor són recollits per Margalida Tomàs a Ramon Picó i Campamar, *Discursos i parlaments* (Palma de Mallorca/Barcelona 1985).

La fitxa 3969 fa al·lusió a «una resposta (inèdita) de [Tomàs] Forteza a l'article *La desinencia del pl. femení* de Bofarull». Segons Marcet i Solà, «en sabem l'existència només per aquesta carta d'Aguiló (segons Segarra 1985b, p. 210)». En realitat, aquesta resposta es troba entre els papers de Marià Aguiló que posseïa Josep M. de Casacuberta, ara a la Biblioteca de Catalunya, i vaig poder publicar-la primer a la *Miscel·lània Joan Gili* (Barcelona, 1988), ps. 361-374 i després dins el volum *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània* (Barcelona, 1993), ps. 28-37. Noves recerques al fons Aguiló de la Biblioteca de Catalunya m'han permès de localitzar una postal sense data de Tomàs Forteza a Marià Aguiló en la qual li diu: «Respecte á la Contestació al Sr. B... fasse lo que vulla; jo la vatx fer mes per V. que per res; també crech que el silenci en certs casos, es la victoria».

A la fitxa 3984, cal afegir la informació donada per Colón i Soberanas al *Panorama de la lexicografia catalana*, p. 277 (vegeu més endavant, comentari a la fitxa 4466).

Les fitxes 4434, 5787 i 6390, referents a Bartomeu Ferrà, em fan pensar que hauria estat possible de fer-hi moltes més al·lusions. Vegeu, per exemple, el meu llibre *Església i societat a la Mallorca del segle XX* (Barcelona, 1977), p. 343.

A la fitxa 4466, cal matisar que l'atribució del *Diccionari mallorquí-castellà* a Josep Tarongí només ens consta a través del *Pertret* d'Alcover i que no ha pogut ésser confirmada fins ara a través de cap altra font, ni publicada ni inèdita. És cert que, a la primera edició del seu *Panorama de la lexicografia catalana*, Colón i Soberanas «donen com a definitiu el nom de Josep Tarongí», però a la segona edició precisen amb raó que «l'autor del diccionari és un interrogant per als mateixos mallorquins que, per aquells anys, duïen a terme treballs lexicogràfics, com Marià Aguiló i Tomàs Forteza», el qual l'11 de setembre de 1882 deia a Aguiló que «els autors del *Diccionari Mallorquí* son alguns explotadors ineptes de mal genero. No se qui son: algun d'ells es un tal Bosch, mestre republicá [cf. fitxa 5456], qui va [fer] ab colaboració un vocabulariet pels nins que V. té. No se perque s'es interromput: fare de sebreu» (ps. 276-277; el text citat és al fons Aguiló de la Biblioteca de Catalunya, on jo mateix també l'he vist).

La fitxa 5266 descriu una obra publicada per l'«Arzobispo de Valencia», no identificat, el 1882. En aquell moment, l'arquebisbe de València era Antolín Monescillo, autor d'altres escrits.

A la fitxa 5654 i a la resta de fitxes referents al bisbe Torras i Bages, cal advertir que l'edició d'*Obres completes* de l'Editorial Selecta, citada sistemàticament, és incompleta i molt deficient. La millor continua essent la del Foment de Pietat Catalana. La de Publicacions de l'Abadia de Montserrat, més recent, té una finalitat vulgaritzadora, però acull material nou.

A la fitxa 5816 i a totes les relacionades amb Josep M. Guàrdia, cal tenir pre-

sent la bibliografia —molt incompleta encara segons l'autor mateix (que en dona A. Petrus Rotger, *José Miguel Guardia. Personalidad y doctrina pedagógica* (Alaior, 1985).

A la fitxa 5998, cal assenyalar que l'article de Josep M. Quadrado sobre la jueia de la ciutat de Mallorca fou reeditat en forma de llibre, a Palma, el 1967.

A més de la fitxa 6287, *Rondallística* de Pau Bertran i Bros, hauria calgut també fer esment del seu recull *El rondallari català*, publicat pòstumament el 1909 (Bertran morí el 1891) i reeditat, amb un pròleg excel·lent de Josep M. Pujol, el 1989 (Barcelona, Alta Fulla; «Arxius del Folklore Català», 2). L'original d'*El rondallari català*, acompanyat de notes inèdites, es conserva al fons Serra i Pagès de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, ara a Montserrat, l'*Inventari* del qual és citat alguna vegada per Marcet i Solà.

A la fitxa 6332, sobre el volum *Islas Baleares* de Piferrer i Quadrado, caldria precisar (com en altres fitxes similars) que la informació que s'hi dona, procedent d'un article d'A. Llull sobre onomàstica, és correcta però enormement incompleta. D'altra banda, cal tenir present que es tracta d'una refosa del volum anterior *Mallorca*, de Piferrer, no esmentat. Tampoc no són esmentats, i això resulta encara més sorprenent, la resta de volums de la sèrie (bé que a la fitxa 6107 hi ha la descripció, sense cap comentari, dels dos volums titulats *Valencia*, de Teodor Llorente).

L'article *Ballesta* de Marià Aguiló, citat a la fitxa 6955 a partir del *Pertret* d'Alcover, va aparèixer en realitat al número corresponent a l'abril-juny de 1902 del volum I del «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona» (1901-1902), un cop mort Aguiló, i és una mostra del seu Diccionari, donada pel seu fill Àngel (comença dient: «Notes referentes [sic] a la paraula Ballesta copiadades del **Inventari de la Llengua Catalana** del que fou eminent literat y distingit membre d'aquesta Corporació **D. Marian Aguiló y Fuster**, facilitades per son fill D. Angel Aguiló y Miró»). Hauria estat convenient un buidatge sistemàtic del «Butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres» (fins avui) i de la «Revista de Catalunya», on, entre moltes altres coses, hi ha epistolaris importants de Marià Aguiló.

A la fitxa 7006, *Bosquejo bibliográfico* del *Die Balearen* de l'arxiduc Lluís Salvador, publicat pel seu secretari Mateu Obrador Bennassar, cal fer referència a la fitxa 3598 i viceversa.

A la fitxa 7053, cal afegir que els articles de M. S. Oliver sobre la literatura a Mallorca foren publicats, amb modificacions, en forma de llibre el 1903 i que la reimpressió del 1988, a cura de Joan-Lluís Marfany, és feta a partir d'un exemplar d'aquesta edició, conservat a la Biblioteca de Montserrat, amb correccions manuscrites de l'autor mateix.

A la fitxa 7079 i a l'índex d'autors final, el pseudònim de Pere d'Alcàntara Penya ha d'ésser «Pep d'Aubeny», no «Auvenya».

A la fitxa 7125, cal precisar que el poema de Manuela de los Herreros *Parl porque m'entengan* ja havia estat publicat a l'*Almanaque ilustrado de «El Palmesano» para el año 1886* (Palma, 1885), ps. 43-49, d'on el reproduceix Llorenç Pérez a l'*Obra literària dispersa* de l'autora (Palma de Mallorca, 1978), ps. 206-212.

A la fitxa 7151 hi ha una referència a l'*Epistolari Torras i Bages*, I, no precisada enlloc. Es tracta de l'epistolari a cura de Jaume Medina, iniciat el 1994 i enllestit el 1998, en cinc volums (Publicacions de l'Abadia de Montserrat), al qual cal acudir per completar el repertori de Marçet i Solà.

A la fitxa 7152, Marçet i Solà afirmen que el *Romancer popular de la terra catalana* de Marià Aguiló «veié la llum en fascicles i amb moltes vicissituds». He explicat algunes d'aquestes vicissituds al treball *Marià Aguiló, col·lector de cançons populars*, dins *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Barcelona, 1980), ps. 287-324, i a la conferència de clausura de l'XI Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, celebrat a Palma el 1997, en premsa. No em consta que l'obra es publicués es fascicles, que Marçet i Solà deuen confondre amb els plecsc que, d'acord amb el sistema de l'època, s'anaven imprimint a poc a poc. El pròleg i les notes d'Aguiló són reproduïdes, com altres textos de l'autor, a la seva *Obra en prosa*, a cura de Margalida Tomàs (Palma de Mallorca/Barcelona, 1988).

La fitxa 7768, sobre l'*Inventari de la llengua catalana* de Marià Aguiló, hauria hagut d'ésser unificada amb les fitxes 7778 i 10050. Cal tenir present que, segons una carta d'Àngel Aguiló que he pogut veure, havia de sortir tot un volum del Diccionari dedicat a temes de cultura popular, amb fitxes que havien estat deixades expressament de banda i que, en aquests moments, no és possible de localitzar a l'arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, tot i que, segons que m'informa el president de la seva Secció Filològica, Joan A. Argenter, és possible que hi apareguin un dia o un altre.

A la fitxa 7768a, sobre el material d'arxiu de Marià Aguiló conservat a Montserrat, procedent de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, caldria afegir que hi ha dos altres fons importants amb papers de Marià Aguiló, a la Biblioteca de Catalunya (fons que abans pertanyia a Josep M. de Casacuberta) i a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (estudiat en un parell d'articles de Josep M. Casas Homs).

Pel que fa als documents manuscrits sobre la pastoral del bisbe Morgades de 1900 sobre el catecisme i la predicació en català, resumits després de la fitxa 8372, caldria tenir en compte l'extensa tesi doctoral de Jordi Figuerola i Garreta, *El bisbe Morgades i la formació de l'Església catalana contemporània* (Barcelona, 1994).

La fitxa 8478, referent a *Literatura popular mallorquina* de Josep Rullan, hauria de precisar que la sèrie completa consta de tres volums, tots tres apareguts a Sóller el 1900.

A la bibliografia citada d'Antoni M. Alcover, caldria afegir les seves cartes a Marià Aguiló, publicades a «Els Marges», núm. 38 (1987), ps. 81-90 i reeditades al meu llibre *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània* (Barcelona, 1993), ps. 38-47, que cal complementar amb les cartes de Marià Aguiló, publicades gairebé íntegrament a «Randa», XIV (1983), 93-107 i al meu llibre *Antoni M. Alcover i la llengua catalana* (Barcelona, 1985), ps. 55-76. Cal tenir també ben present l'*Epistolari familiar* de mossèn Alcover, en curs de publicació a Ma-

nacor, a cura de Gabriel Barceló. També convindria fer al·lusió a la *Velada de glosadors a les fires y festes de Manacor, die 19 de Setembre de 1897*, opuscle publicat el mateix any 1897 del qual em vaig ocupar a *Els mallorquins i la llengua autòctona*, ps. 220-221.

Sobre la revista «La Veu del Montserrat», citada tan sovint per Marcet i Solà, caldria tenir en compte l'estudi de Miquel S. Salarich i Torrents, «*La Veu del Montserrat*» (1878-1902), editat a cura de Maria-Mercè Miró (Vic, 1993), que conté índexs dels col·laboradors i explicita, sempre que li és possible, els pseudònims o les inicials que van fer servir. Cal complementar-lo amb els llibres de Maties Ramisa, *Els orígens del catalanisme conservador i «La Veu del Montserrat, 1878-1900*» (Vic, 1985) i de Josep Junyent i Rafart, *Jaume Collell i Bancells: les campanyes patriòtico-religioses (1878-1888)* (Vic, 1990). Hauria estat convenient utilitzar altres estudis sobre revistes, molt abundosos. N'esmentaré només tres, publicats en forma de llibre: Maria Carme Ribé, *Índex de «Lo Gay Saber» (Barcelona, 1868-1869, 1878-1883)* (Barcelona, 1988); Maria Capdevila i Maria Carme Illa, *Índexs de la revista «L'Avenç»* (Barcelona, 1990), i Jaume Pomar, *L'aventura de «Nova Palma»* (Palma de Mallorca, 1976).

A l'índex d'autors, *Masroig i Mesquida* hauria d'ésser *Marroig i Mesquida* (igualmente a *B. M. M.*); *Berard* no es diu *Guillem*, sinó *Jeroni*; *Berbreugger, Adriano*, hauria d'anar separat de *Berger, Samuel*; el nom de *Borao* ha d'ésser *Jerónimo*, no *Gerónimo*; *Cervera i Bru, Antoni M.* és el mateix *Servera, Antoni M.* que surt més endavant; el segon cognom de Jaume Collell és *Bancells* i no *Balcells*; *Josep de la Concepció* ha d'ésser *José* (o *Joseph*), o bé s'ha de catalanitzar del tot; *Cover-Spring* ha d'ésser *Covert-Spring*; *F.* de «Es Menurquí» és Jaume Ferrer i Parpal, segons les fitxes corresponents; *Fàbregas, Bernat* és el mateix *Fàbregas i Sintes* que ve després; *Ferrer, Miquel* és el mateix *Ferrer i Bauzà, Miquel* que surt més endavant; *Forteza, Guillem* és el mateix *Forteza i Valentí (Valentín)*, per un lapsus) que surt més endavant; el *G. L.* autor d'un article sobre làpides sepulcrales de l'església de Binissalem (no *Benisalem*) és Gabriel Llabrés; *Gallisà et Costa, Llucià* ha d'ésser, naturalment, *Gallisà i Costa*; hi ha una confusió entre *Giró i Roma, Josep* i *Giró i Torà, Josep*; *Pere IV* és, en realitat, *Pere III el Cerimoniós*, de Catalunya-Aragó; *Pi, Geroni*, ha d'ésser *Jeroni*; *Pujades, Geroni*, ha d'ésser igualment *Jeroni*; la mateixa observació per a *Rosselló i Ribera, Geroni*; la *Literatura popular mallorquina* que s'atribueix a *Rullan i Declara, Ildefons*, és, en realitat, de *Rullan i Mir, Josep*; el *Nou Fra Anselm* i el *Novísim Fra Anselm* no han d'ésser posats entre les obres de *Turmeda, Anselm* (com ja queda clar a la fitxa corresponent); *Vilafranca, Lluís* ha d'ésser *Vilafranca, Lluís de*.

Un lector desprevingut pot pensar, després de llegir la llista que acabo de fer —i que no costaria gaire d'anar augmentant—, que la *Història de la lingüística catalana* és una obra poc seriosa i no gaire fiable. Cal repetir, però, que aquest tipus d'instruments són sempre imperfectes i els qui ens hem atrevit a posar-nos-hi hem de tenir la humilitat d'acceptar-ho i hem d'ésser conscients que sempre serà possible d'anar-los millorant i posant al dia. No podem oblidar que el repertori

que comentem té un conjunt de més de deu mil fitxes i hem de reconèixer que Pere Marcet i Joan Solà han treballat de valent i ens han ofert un instrument de primer ordre, que a partir d'ara resultarà imprescindible per a qualsevol persona que vulgui familiaritzar-se amb la vida cultural dels Països Catalans als segles XVIII i XIX, i farà un enorme servei als estudiosos i als estudiants de romanística d'arreu del món. Cal, doncs, felicitar-los per la seva tasca i animar-los a continuar-la per mitjà de treballs monogràfics o de suplementos, si és possible en suport informàtic.

JOSEP MASSOT I MUNTANER

MAS I MIRALLES, Antoni: *La substitució lingüística del català. L'administració eclesiàstica d'Elx en l'edat moderna*, Alacant, Diputació Provincial, 1994.

L'anàlisi lingüística i sociolingüística d'una mostra de texts eclesiàstics datats entre 1565 i 1740 i situats a Elx: amb aquest sintagma podríem encapçalar la ressenya present que té com a objectiu mostrar i comentar les afirmacions, les reflexions, les deduccions i els descobriments que conté l'obra esmentada en el títol.

I és que, en efecte, es tracta d'un treball organitzat coherentment segons els dissenys de l'arbitrarietat estructural d'aquesta mena de treballs. En el primer gran bloc, hi ha una introducció teòrica, relacionada amb els conceptes de sociolingüística i d'altres que s'hi encabeixen com ara canvi lingüístic, canvi de codi, amalgama, substitució lingüística. També n'afegeix una altra de metodològica, on es mostren i expliquen les maneres, que aquesta disciplina lingüística social posseeix, de tractar el material lingüístic trobat: els models analítics de la variació, la relació entre les variables socials i les variables lingüístiques.

Segueix amb l'explicitació del marc social en què els texts van ser creats, per cert, bastant estesa en el temps ja que abraça prop de dos segles. S'hi fan notar els esdeveniments històrics que pogueren repercutir en l'estat lingüístic trobat així com la situació eclesiàstica del moment. Igualment, es teixeix un quadre de l'estat de contactes de la llengua pròpia d'Elx i dels texts amb altres llengües: l'una de baixa —el llatí—, l'altra puixant —el castellà.

Acaba aquesta primera part contextualitzadora amb la presentació i identificació dels documents, els quals trobem editats en la darrera part del llibre. Al costat d'això, ens caracteritza els escriptors i ens fa un repàs ràpid del procés de substitució lingüística que es dona en el català de la zona estudiada sobretot a partir del segle XV i que es reflecteix en la documentació.

S'inicia, a la pàgina 71, el segon gran bloc en què es troba dividit el treball. Ací comença efectivament l'estudi lingüístic, el qual, alhora, s'organitza des de dos punts de vista. Per un costat, es fa un estudi qualitatiu de la variació trobada, és a dir, es presenten i expliquen, de manera exhaustiva, els fenòmens lingüístics no-

tables que distingeixen el parlar d'aquesta època, tot partint de la variació grafemàtica, passant per la fonològica, la morfològica, la sintàctica i acabant per la lèxica. En un segon capítol, el cinquè concretament, l'autor realitza un estudi, ara sí, quantitatiu d'una selecció de quatre fenòmens que troba importants en l'estudi de la gramàtica històrica.

Acaba amb la rigorositat i concisió d'una conclusió ben estructurada, la documentació eclesiàstica analitzada i la bibliografia utilitzada.

Caldria, després d'aquesta visió ràpida de l'armadura d'aquesta obra, que fés-sen descripcions, apreciacions i valoracions més concretes sobre els aspectes que s'hi desenvolupen.

El primer apartat d'anàlisi estricta dels texts seleccionats s'enceta amb l'estudi grafemàtic. S'hi mostren les diferents grafies que pren cada fonema, les quals no presenten gaires sorpreses ni novetats. Si de cas, caldria remarcar un cert to arcaic en la representació dels sons, cosa que es manifesta en formes com ara *actió*, *gràtia*, *parròchia*, *offici*, *antiphonal*, *scrivà*, junt a l'aparició de diverses grafies castellanitzants: *señors*, *guañe*, *alcarchofat*; o d'altres com ara *dumenche*, *marche* 'marge', que l'autor tracta com a possibles apitxaments.

Seguidament, s'hi desenrotllen tots els fenòmens fonètics que afecten els texts. Detecta i corrobora la feblesa del vocalisme àton del català occidental, no tan acusada ni sistematitzada com es comprova actualment al català oriental. Caldria destacar formes com ara *gramial* 'gremial', *Sabastià*, *Augènia*, *apístola*, *tafatà* inusitades actualment, a la vora d'altres pròpies de gran part del valencià com ara *xixanta* 'seixanta'. Pel que fa a l'alternança *o/u* s'hi comproven un grapat de tancaments, alguns no existents actualment en el dialecte, d'altres encara conservats: *cumplet*, *puissible*, *Lleunor* 'Elionor', *cubert*, *Juseph*, *Juan*, així com les hipercorreccions corresponents: *sopllir*, *joliol*, *Lloís*, *acomulades*.

Quant al consonantisme, creiem que cal destacar els següents fenòmens: *a*) alguna mostra, poc representativa, de reducció del grup *-nt* final: *Sen Ignàcio* i *primeramen*; els altres casos que l'autor posa en relleu no s'avenen a aquesta reducció, ja que són gerundis seguits sempre de pronom feble; *b*) reducció, a l'hora d'ara incipient en la varietat local il·licitana, del grup final *-ts*: *tos*, *dres*; *c*) palatalització del grup /sk/ en les conjugacions verbals; *d*) l'aparició d'una consonant velar davant de *u* semiconsonant: *digüit*, *güi*, *güitanta*, *megua*; *e*) els indicis de simplificació, actualment ben aconplida, del grup /ll/: *espales*, *vela* però també *espalles*, *balle*, i d'altres solucions generals en valencià com ara *rogle*; *f*) alguna elisió escadussera de *-r* final: una al costat d' un pronom (*enterrâ-se*), l'altra, bastant dubtosa, davant de preposició: *per a ajuda a pagar*.

Quant als casos de *d* intervocàlica sincopada que l'autor addueix, caldrà advertir que són força discutibles. Els més evidents (*acabâ*, *confiscaes*) són, com l'autor mateix reconeix, afegitons d'altres escrivans posteriors. L'altre cas (*creència* per *credència* 'credença, tauleta, prop de l'altar, per a tenir les canelles i altres instruments litúrgics'), segurament no és més que una variant cultista de la tradicional *creença*, o bé es tracta directament de l'acastellanada *creència*.

En tercer lloc, es presenten els fenòmens morfològics observats. Es poden ressenyar els següents que poden resultar més destacats: *a*) conservació d'alguns plurals antics (*goigs*) al costat d'altres analògics com ara *aquestos*; *b*) l'alternança pronominal de formes completes i d'altres de sincopades: *me sia, avise'm; nos farà, ens envie; los aja, els doní*, tot i que hi ha la tendència a predominar les formes arcaiques plenes, coincidents en part amb les actuals de la comarca. En canvi, el pronom adverbial *ne* sempre hi apareix en forma plena: *ne faça, ne rebí*, cosa que no coincideix amb la forma actual del parlar local, que sempre fa *en* davant del verb. El pronom *hi*, escrit *y* o *i* als texts, té bastant vigència, tot i que l'autor ja hi observa algun cas d'elisió. Es documenta la forma actual il·licitana: *a-y quatre campanes, a-y un altar*, així com un cas de *la y* on el valencià general ara diu *li la* (i l'il·licità *se la*); *c*) s'hi fan servir tant els demostratius simples com els reforçats (*est, este, estos; eixe; aquesta, aquestos*); *d*) enfront de l'ús actual *astò*, els texts només recullen *açò*; *e*) quant als possessius, predominen les formes àtones; *f*) en relació a les conjugacions verbals, cal destacar un cas de futur sincopat i amb increment dental: *parextrà*, únic en ús actualment a la comarca i d'altres avui no existents (*morrà, porrà*). Alternen, en imperfecte de subjuntiu, les formes provinents del plusquamperfecte de subjuntiu llatí amb les actuals valencianes (*enterràs, vingués; sobrara, aplegara*). Destaquen arcaïsmes com *dix* 'digué', *puixa* 'puga' però també *puga, vena* 'venga, de *vendre*', *contam* 'comptem'; *g*) s'hi manté en ple ús el locatiu *assí*, enfront de l'ús actual *aquí*; *h*) i, per últim, alterna la forma preposicional antiga *ab* amb la moderna valenciana *en*.

Per una altra banda, s'observen diversos fenòmens sintàctics dignes de menció com ara l'ús incipient de perifrasis d'obligació castellanitzants: *a-i que bradar (sic), tinga que fer*; l'ús simultani de preposició davant complement directe personal (*bategí [...] un fill; bategí a Josep Juan*); així com l'alternança de *per a què* i *perquè* com a conjuncions finals.

Per últim, l'autor dedica un apartat a la variació lèxica. Aquesta s'estructura en diversos subapartats. Per un costat, detecta diversos doblats castellans/catalans, mostra evident de la castellanització, ja bastant intensa, a què es veia sotmesa la llengua catalana. Entre altres, caldria destacar-ne algun de força interessant: l'aparició d'un cas d'*antes*, en lloc de l'única forma *ans* de la resta dels texts, en un de 1736 (notem que actualment el parlar tradicional de la comarca només fa servir *ans* o *nans*); *llevar* i *portar* (equivalents al castellà *llevar*) alternen de manera bastant equitativa, tot i que *llevar* ja apareix en un text de 1638: actualment *portar* (o *dur*) equival al castellà *traer* i *llevar* al castellà homònim; apareix una vegada el mot *llimpiar* pel general *netejar*, coincidint amb el parlar actual de la comarca; i d'altres doblats com ara *almoïna-limosna, càlzer-caliç, despesa-gasto, fins-hasta, església-iglésia, lloc-puesto*, etc. Recull un grapat de mots que es presenten ja només en castellà: *adorno, añadir, balsa, enterro, ocurrir*. Esmenta un tercer subgrup relacionat amb el que l'autor anomena mots dialectals, arcaïsmes o d'altres interessants des del punt del punt de vista lèxic, entre altres: *carxofat* (quan Elx, actualment, només en diu, de la *carxofa, encarnella*) o *encarnat* per al

vermell, denominació aquella única pervivent actualment per a aquesta tonalitat. Els següents, els dedica, l'un al llenguatge administratiu, bastant desenvolupat per cert, on podem destacar el substantiu *demasia* 'excés', potser origen de l'actual adverbi comarcal *demasiat*, i, l'altre al lèxic eclesiàstic, força present als texts estudiats.

S'enceta, al capítol cinquè, l'altre gran bloc temàtic de l'obra: l'estudi quantitatiu de la variació. Analitza els següents aspectes, tots segons la mateixa estructura per nivells de variació (lingüística, diacrònica, diafàsica i diatòpica):

a) El fonema prepalatal fricatiu sord. Corroborava una gran coincidència de l'ús de les grafies *ix/x*, segons la posició en el mot, amb el que ocorria en la resta de documentació del català contemporani. Ara bé, observa una paradoxa entre la tendència que descobreix en els texts d'afavorir la grafia difonemàtica i la parla actual d'Elx que realitza el so sempre de manera monofonemàtica. Conclou dient que la situació actual del parlar d'Elx es deu tractar d'una pronúncia arcaica conservada coincident amb l'evolució del català oriental, potser fruit de la repoblació que sembla que fou, en part, d'aquest origen. Els texts mostrarien l'influx creixent només ortogràfic provinent de València, on sí que es donava efectivament una pronúncia real bifonemàtica que es reflectia en la documentació redactada allà.

b) El morfema de l'increment incoatiu *ix/eix*. Considera que degueren ser habituals, o fins i tot úniques, les formes amb l'increment *eix* a Elx, igual que a tot el català oriental. Va ser la innovació encetada a València la que escampà les formes en *ix* per tota l'extensió actual d'aquestes. La comarca d'Elx aconseguí veure's influïda per València, al contrari del cas precedent, tot i que, segurament, de manera més tardana que la resta del País Valencià.

c) El pronom determinant *lo/el*. Els texts estudiats per Mas revaliden les teories al voltant de la reducció *lo/el*, que vinculen el canvi amb el context vocàlic, ja siga anterior, ja siga posterior. Detecta el descens quantitatiu cronològic de la variant *lo* enfront de la forma més moderna *el*, així com la resistència de la forma plena en àmbits més formals. Darrerament i seguint amb la hipòtesi aplicada en els casos anteriors, considera València la pionera quant a innovacions lingüístiques en l'edat moderna, tot centrant-hi l'inici i expansió de la reducció *lo>l>el*. De fet, esmenta la forta presència de *lo* en la documentació procedent del català oriental, que considera sempre zona més arcaica, així com la forta absència de formes reduïdes amb l'aparició de la *e* epentètica, cosa bastant generalitzada, per contra, al català de València i, menys, al d'Elx. Per tant, l'extensió de la forma reforçada pogué tenir l'origen a València, com a primer focus i, després, a Barcelona, com a segon focus, tot i que l'autor no deixa del tot clara aquesta hipòtesi. Malgrat això, recordem que, actualment, el sud valencià no presenta cap cas conservat de la forma arcaica *lo* fora de la toponímia, mentre que de la línia Busot-Biar cap al nord, inclosa València, les relíquies de l'estil *tot lo dia*, *tot lo món*, *en lo Vicent*, *davant lo carro* són encara relativament habituals.

d) El pronom reflexiu *se/es*. Es repeteixen de manera paral·lela les evolucions del pronom-article precedent i se'n dedueixen conclusions semblants. Tot i això, el resultat actual és ben divers. L'explicació d'aquesta divergència la situa en la pressió del castellà, que s'estengué sobre un context dialectal sud-valencià de manteniment relatiu de les formes plenes, que acabaren per quallar del tot. De qualsevol manera, no queda del tot clar com és que a València actualment només hi ha les formes plenes (fins i tot les del pronom *en*), en el català central predominen absolutament (llevat d'algun cas gramaticalitzat) les reforçades i a Elx alternen (*en* però *me, te, se*), situació bastant contradictòria amb la que mostra Antoni Mas en els textos de l'edat moderna.

En definitiva, l'edició de la tesi doctoral d'Antoni Mas, dirigida pel doctor Francesc Gimeno, ambdós de la Universitat d'Alacant, aboca les següents conclusions: *a)* els registres menys formals afavoreixen les innovacions lingüístiques, corroboració, bastant evident, d'un dels principis bàsics de la sociolingüística; *b)* moltes de les particularitats del català occidental d'Elx dels segles estudiats són arcaïsmes coincidents, a més a més, amb trets que perviuen actualment en el català oriental. Tot i que aquesta afirmació és certa i demostrada amb escreix per l'autor segons els fenòmens que ha seleccionat, caldria no oblidar que només s'estudien quatre variables, per la qual cosa, les conclusions sempre haurien de ser, si més no, prudentes. Malgrat això, l'autor afirma que hi hagué un procés de canvi del català oriental medieval (del català del sud de la línia Busot-Biar) al català occidental quan la nova diòcesi oriolana s'incorporava a l'arquebisbat de València i, per tant, s'hi augmentaven els contactes, a la qual cosa s'afegí la brillantor cultural que adquirí el cap i casal a partir del XV, que esdevingué centre de prestigi. Relaciona altres trets actualment existents al subdialecte alacantí amb arcaïsmes que coincideixen, segons l'autor, «plenament» amb el model dialectal del català oriental actual; es refereix a fenòmens com ara l'harmonia de les vocals *e* i *o* (canvi que arriba fins ben prop de València pel sud i també pel nord —la Ribera Alta o la Plana Baixa— i és inusitat en català oriental); les oscil·lacions de les vocals àtones, les quals, per altra banda, es troben generalitzades a tot el català occidental; el manteniment del pretèrit perfet simple, vivacíssim a València i voltants... *c)* De tot açò, l'autor infereix que els repobladors medievals d'aquestes comarques meridionals eren catalanoorientals, que han conservat tots aquests trets pel seu caràcter força perifèric i, per tant, a manera d'arcaïsmes, i, en segon lloc, per l'influx del murcià, que actuà negativament amb l'aportació d'interferències però també positivament, amb l'acció de replegament de les particularitats lingüístiques.

El català occidental d'aquestes contrades seria fruit, doncs, de l'occidentalització produïda per València a partir de segle XVI, procés aquest encara no del tot consumat a l'hora d'ara; i això, fruit de la pèrdua d'hegemonia de Barcelona en favor de València. En definitiva, l'obra es presenta enfrontada a les tesis de diversos lingüistes importants que proposen l'immobilisme i la falta d'innovació del català occidental enfront de les novetats imposades sempre des del català central.

Al cap i a la fi, una bona anàlisi, potser un xic agosarada, de la situació lingüística del català a Elx en l'edat moderna que potser faça, si més no, revisar algunes de les hipòtesis i afirmacions relacionades amb la filiació i origen del valencià meridional i que segueix aportant informació per mirar de donar solució al problema, encara no aclarit, de l'origen de les varietats catalanes parlades a l'antic Regne de València.

CARLES SEGURA I LLOPES

MORAN I OCERINJAUREGUI, Josep: *Cronicó de Perpinyà (segle XIII). Estudi filològic i lingüístic*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998 («Biblioteca Serra d'Or», 198).

En un breu opuscle el professor Josep Moran ens facilita una petita peça de la segona meitat del segle XIII, d'una importància relativa pel que fa al contingut, però ben interessant lingüísticament, com tots els textos que ja tenim o podem anar descobrint de la nostra història de la llengua.

No puc evitar de comparar materialment aquest text amb el del fragment del *Llibre jutge*, el més antic de la nostra llengua. Tots dos ens són coneguts per un sol full de pergamí, cedits per particulars a la biblioteca del monestir de Montserrat i identificats pel professor A. M. Mundó.

El document és una de les primeres mostres de la historiografia en romanç a Catalunya, inèdit fins ara, que no aporta grans novetats per tal com la major part dels personatges i dels fets a què es refereix són ben coneguts. Però l'autor ha acompanyat l'edició del text amb nombroses i substancials notes històriques de gran valor il·lustratiu.

Per les característiques observades, es pot deduir que es tracta d'una còpia i d'una compilació de dades i dates d'origen vari. Que alguna de les fonts és d'origen occità sembla evident pels occitanismes que s'hi poden descobrir. Tot plegat fa deduir que aquest cronicó, o el seu original, fou confegit a Perpinyà mateix en algun centre eclesiàstic molt vinculat a la mitra, que podia ésser la col·legiata, encara de Sant Joan, actualment catedral, dins el pontificat de Berenguer de Santa Fe, és a dir entre els anys 1282 i 1289.

La relació existent entre el cronicó de Perpinyà i el *Dertusense I*, de clara procedència llenguadociana, indueix J. Moran a reproduir aquest darrer tal com el va publicar Villanueva i a afegir-hi, a més, el cronicó occità contingut en el *Thalamus parvus* montpellerí. Així guanyem l'accés a dos altres textos semblants, d'obligada i interessant comparació. Aquesta fa concloure que ens trobem amb unes petites mostres d'un conjunt de cronicons que en el seu temps havia d'ésser molt més ampli. Les interrelacions i refeccions devien ésser constants, fins que els cronicons esdevingueren antiquats i in·tils. A partir d'aleshores devien ésser des-

truïts o reaprofitats en bon nombre, talment que només ens ha pervingut una petita mostra d'un conjunt més notable.

J. Moran afegeix a l'estudi filològic l'estudi lingüístic o gramàtica descriptiva del text, que confirma que el nostre text es tracta d'un cronicó que presenta una compilació de materials diversos provinents de fonts occitanes, probablement montpellerines, als quals s'han afegit algunes notícies de caràcter rossellonès i empordanès, incloent-hi les més locals perpinyaneses. Aquests materials d'origen occità han estat catalanitzats, però presenten encara moltes característiques de la llengua d'origen. Les formes occitanes apareixen no solament en les notícies de caràcter general o que no tenen relació directa amb l'activitat dels reis catalans, sinó també en les que fan referència a aquests reis. Pel que fa a les notícies rosselloneses i empordaneses, no presenten els trets occitans de la resta, sinó que són íntegrament en català.

Una nova aportació a la història de la llengua que hem d'agrair al professor Josep Moran.

JORDI BRUGUERA

PÉREZ SALDANYA, Manuel: *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*, València, Universitat de València, 1998.

L'aparició del treball de Manuel Pérez Saldanya sobre un tema tan interessant i complex com la morfosintaxi verbal suposa una bona notícia per a la lingüística històrica catalana, i més concretament encara per a la gramàtica històrica catalana. Hem de destacar, d'una banda, el valor d'aquest llibre en un moment en què la poca producció que hi ha en aquest camp prové més de l'edició de reculls —d'altra banda sempre interessants— de treballs diversos ja publicats anteriorment per part de diferents especialistes que d'obres de caràcter monogràfic actuals; i també cal remarcar, d'altra banda, la temàtica morfosintàctica —encara que l'aspecte purament sintàctic continua essent el més desatès històricament.

El treball de Pérez Saldanya repassa, i fins a cert punt reformula —almenys en alguns casos i des d'una òptica molt determinada—, els coneixements que fins avui tenim sobre la morfosintaxi verbal del català des del punt de vista històric («en molts punts, aquest llibre s'insereix plenament en aquesta tradició i es limita a fer una presentació de conjunt i una síntesi de les aportacions precedents.» [p. 9]): i aquest fet no és poc important, sinó que ho assenyallem precisament amb voluntat de reconeixement de la tasca de l'autor. Així hi ha un esforç considerable d'analitzar el que podríem anomenar *l'estat de qüestió* en aquest camp concret de la lingüística catalana, per la qual cosa hi trobem un estudi específic dels diferents temps verbals ordenat temàticament de manera bàsicament tradicional.

En els diversos capítols, Pérez Saldanya analitza els aspectes més remarcables

de l'evolució històrica dels temps verbals amb un estudi aprofundit de la bibliografia existent (veg. per exemple la p. 73), de manera que l'obra resulta un compendi dels coneixements d'aquest tema fins al moment present. En aquest sentit, aquest llibre exposa de manera sistematitzada aportacions importants que fins ara sols trobàvem disperses en treballs diferents —sovint amb reformulacions al llarg de diversos anys— i, d'aquesta manera, va més enllà de les gramàtiques històriques catalanes (amb l'anàlisi detallada de temes molt interessants, com l'evolució de les formes verbals amb hiat de verbs com *dir*, *deim*>*dèim*, *deïts*>*deïs*, *deïa*>*deïa* (p. 64), la relació entre la consonant velar i la vocal temàtica *e* en la propagació de la velarització en diferents categories morfosintàctiques verbals (p. 85, especialment la nota 13), la recapitulació sobre la variació entre els incoatius en *esc* i en *isc* (ps. 109-111 i 113) o el repàs de l'origen de la desinència *-o* de la primera persona del present d'indicatiu en el català peninsular, llevat del valencià en la primera conjugació, aspecte en el qual, però, tenint en compte el treball exemplar de Joseph Gulsoy, potser no caldria insistir gaire en teories com la de Blasco sobre un origen castellà, que, per exemple, ni tindria en compte que és en el valencià on es manté la *-e*, malgrat que al final del segle XV i durant el segle XVI és la zona amb més influència castellana i, per tant, l'àrea on hauria d'aparèixer la *-o* [ps. 136-139]).

En aquest punt, hem de remarcar la importància de la tasca realitzada per l'autor, que té en compte no solament els llibres i treballs publicats pels principals especialistes de la gramàtica històrica catalana, sinó també les aportacions de Joan Coromines en el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*: malgrat que Coromines sigui valorat i conegut sobretot com a lexicògraf i onomasiòleg, la seva aportació en el camp de la gramàtica històrica catalana resulta fonamental, encara que bona part d'aquesta aportació no es troba sistematitzada en cap obra, sinó que es troba dispersa dins les entrades del *DECat*, cosa que lògicament ha dificultat molt la seva difusió i coneixement.

Hi ha tres altres aspectes d'aquesta obra que cal valorar de manera molt positiva: en primer lloc, la cura especial que Pérez Saldanya posa en la relació entre l'evolució històrica i la distribució dialectal de les solucions («algunes categories verbals reflecteixen d'una manera molt clara la superposició existent entre la variació diatòpica i la diacrònica, i permeten comprovar com les variants dialectals responen sovint a una evolució històrica clarament unitària» [ps. 9-10]), un fet que ja tradicionalment s'ha tingut en compte, però que en aquest cas podem comprovar que s'hi dona una atenció especial —i no solament per a la variant valenciana, més coneguda per l'autor, sinó per a les varietats de tot el domini (veg., per exemple, el punt 8. «Les desinències de primera persona del present d'indicatiu», el punt 9. «Les desinències del present de subjuntiu» o el punt 11. «L'imperfet d'indicatiu i les formes no personals imperfectives»); en segon lloc, la referència constant a les altres llengües romàniques, que sovint aporten una informació fonamental a l'estudi de l'evolució del català; i, en tercer lloc, l'esforç en la datació dels canvis lingüístics (a la qual ajuda de vegades l'estudi des del punt de vista

del sistema [veg., per exemple, la p. 80 pel que fa a datació de la velarització de la primera persona del present d'indicatiu, *deig* → *dec*]).

En el llibre, però, també hi ha uns aspectes que ens resulten difícils de valorar: l'objectiu de l'autor en aquest treball no solament és fer una obra de conjunt dels coneixements que tenim sobre la morfosintaxi històrica catalana avui, sinó que, a més, «hi ha hagut un intent de reinterpretar els canvis des de perspectives i models teòrics actuals, i d'atorgar una especial atenció als factors que es troben a la base del canvi lingüístic» (p. 9). És a dir, que, com llegim en aquest fragment del «Pròleg», hi ha dos aspectes que tenen una importància especial per a Pérez Saldanya en aquesta obra: l'explicació de les causes dels canvis dins la morfosintaxi verbal catalana i la formulació d'aquests canvis i llurs causes a partir del que anomena «models teòrics actuals».

Com escriu el mateix autor («per què es produeix un canvi concret? (...) La resposta a aquest interrogant està condicionada, certament, per la perspectiva teòrica que s'adopti» [p. 13]), la perspectiva teòrica que adopta condiciona en bona mesura la informació que trobem en el llibre, però també hem de reconèixer que no sempre de la mateixa manera. Els principals especialistes sobre gramàtica històrica (A. M. Badia i Margarit, Germà Colón, Joan Coromines, Joseph Gulsoy, F. de B. Moll, Josep Moran, etc.) es poden inserir —almenys des d'un punt de vista general— dins el que Pérez Saldanya suposem que qualificaria com «gramàtica tradicional» i, consegüentment, també els seus estudis, per la qual cosa es fàcil d'entendre que —sense que això impliqui una valoració negativa— hi hagi un contrast molt gran entre la forma d'exposició i d'anàlisi en aquesta obra i la informació que trobem en la majoria d'obres anteriors sobre gramàtica històrica catalana.

Com acabem d'assenyalar, l'adopció d'una perspectiva teòrica diferent de la majoritària i habitual per als treballs d'aquest camp de la lingüística no ha de suposar, d'entrada, cap problema ni ha de comportar cap prejudici en la seva avaluació: una altra cosa és la valoració que cada especialista i cada persona interessada en el tema en farà posteriorment. Ací, però, toca almenys esmentar un parell d'aspectes —que lògicament poden respondre a apreciacions de caràcter subjectiu de l'autor d'aquesta ressenya— referits en aquest punt: en primer lloc, creiem que, potser a partir del model generativocognitiu adoptat —i sense deixar de reconèixer que li permet plantejar aspectes ben interessants («quin grau d'irregularitat és capaç de mantenir-se en una determinada llengua? Dit en unes altres paraules: per quina raó determinades variacions al·lomòrfiques presenten una forta estabilitat i s'han mantingut al llarg de la història del català i d'altres, per contra, s'han vist desplaçades per canvis analògics?» [p. 54])—, hi ha un intent d'explicar de manera regular els canvis morfològics verbals del català des de la perspectiva del sistema morfosintàctic, fet que de vegades va en detriment d'altres aspectes que també intervenen en el canvi morfològic, sobretot de la fonètica, la qual cosa pot portar en algun cas a reformulacions potser més complexes de canvis que tenen una base fonètica acceptada (i a la qual l'autor acaba fent referència, com per exemple en el

cas de la consonant final del radical del tema de present [«Deixant de banda els aspectes teòrics de la variació allomòrfica, convé centrar-se en la justificació històrica d'aquesta variació. (...) l'origen del canvi té una motivació estrictament fonètica i respon a un procés de morfologització d'una variació motivada inicialment per l'evolució fonètica regular» p. 57; veg. també «Conclusions» ps. 68-69] o en el cas de les variacions vocàliques del radical del tema de present [p. 90]); en segon lloc, i molt relacionat amb el model teòric del qual parteix, el llibre destaca —cosa que no dubtem que agradarà a molts lectors— per l'adopció d'una terminologia moderna, que en alguns casos aporta major precisió a l'anàlisi i a l'explicació, encara que en alguns altres casos —i aquest pot ser un defecte de les persones no prou habitua- des en les formulacions d'aquests models teòrics i no de l'autor del llibre— potser acaba complicant l'exposició i, per consegüent, la comprensió del fet que s'està analitzant (podem, per exemple, comparar el contrast entre la terminologia emprada per G. Colón [«valors (...) d'afectivitat i tensió (...) o d'actualització, vivacitat i posada en relleu»] i l'explicació de l'autor [«la gramaticalització del verb *anar* originària una perífrasi narrativo-aspectual utilitzada com a marcadore de cohesió discursiva per emfasitzar la subseqüència però també la intencionalitat i el caràcter focal de l'esdeveniment denotat per l'infinitiu»] a la pàgina 270).

Sense tenir en compte els aspectes de caràcter subjectiu que acabem d'esmentar, hem de dir que el treball de M. Pérez Saldanya suposa una bona aportació a la gramàtica històrica catalana i que a partir d'aquest moment passarà a ser una obra de referència obligada per a tots els estudiosos i per a totes les persones interessades en aquesta matèria, la qual, a més, s'ha de valorar com es mereix pel seu intent de renovar el sistema d'estudi i que, per aquesta raó, creiem que serà molt interessant per a les persones que vulguin conèixer els darrers plantejaments teòrics aplicats a un camp en el qual no és gaire habitual (veg. ps. 22-28).

JOAN ANTON RABELLA

PONS, Margalida: *Poesia insular de postguerra: quatre veus dels anys cinquanta*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998 («Biblioteca Abat Oliba», 192).

La poesia mallorquina de postguerra havia estat objecte d'alguns estudis panoràmics (podem destacar *La poesia a Mallorca del 1936-1960* de J. Vidal Alcover —«Randa», 13—) o concrets, però fins a la tesi doctoral de M. Pons, ara reelaborada i editada per Publicacions de l'Abadia de Montserrat, no disposàvem d'un treball dedicat a aprofundir el tema de la generació mallorquina dels cinquanta, un treball que ens explicàs els antecedents, l'aparició i l'evolució de l'obra poètica d'aquestes quatre veus insulars: Llorenç Moyà, Jaume Vidal Alcover, Josep M. Llompart i Blai Bonet.

He començat traint l'autora de *Poesia insular de postguerra*, perquè he parlat de «generació mallorquina dels cinquanta» quan ella diu clarament en la presentació: «El propòsit d'aquest llibre no és l'establiment d'una nova generació literària. Massa va costar a la poesia insular desprendre's dels llasts de l'Escola Mallorquina perquè ara intentem ressuscitar-la, ni que sigui transfigurada» (p. 5). Té tota la raó, però d'alguna manera ens hem de referir a aquests autors, tot i reconèixer la inexactitud o poca conveniència de les etiquetes, però els mots són per entendre'ns, etc. Tanmateix, l'autora reconeix que el fet de ser de postguerra és quelcom que marca el rumb de la poesia dels autors que estudia: «La guerra comporta, en el conjunt de disciplines artístiques, una doble reacció d'alentiment i de voluntat de canvi. M'interessa, sobretot, aquesta segona part, perquè, en el cas dels poetes insulars de postguerra, és la que marca el pas de la poesia vuitcentista a la contemporaneïtat» (p. 19).

Poesia insular de postguerra és una anàlisi (i alhora, admirablement, una síntesi) minuciosa, intel·ligent i ben lligada, i que no defuig les dificultats que van sorgint a l'hora de donar compte del quefer poètic d'aquests quatre autors. És una obra en què trobam els coneixements de literatura catalana i universal i de teoria de la literatura de l'autora posats exemplarment al servei del que vol estudiar i del que vol comunicar. És també una obra on són enderrocats tòpics i supòsits mal o gens fonamentats, com, posem per cas, la teoria que defensava que els poetes de postguerra, seguint la generació castellana del 27, s'havien desvinculat de Riba, o la identificació amor-mort en Llompart. I també és una obra en què l'autora es capaç d'introduir-hi ben dosificades delicioses «maldats» sense rebaixar-ne gens el nivell científic.

L'estudi consta de tres parts: la primera és una visió general de la situació cultural dels anys cinquanta, la segona és una referència a tres poetes considerats «punts cap a la nova poesia» i la tercera (el cos de l'obra) és l'estudi dels quatre poetes dessús esmentats.

La primera part mostra el medi en què sorgeix el grup de postguerra: les tertúlies literàries, les revistes, el món editorial i els certàmens. Un dels temes que més s'hi tracta i que després torna a aparèixer en estudiar cada autor en particular és el trencament amb l'Escola Mallorquina. Pons examina i mostra el vincle de cada poeta amb l'Escola i la forma en què la supera. Com dèiem, no fent cas de teories preestablertes que parlen d'una ruptura total o d'una pseudoruptura. Exemple d'aquesta darrera és la idea que els poetes de postguerra innovaren estilísticament però no temàticament; en parlar del tractament del paisatge per Villangómez o Llompart l'autora deixa clar que sí que hi ha innovació, i que una cosa és el tema i una altra el pretext. També es molt interessant la valoració que fa del neopopularisme: «en els àmbits literaris que no havien conegut, ni poc ni molt, la revolta simbolista (el territori insular en temps de la postguerra, ancorat en les deixalles del romanticisme) l'adopció d'aquests recursos figuratius havia de tenir, per força, un sentit no de retorn a la realitat sinó d'absoluta renovació» (p. 15). Pons també parla de l'antecedent de Bartomeu Rosselló-Pòrcel i de Miquel

Àngel Colomar: «en els anys vint i trenta la consciència de la necessitat de l'*aggiornamento*, de superació de la poesia romàntica, existia, encara que en un estat embrionari. La metamorfosi no va ser completa a causa de la guerra i els poetes dels cinquanta hagueren de partir de zero en la seva construcció d'un nou llenguatge» (p. 29).

La segona part parla de l'obra de Miquel Dolç, Marià Villangómez i Cèlia Viñas. En el cas de Dolç el més interessant és la conclusió a què arriba l'autora: «Miquel Dolç és el primer poeta que evidencia l'esfondrament de l'Escola Mallorquina. En ell, però, aquesta constatació pren la forma del desconcert més que de la resposta. [...] Entre les raons que han fet possible aquest canvi [l'abandó de l'Escola], cal tenir en compte els poetes dels anys cinquanta, que li serviren de models. D'aquí ve la proposta de considerar-lo no (com s'ha fet sempre) un precursor de la poesia dels cinquanta, sinó un assimilat a aquesta nova forma» (ps. 167-168). Així doncs, els «ponts cap a la nova poesia» són realment Villangómez i Viñas. La lectura de la poesia de Villangómez és de les més brillants del llibre; basta llegir-ne la conclusió per comprovar-ho: «La poesia de Villangómez es podria descriure com un procés gradual de pèrdua de confiança en les paraules» (p. 199). Sobretot és en Viñas en qui Pons troba més lligams formals i de contingut amb els poetes dels cinquanta. Tots ells es trobaren en «una cruïlla en què es tracta de decidir si la poesia queda relegada al bagul de la història o s'incorpora al present» (p. 218).

La tercera part és, com hem dit, l'estudi dels quatre autors del grup dels cinquanta. De cada poeta, M. Pons en fa una valoració general i en descriu la trajectòria literària, amb referència a altres gèneres que hagi cultivat. Després es dedica a analitzar llibre per llibre l'obra poètica de l'autor estudiat, tot establint relacions amb el marc sociocultural descrit a la primera part, amb la resta de poetes i amb la resta de l'obra no poètica.

Llorenç Moyà és un autor injustament oblidat i així ho fa constar M. Pons. Moyà, després de «l'època de l'obediència», comença a desvincular-se de l'Escola amb *Ocells i peixos* pel camí del barroquisme, «pels camins de sortida que l'Escola mateixa podia fornir: per l'alambinament de la forma», diu J. Vidal a l'article dessús esmentat. Aquest barroquisme, Pons considera que Moyà no l'abandona mai, amb la qual cosa refusa la divisió establerta de l'obra del poeta. Certament és escaient la consideració de llibres com *Polifem* o *Palinur* com a barrocs classicistes (com el barroc francès) més que no com a neoclàssics (etiqueta suggerida per Llompart al pròleg d'*Una tragèdia i una farsa* de Moyà). L'anàlisi de les obres del poeta binissalemer és encertadíssima, tret d'un aspecte: la consideració de *Via Crucis* com un llibre no pietós i únicament esteticista (en això coincideix Pons amb Llompart); és evident que, per important que sigui la imatgeria sensual, no es pot obviar una lectura cristiana de l'obra. La conclusió de Pons sobre l'obra moyaniana és prou suggerent: «El salt de Moyà a la poesia contemporània no es produeix, doncs, ni per l'experimentació mètrica ni per l'agosament conceptual ni per mitjà del realisme, sinó per un canvi de punt de vista que enfoca el jo

biogràfic en comptes del món exterior» (p. 300). Atesa aquesta afirmació, s'hauria escaigut que en parlar de *Presidi major* hom hagués fet referència al sonet inèdit d'aquest recull, l'únic explícitament sexual i l'únic en què es revela el sexe de l'amant (el lector interessat pot consultar l'article *Tractament del tema amorós en la poesia de Llorenç Moyà*, «Randa», 35). Tanmateix, malgrat l'interès d'aquest poema (fàcil de no trobar dins l'oceà que és l'obra inèdita del poeta), no era clau imprescindible per arribar a una conclusió tan intel·ligent com atractiva.

La interpretació de l'obra de Jaume Vidal Alcover —tampoc no prou reconegut com a poeta— és feta amb tant de rigor com estimació, una estimació que el lector no pot deixar de percebre, i que es fa notar sobretot en la connivència maliciosa amb el poeta manacorí en reproduir el sonet «Fill il·lustre» (p. 355). El trencament de Jaume Vidal amb l'Escola s'esdevé pel vitalisme i l'antinostàlgia: «Robar al temps els seus atributs, a través del cant de l'ara, del to exclamatiu, de les comparacions, és una manera de definir l'art poètica. Vidal es rebella contra un model líric que obeeix el temps i plora nostàlgicament la seva fuga» (p. 328). En comentar *El dolor de cada dia*, Pons torna a desfer mites, com per exemple que aquest llibre pertanyi al realisme social: «Aquests esments [fragments que ha comentat] em semblen suficients per proposar una lectura en clau literària d'*El dolor de cada dia*. Una lectura que no exclou, evidentment, el reconeixement d'una sèrie de trets realistes (o, potser, de l'abandó progressiu de la metàfora)» (p. 343). La conclusió —Pons ja ens hi té avesats— és magnífica i arrodonida perquè connecta circularment amb les primeres nocions que ens dona del món poètic de Vidal: «El recorregut pel corpus poètic vidalià permet resseguir una idea: l'adolescència crònica —o la recerca constant— com a motor d'una producció sempre dinàmica i expectant» (p. 375).

En parlar de Josep M. Llompart, com en Vidal, Pons recorre a una dicotomia, en aquest autor en la seva poesia, en l'altre en la seva persona. Si en Vidal teníem el binomi poeta sofisticat i distant/intimisme, en Llompart tenim que és un autor en qui «activisme i creació són activitats radicalment divergents: una per anar cap a l'exterior de l'individu, cercant-hi els punts cardinals d'un jo comunitari; l'altra per iniciar un procés d'interiorització pràcticament irreversible, en què el jo s'aïlla cada cop més» (p. 377). Pons torna a mostrar la seva lucidesa en parlar de *La terra d'Argensa* i de la seva pertinença al realisme social: «Crec que és un error llegir Llompart com si fos un autor-mirall on s'haguessin de reflectir els hàbits literaris del moment. Sembla més suggerent fer surar allò que no canvia en la seva poesia» (p. 380). El recorregut temàtic, estètic i de tractament del jo de l'obra de Llompart és resseguit i examinat d'acord amb les fites que ben concedentment determina l'autora en iniciar el capítol: «Tanmateix, aquesta recerca de la unitat no implica la construcció d'un edifici teòric on, a l'estil del *new criticism*, «tot quadri». Els conflictes interns del discurs són una part importantíssima de la poesia de Josep M. Llompart» (*ibid*).

Blai Bonet és l'autor que tanca el volum. A la narrativa d'aquest autor, Pons ja hi havia dedicat la seva tesi de llicenciatura (*Blai Bonet, maneres del color*, Pu-

blicacions de l'Abadia de Montserrat). Deu ser, per tant, el que coneix millor i aquell —tant pels seus coneixements com per les característiques de l'obra de Bonet— en qui li és més difícil haver de separar els gèneres i cenyir-se a la poesia. L'evolució temàtica i d'estil del poeta santanyiner també és traçada de manera admirable. Pel que fa als temes, en religió és innegable la gradual heterodòxia (partint d'un primer llibre acceptable encara per als membres de l'Escola, malgrat la sensualitat), o la també gradual aparició de l'homofília. Quant a l'evolució estètica, és mirífica la penetració que realitza Pons dins els llibres més críptics de Blai Bonet. Aquestes són sens dubte les pàgines més denses del llibre; no és estrany: les dificultats de comprensió i d'anàlisi són moltes i més encara la sistematització i la verbalització. Pons valora més la poesia més entenedora (en Bonet la major o menor intel·ligibilitat és relativa, és clar); és la conclusió del capítol: «En alguna ocasió Blai Bonet ha manifestat que no estava satisfet amb els grans cants de *Teatre del gran verd* i *El poder i la verdor*, escrits per necessitat però desmesurats. A *Nova York*, utilitzant una fórmula més intel·ligible, se'n surt plenament. [...] Tot és, com diu Blai Bonet, una qüestió de “tornar a començar a la manera grega”» (p. 522).

Ja disposam, doncs, de la primera gran obra d'estudi sobre la generació dels cinquanta en conjunt. A partir d'ara, esperam que Margalida Pons o algun altre estudiós (a qui escaurà el nom de continuador) ens proporcionin una monografia més detallada sobre cada un dels autors.

GABRIEL DE LA S. T. SAMPOL

PUJOLAR, Joan: *De què vas, tio?*, Barcelona, Empúries, 1997.

Malgrat el bombardeig a què tots els ciutadans i ciutadanes de la cultura occidental estem sotmesos pels mitjans de comunicació sobre el culte a la bellesa i la joventut, gairebé ningú no gosa tractar certs aspectes relacionats amb els joves de manera seriosa, per exemple l'ús que fan del llenguatge i la seva finalitat. Seria realment un plaer que aquesta obra encetés una línia d'estudi sobre tots aquells aspectes que sempre s'han menystingut de la cultura jove, especialment el registre ja que, com suggereix Joan Pujolar, en bona part en depèn el futur d'una llengua.

El fet de tractar un tema poc fressat sempre presenta alguns inconvenients, per exemple la dificultat de trobar un mètode adient per a aquest tipus d'estudi. L'opció triada per l'autor és la interdisciplinarietat, és a dir, escollir dels diferents mètodes allò que més l'interessa. Una altra dificultat és la transcripció de textos orals. Sigui com sigui, Joan Pujolar supera aquests entrebancs i ens presenta un llibre on s'estudia el parlar juvenil i la seva funció social: la interacció català-castellà, el paper del registre juvenil en la construcció d'una cultura jove, els recursos que empra aquest parlar per diferenciar-se dels altres... Tot sense perdre mai de vista els factos socials que influeixen en les actituds del jovent.

L'autor defineix el llibre com «un viatge per determinats ambients del món juvenil» (p. 15). Concretament, es proposa estudiar joves intergrats a la societat que visquin els problemes i les preocupacions típics d'aquesta edat. Amb aquesta intenció Joan Pujolar aconsegueix introduir-se l'any 1992, i durant força temps, en dos grups de joves de 15 a 23 anys d'edat, batejats per a l'ocasió amb el nom de *Ramblers* i *Trapas*.

— Els *Ramblers* provenen d'un barri perifèric de Barcelona, castellanoparlants, el tipus de música preferida és el heavy i vesteixen de manera més o menys polida. Tan sols mostren agressivitat en clau d'humor.

— Els *Trapas* provenen d'un barri dormitori de Barcelona, catalanoparlants i castellanoparlants en un 50 %, el tipus de música preferida és el hardcore i vesteixen «bastant tirats». És un grup més polititzat que l'anterior i en molt poques ocasions mostren agressivitat, ni tan sols en broma.

Pel que fa a l'estructuració del llibre, es divideix en dues parts:

— Masculinitats i feminitats. Tracta el tema de les diferents classificacions socials a què estan sotmesos els joves. En destaca una, la *Identitat de gènere* que es refereix al funcionament de la divisió sexual en la nostra societat, els papers que els homes i les dones hi hem de representar.

— Coses del parlar. Estudia un dels eixos del discurs juvenil, el *joc verbal*. A partir del model dialògic de Mikhail Bakhtín, l'autor analitza l'addició de significats secundaris a una sentència, un discurs...

No puc deixar d'esmentar pel seu interès filològic, l'Apèndix amb què acaba el llibre i on es recullen 174 entrades pròpies de l'argot juvenil actual.

Masculinitats i feminitats

Una opinió compartida per lingüistes i antropòlegs és el fet que la manera de comunicar-se entre nois i noies és diferent. En general s'accepta que les noies organitzen les seves converses entorn de temes d'interès comú i que acostumen a tractar-lo de manera seriosa. Els nois, en canvi, prefereixen la broma i la competició en la comunicació amb els companys. Quan s'ha de parlar seriosament, prefereixen fer-ho privadament i fora del grup.

L'autor del llibre també troba diferències en la manera de comunicar-se entre els *Ramblers* i els *Trapas*, que poden resumir-se en:

— *Ramblers*. Els nois malden per defensar la imatge pròpia en les interaccions, per aquesta raó no dubten a atacar la imatge dels oients (agressió verbal) sense que això suposi una pèrdua de reputació per a l'interlocutor, ja que aquest seguirà el joc. Un altre tret és el *Ritual de transgressió*, que suposa una violació del bon comportament a través dels insults, les amenaces al receptor i la recurrència a temes sexuals i escatològics. Tot acaba, però, de manera agradable i rient. La qüestió és vedar el parlar correcte i educat. Pel que fa a les noies, els trets enumerats no sovintegen tant en el discurs, quan hi apareixen són més suaus i gastats

amb la intenció d'expressar ràbia i sorpresa. En definitiva, el discurs dels nois és més innovador i punyent, cosa que els serveix per crear *Identitat de gènere*.

— *Trapas*. Comparteixen amb els Ramblers l'interès per trencar les *Normes d'higiene lingüística* però, en aquest cas, a través de l'autoburla. La diferència bàsica és la possibilitat dels *Trapas* de mantenir una conversa molt correcta, respectant les opinions divergents, sobre un tema amb torns de parla llargs i ordenats, parlaments on s'analitzen arguments complexos... D'altra banda, la pertinença al gènere (masculí-femení) no està tan marcada com en el grup anterior.

Coses del parlar

A partir del cap. IV s'estudia el jovent des de la perspectiva dels usos lingüístics. En conseqüència, els recursos de creació de les *Identitats de gènere* deixen de ser l'eix vertebrador del treball i pren importància la manera d'organitzar la diversió en el llenguatge i la intervenció en la conversa. En aquest punt, Joan Pujolar insisteix en el fet que cal partir de la base que la parla espontània és tan complexa que fa impossible la seva delimitació i classificació d'una manera categòrica atesa la gran multitud de combinacions estilístiques a què els parlants recorrem.

Alguns dels trets que aglutinem el registre, però que també poden ajudar a subdividir-lo, són:

— Les *Alternances lingüístiques* (canvi de llengua, de registre o d'estratègia) en un discurs reportat poden servir per a:

— La diferenciació d'una cita amb valor hipotètic d'una cita real.

— L'ambivalència del narrador, cosa que implica una relació arbitrària entre el missatge i l'enunciador.

— L'adaptació del missatge a la percepció del present de l'enunciador (ús del present i del passat verbal).

— El valor simbòlic de l'alternança de llengües català-castellà en cites hipotètiques. A partir de les converses analitzades per l'autor, el català adquireix les veus següents (no de manera exclusiva):

— Veus de mestres.

— Representants d'institucions catalanes.

— Tots aquells que representin la catalanitat (partits polítics, organitzacions cíviques...).

— Veus provinents de personatges populars, com les «maries» i la gent de comarques.

— Els mitjans de comunicació, en canvi, tant poden ser creats en català com en castellà, depèn del programa o locutor imitat.

— Les *Actuacions pretesament defectuoses*, que consisteixen en la deformació de paraules, sintagmes o discursos a partir de la barreja de dues llengües o registres (*cachuperru, un altre golp -cop-*).

Però ja he comentat anteriorment que aquests trets també poden servir per marcar diferències entre grups juvenils. Els que diferencien els *Ramblers* dels *Trapas*, són:

— Els nois *Ramblers* adopten trets dialectals de l'andalús que els funcionen com a marca de masculinitat. En canvi, les noies *Ramblers* i els *Trapas* són més ambivalents amb la varietat estàndard de la llengua i els discursos «formals». En aquest cas, l'andalús, més aviat, s'utilitza com a element humorístic i popular. No obstant, allò que caracteritza els *Trapas* és l'ús d'expressions de l'argot suburbial de Barcelona (*madero, mono, segurata, guita, molar, passada...*).

— Els *Ramblers* empenen un discurs amb una gramàtica i un vocabulari senzill, espontani i simple (*Senzilla veritat*). Els *Trapas* tendeixen a amagar el text oral de retòrica per rebatre o refutar els arguments dels altres interlocutors, com la manipulació semàntica (per exemple al mot «penya» se li dota d'un valor semàntic semblant al de «poble» en discursos esquerrans) (*Veritat relativa*).

— La tendència és que els nois *Ramblers* sempre parlin castellà i rebutgin el català com a mostra de masculinitat més simplificada. Les noies *Ramblers* tenen més bona predisposició cap al català, cosa que s'interpreta com a tret de feminitat. Pel que fa als *Trapas*, parlen català i castellà, tot i que predomina el castellà. Les raons que s'adueixen per no parlar català són la por al ridícul i raons polítiques.

Joan Pujolar acaba el seu llibre amb unes reflexions (que esdevenen afirmacions) de les quals m'agradaria destacar-ne tres:

— La *identitat* no és un fet fix i estàtic, sinó que es pot viure de moltes maneres diferents segons la influència que exerceix en l'individu la nostra societat (escola, família, amics, món laboral...).

— Les *actituds transgressores* (drogues, llenguatge groller...) són una manera de fer contracultura que sovint s'identifica amb determinades masculinitats).

— La dificultat del català per crear veus transgressores entre el jovent, ja que la major part de les innovacions s'efectuen a través del castellà.

ISIDRE MUÑOZ

PHILIPP-SATTEL, Sabine: «*Parlar bellament en vulgar*». *Die Anfänge der katalanischen Schriftkultur im Mittelalter*, Tübingen, Günter Narr Verlag, 1996 («Script Oralia», 92)

Aquesta obra, tesi doctoral de la seva autora, presentada el 1995 a la Universitat de Freiburg in Breisgau, té per objecte l'estudi del trànsit del català oral al català escrit, dins el marc d'un projecte d'estudi més ampli sobre l'origen de l'escriptura en les llengües romàniques (*Verschriftlichung der romanischen Volkssprachen*).

El treball que presentem pretén oferir una visió sintètica de la cultura escrita

catalana fins al 1300, amb una atenció especial sobre les condicions específiques del desplegament escrit de la llengua catalana.

L'obra està dividida en tres parts: 1) Introducció al tema i el mètode: presentació de les condicions polítiques, econòmiques i socials del desenvolupament de la llengua. Situació lingüística a la Catalunya dels segles VIII-XIII. Les tradicions escrites. 2) Producció escrita catalana fins al 1300: textos religiosos, glosses, proverbis, textos jurídics i comercials. Un excursus especial sobre Ramon Llull. 3) Els textos historiogràfics.

El tema, en major o menor profunditat i extensió, ha atret sempre els romanistes i també, doncs, els lingüistes catalans. Darrerament ha estat molt particularment ben tractat per estudis de Joan Bastardas i Josep Moran. L'interès de l'obra de Philipp-Sattel consisteix sobretot en l'esforç de síntesi de totes les manifestacions escrites del català des dels temps en què no hi podia haver encara consciència de l'existència d'una llengua catalana, ben diferent del llatí, fins als textos ja plenament personalitzats en una llengua nova.

L'autora comença amb una síntesi del marc històric del segle XIII on la llengua troba ja el ple afermament de la seva personalitat. Un segle omplert en les seves tres quartes parts pel regnat de Jaume I el Conqueridor. Per cert, en dos o tres indrets l'autora presenta l'any 1225 com l'any pròpiament o jurídicament inicial del regnat de Jaume I, com a any de la seva majoria d'edat, en què complí els disset anys. Que jo sàpiga, no consta enlloc, i molt menys en el text del *Llibre dels fets*, que hi hagués una edat jurídicament concreta per a regnar en aquella època. Que el rei es veié fortament influït pels nobles en la seva joventut és cert. Però el 1221, quan encara anava pels tretze anys d'edat, ja va contraure matrimoni amb Elionor de Castella i el 1223, als quinze anys, ja duia una campanya contra Guillem de Montcada. D'on surt, com a data determinant de l'inici del seu regnat, l'any 1225? Tampoc no és explicable l'any 1253 (p. 56) com a data de l'assignació del regne de Mallorca a Jaume II com a herència del seu pare, establerta per testament del 1262.

L'autora subratlla com fins al segle XI les fronteres entre les llengües romàniques incipients, almenys pel que revelen els textos escrits conservats, són bastant fluides. Gairebé podríem parlar més aviat d'un continuïum de varietats romàniques, encara llunyanes d'una codificació que les anés personalitzant.

A partir del segle IX tenim ja documents amb vestigis de romànic, és a dir, de català, tot i que l'autora arriba a considerar enganyosa —crec injustificadament— l'afirmació de Joan Coromines que aquests vestigis ja revelen que el llenguatge parlat d'aquell temps havia d'ésser essencialment el mateix que el que coneixem per català.

Les llengües romàniques van haver d'esperar bastant de temps a tenir un nom propi que donés fe de la seva personalització ben diferenciada del llatí. Sembla que el testimoniatge més antic de la consciència de diferenciació del llatí de les llengües romàniques és del geògraf àrab Ibn Khordàdhbet († 885), que distingeix entre *affrangiyya* i *andalusiyya*. Amb el darrer terme designa l'iberoromànic o

conjunt de dialectes mossaràbics de les costes mediterrànies; amb el primer es refereix al romànic parlat en territori també mediterrani sota el domini franc. Més endavant apareixerà la denominació de *sermo plebeicus* per a la llengua vulgar, ja no llatina, reflex de la denominació *rustica romana lingua* amb què el concili de Tours de 813 alludia a la parla ja no llatina que calia usar en la predicació per a fer-se entendre pel poble, que ja no sabia llatí.

Més enllà aniran apareixent altres denominacions per als nous parlars: *romans*, molt corrent a tota la Romània. En territori català Ramon Vidal de Besal' usa també *romans* en les seves *Razós de trobar* on distingeix diverses *parladures*: de *Franza*, *lemosí*, *Proenza*, *Alvergna*, *caersin*. Aquest *romans* és també dit *nostre lingage*. El rei Alfons II parla de *ydioma nostrum* i de *linguam nostram* enfront de *ydioma gallicum*. Jaume I, al *Llibre dels fets*, anomena la pròpia llengua popular *nostre llatí*. Ramon Llull torna a parlar de *romans* i també de *vulgar*. Pròxim a Llull, Jofre de Foixà, a les seves *Regles de trobar* parla de diversos *lengatges* amb noms ja específics: *francès*, *prohensals*, *cicilià*, *galego*, *catalanesch*, *català*. D'aleshores ençà, sobretot a partir de la segona meitat del segle XIV, *català* ja és l'únic mot que identifica la nostra llengua, usada, d'altra banda, cada vegada més àmpliament en l'escriptura a causa de les noves situacions i necessitats no prou cobertes per un llatí cada cop més poc conegut fora de l'àmbit eclesiàstic i erudit. Aquesta consciència diferenciadora d'una major o menor comprensió d'una llengua o una altra es tradueix sovint en moltes indicacions textuais que revelen les intencions dels autors dels escrits, és a dir, l'interès de fer-se entendre més bé d'uns determinats lectors.

Ja he indicat que per seguir la progressiva aparició del català en l'escriptura, S. Philipp-Sattel intenta tenir presents tots els documents disponibles fins al 1300. Dels més antics, només en conservem sovint fragments o indicis. Molts manuscrits s'han perdut. De molts textos importants coneguts, en queden tan sols còpies tardanes del segle XIV. Fins al començ del segle XIII dominen documents llatins amb testimoniatges parcials de llengua romànica, és a dir, català. Cal esperar al final del segle XII per a trobar un primer fragment sencer de text català, el *Llibre jutge*. Em permeto d'observar, estranyat, que l'autora d'aquest estudi no cita, ni tan sols a la bibliografia, l'important i útil manual de Paul Russell-Gebbett, *Mediaeval Catalan linguistic texts* (Oxford, 1965).

En la presentació dels altres textos, els agrupa per temes. El més important és, sens dubte, el religiós: *Homilies d'Organyà*, glosses, textos paralitúrgics (*Epístola farcida de sant Esteve*, *Planctus Mariae*, *Cant de la Sibilla*), versions bíbliques, sobretot la *Biblia de Sevilla*, *Vides de sants rosselloneses*, *Diàlegs de sant Gregori*. Em permeto una observació sobre l'apartat de les glosses. L'autora afirma que les anomenades *Glosses andorranes*, d'un manuscrit de Sant Romà de les Bons d'Encamp, a Andorra, avui a la biblioteca de Montserrat, són l'únic exemplar conegut de glosses en català. És cert que el català no és tan ric en glosses com altres llengües romàniques. Però hauria pogut esmentar la citada per Jaume Villanueva, d'un manuscrit de Ripoll del segle VIII, perdut, molt important per la seva antigor,

ja que sembla amb tota probabilitat del segle X. Aquesta glossa (*Magister meus no vol que me miras novel*) és citada per Josep Moran en el seu important estudi *L'aparició del català a l'escriptura* (1989), que Philipp-Sattel ja té en compte. D'altra banda, i tot sigui remarcat de passada, Josep Moran afirma que aquesta glossa «és el text en català més antic de què tenim notícia, que fins ara ha passat desapercbut dels historiadors de la nostra llengua». Però en honor de l'exactitud cal recordar que aquesta glossa ja fou ben esmentada per Germà Colón i Amadeu-J. Soberanas en el seu *Panorama de la lexicografia catalana* (Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1986; «Biblioteca universitària», 7, ps. 32-33, n. 32).

Després dels textos religiosos, S. Philipp-Sattel enumera textos de caràcter sapiencial: *Proverbis rimats* de Guillem de Cervera, *Llibre de doctrina, Paraules e dits de savis e de filòsofs* de Jahuda Bonsenyor. Ramon Llull mereix tot un excursus especial.

Acabat, vénen els textos jurídics, comercials i administratius: *Llibre jutge, Usatges de Barcelona, Commemoracions de Pere Albert, Costums de Tortosa, Furs de València, Lleudes de Cotlliure, Reva de Perpinyà, Tarifa dels corredors de llotja*, etc.

Finalment, l'autora dedica una tercera part de l'obra a una detallada exposició de la historiografia catalana, tant en llatí com en català: els *Annals i cròniques* de Ripoll, bressol de tota la historiografia catalana, la *Gesta comitum barcinonensium et regum Aragoniae*, el *Llibre dels fets* de Jaume I, Bernat Desclot. Tota aquesta part, àmpliament estudiada, no respondria tant a l'estudi de la *Verschriftlichung* del català, ja que en tot aquest període, sobretot en tots aquests textos, el català ja és llengua plenament escrita, malgrat que al seu costat el llatí encara té una gran importància i continua tenint un ús ben extens en l'àmbit cancelleresc i cultural, com mantingué fins a segles posteriors en tot l'àmbit científic. Però Llull ja havia jugat fort a favor del català com a llengua escrita de cultura.

L'estudi de S. Philipp-Sattel és una profitosa i ben reeixida passejada pel desplegament del català com a llengua escrita a tot nivell.

JORDI BRUGUERA

REC («*Revue d'Études Catalanes*»), núm. 1, dedicat a «Quim Monzó», Montpellier, Université Paul Valéry, 1998.

Ens és particularment grat d'assenyalar l'aparició del primer número de *REC* («*Revue d'Études Catalanes*»), publicat pel Centre d'études et de recherches catalanes de la Universitat Paul Valéry de Montpellier, a iniciativa del Dr. Cristià Camps, catedràtic de llengua i literatura catalanes d'aquesta universitat. És un esdeveniment important que honora el seu director per diversos motius: primer, perquè ha reprès un repte ambiciós de crear una revista dins el context francès,

amb la finalitat de «promoure la llengua i la cultura catalanes en els àmbits francòfons d'Europa i d'altres continents» (p. 7); segon, perquè li ha donat una garantia científica innegable amb un comitè d'honor (de 7 membres) i un comitè de lectura (de 12 membres) internacionals i prestigiosos ambdós; i per fi, perquè ens ha ofert una mostra excel·lent amb aquest número 1 dedicat a Quim Monzó, una personalitat literària de gran prestigi i popularitat. El volum consta de 220 pàgines (14,9 × 22 cm) i és molt ben presentat amb cobertes blaves, lletres grogues i vermelles i un retrat caricaturesc en blanc i negre del novel·lista homenatjat. A més del liminar bilingüe de Cristià Camps i Jordi Gàlvez i d'un text inèdit («Pompa») de l'autor, hi hem llegit 11 contribucions de les quals 5 són redactades en francès i 6 en català. Entre els firmants comptem 4 universitaris de l'Estat francès, Michel Bourret i Cristià Camps de Montpeller III, Anne Charlon i Marie-Claire Zimmermann de París IV— Sorbonne, 3 professors de la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona, Jordi Ainaud, Manel Ollé, Jaume Vallcorba, i 3 crítics literaris, Jordi Gàlvez, Joan Nogués i Eva Piquer. Tots han estudiat pregonament diferents facetes de l'obra i la personalitat de Quim Monzó. Podem afegir en aquest conjunt un petit text anecdòtic de Sergi Pàmies. Com era d'esperar, aquesta publicació no aspira a ser exhaustiva però presenta un interès cabdal alhora científic i pedagògic per qui vulgui endinsar-se dins l'obra de Quim Monzó. Cristià Camps no ha oblidat de donar-nos al final una bibliografia conseqüent de 353 títols ni tampoc de completar el número amb uns índexs temàtics i cronològics.

Per tota aquest feina encertada que sigui regregrat i encoratjat per a continuar en aquest projecte d'envergadura.

JORDI J. COSTA COSTA

ROSER I PUIG, Monserrat: *El llegat anglès de Marià Manent*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998 («Textos i Estudis de Cultura Catalana», núm. 58).

La presència de l'obra de Marià Manent en el panorama cultural català, en les diverses formes en què aquesta s'ha desenvolupat, ha estat, des de sempre, ara i abans, discreta però ininterrompuda i d'una eficàcia i d'una transcendència difícil d'avaluar a simple vista. Precisament, és aquesta voluntat valorativa —alhora que vindicativa— la que ha presidit la major part dels treballs crítics sobre l'obra mantniana apareguts al llarg de la dècada dels 90. Entre els més importants, cal destacar: les notes d'Arthur Terry sobre el Manent traductor (*Marià Manent i la tasca del poeta traductor*, «Revista de Catalunya», núm. 40 [1990], l'estudi d'Eduald Tomasa sobre el Manent assagista i crític literari (*Aproximació a l'obra crítica de Marià Manent*, «Els Marges», núm. 48 [1993], la biografia de l'escriptor preparada pel seu fill Albert (*Marià Manent. Biografia íntima i literària*, Barcelona, Pla-

neta, 1995) i, lògicament, les diverses aportacions de Montserrat Roser (a més del llibre que ens ocupa: *Els contactes amb l'estranger i el seu ressò en l'obra de Marià Manent*, «Revista de Catalunya», núm. 104 (1996) i *Marià Manent i el Noucentisme*, dins *Els anys vint en els Països Catalans*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996). Aquesta, diguem-ne, relectura crítica del poema ha vingut acompanyada, com a causa i efecte alhora, d'una renovada presència pública de l'escriptor, gràcies sobretot a dues publicacions imprescindibles: la reedició del primer i més important recull crític del poeta, *Notes sobre literatura estrangera* (Manresa, Parcir Edicions Selectes, 1992) i l'edició d'una col·lecció escollida dels seus reculls de dietari, *Dietari dispers (1918-1984)* (Barcelona, Edicions 62, 1995).¹

Algú es pot sorprendre, potser, d'aquest renovat i creixent interès per l'obra d'un poeta que, ja en 1931 i a propòsit de l'aparició del seu tercer recull líric, *L'Ombra i altres poemes*, el crític Maurici Serrahima catalogava com «del que en altres temps i altres literatures se n'havia dit, en to d'elogi, un poeta menor». Cal assenyalar, tanmateix, que allò que ha ocupat els estudiosos és sobretot el Manent traductor i crític més que no pas el Manent poeta, i que aquest interès no es pot deslligar del tot de la mateixa evolució dels estudis literaris en el nostre país, els quals, un cop fixats els paràmetres històrics i crítics dels grans moviments literaris i dels seus *chef de file* han tendit a centrar-se en l'estudi de períodes (anys 20 i 30, especialment), gèneres literaris (dietaris, memòries, assaig...), aspectes (política i infraestructura cultural i editorial, el públic lector...) i autors (entre els quals caldria incloure-hi Manent) tradicionalment més desatesos i que demanaven una relectura de la seva obra i una revisió del seu paper en el marc d'un context cultural ampli.

El llegat anglès de Marià Manent és un treball que complementa, i sobretot amplia, alguns dels aspectes que ja havien estat apuntats en les anteriors aportacions crítiques de l'autora sobre el poeta. El llibre, que apareix precisament l'any del centenari del naixement de l'escriptor i que, potser per això, té a voltes un cert to entre justificatiu i d'homenatge, se'ns apareix com el primer estudi global de la trajectòria intel·lectual de Marià Manent i del conjunt de la seva diversa i dispersa producció literària. El treball, bàsicament descriptiu, més que no pas analític i interpretatiu, presenta dues particularitats remarcables. En primer lloc, el fet de partir d'un coneixement directe i crític dels textos anglesos de re-

1. I és obligat d'esmentar aquí, a més del conjunt d'actes commemoratius del centenari del naixement del poeta, la publicació de tres obres de gran interès: l'edició completa dels dietaris de Marià Manent, preparada per Sam Abrams i publicada per Edicions 62 dins la seva col·lecció de Clàssics Catalans del segle XX, l'edició d'una antologia inèdita, bilingüe catalana-castellana i amb textos de Guerau, Carner, Garcés, Foix..., preparada per Manent el 1950 i premiada als Jocs Florals de Caracas; i, finalment, l'aparició, a editorial Columna i a càrrec de Miquel Batalla, del volum *Crítica, personatges, confidències*, que recull escrits de crítica literària i breus perfils biogràfics corresponents als períodes d'abans de la guerra i dels darrers anys. Per altra banda, cal esmentar també l'opuscle sobre Manent preparat per la Institució de les Lletres Catalanes i amb col·laboracions d'Àlex Susanna, Sam Abrams i Ramon Pla.

ferència i, molt especialment, el fet d'estar elaborat a partir d'un seguit de materials i de fonts documentals que fins ara no havien estat utilitzats, ja sigui perquè eren de difícil localització (articles, ressenyes, entrevistes) o bé perquè se'n desconeixia l'existència. En aquest sentit, cal destacar els més de 1.000 documents epistolars consultats per primera vegada per Montserrat Roser i que ofereixen clarianes importants sobre l'autor i la seva obra: datació de lectures, de textos, contactes personals, ideari poètic, localització de referències diverses, etc. En segon lloc, el fet que es tracta, com hem dit, d'una primera aproximació amb voluntat totalitzadora i que parteix, doncs, d'una visió unitària, coherent i complementària del corpus manentià, que es fonamenta en bona part, segons que argumenta Roser, en l'especialització de Manent en literatura anglesa i nord-americana.²

El treball de Montserrat Roser, presentat inicialment com a tesi doctoral, s'organitza en cinc grans apartats, complementats en cada cas per un breu capítol de conclusions, i s'articula, en rigor, al voltant de tres aspectes centrals, que es corresponen, a grans trets, amb les tres facetes principals de la trajectòria manentiana (la de traductor, crític i poeta). Aquests aspectes són els següents: 1) Anàlisi detallada dels principals interessos crítics i literaris de l'escriptor i dels fonaments nuclears del seu pensament i del seu quefer intel·lectual i poètic, que es concreten bàsicament en: la poesia romàntica anglesa i la literatura per a infants, la dimensió espiritual de l'art i la literatura (la convicció que l'art, i en especial la poesia, és un camí de realització personal), i la voluntat de compatibilitzar un determinat exotisme poètic (una avantguarda literària exempta de revolta) amb uns plantejaments literaris classicistes i formalistes. 2) La descripció i valoració del llegat anglès de Manent com a traductor i com a crític de la literatura anglesa i nord-americana. D'aquesta doble tasca intel·lectual, plenament interrelacionada, Roser en destaca sobretot, el rigor i la preparació de Manent, la seva actitud selectiva (per raons estètiques, però també morals) i, molt especialment, la seva voluntat informativa, educativa i divulgativa.³ I, 3) la descripció i estudi de la seva producció poètica original.

D'aquests aspectes, els que mereixen una atenció especial i més generosa són els referits al que Roser considera com a referents literaris centrals de l'obra manentiana: la poesia romàntica anglesa (amb Keats i la seva teoria de la «capacitat negativa» al capdavant), els escriptors i la literatura espirituals (poetes catòlics, metafísics o amb dimensió religiosa) i la poesia xinesa i el corrent imatgista anglès. I mereix una atenció molt especial també, com no podia ser d'altra manera, l'anàlisi dels contactes del poeta amb la crítica i la historiografia literària

2. Roser suggereix també trets de caràcter i posicionaments ètics i religiosos de l'autor, però per damunt de tot defensa la tesi que és bàsicament el «llegat anglès» que dona unitat a la obra i que és precisament a partir del seu estudi que aquesta pot comprendre's.

3. Hi ha en Manent, com en Riba —i és segurament una herència noucentista—, una convicció profunda sobre la necessària dimensió social —educativa— de l'art i la literatura i, per extensió, de qualsevol tasca d'ordre intel·lectual.

angleses (W. P. Ker, W. H. Garrod, Thomas MacGreevy, Herbert Red o Winnifred Nowotny, entre altres),⁴ que ocupen bona part de la tasca crítica de Manent i on el poeta troba un referent autoritzat a la seva pròpia línia de pensament. I també, lògicament, les seves relacions amb algunes de les personalitats literàries més importants del nostre segle (Dylan Thomas, Kathleen Raine, Lawrence Durrell, Nicholas Moore, Archibald MacLeish, W. B. Yeats, T. S. Eliot...). És sobretot a partir d'aquests referents crítics, personals i poètics que, segons Roser, Marià Manent assenta les bases de la seva concepció sobre la poesia i el poeta i, en general, sobretot aquells aspectes relacionats amb el problema de la creació literària: forma, rima, inspiració, subconscient, personalitat, ambigüïtat, sintaxi i binomi art/realitat. Aspectes, tots ells, estudiats en detall en el llibre i que es conformen com el material bàsic sobre el qual Manent construeix la seva aproximació crítica a obres i autors i a partir del qual es permet d'establir relacions entre obres literàries de períodes i cultures diferents i arriscar-se a emetre judicis de valor.

Un altre apartat clau del llibre, però de resultats més discutibles, és el dedicat a l'anàlisi de la producció original de Manent. Deixant de banda que només s'hi parla de la producció poètica, és a dir, que s'hi obvia conscientment tota la producció dietarista, tan important en l'autor i d'una qualitat innegable, la descripció que se'n fa, en aquest capítol, de l'evolució poètica de l'autor és força clara i segurament suficient (encara que s'hi troba a faltar alguna referència a la prehistòria literària del poeta, sorprenentment tan productiva, sobretot si la comparem amb la del període de postguerra). És també satisfactori, com a inventari, el seguiment de la recepció crítica de les obres.⁵ Però la tria de cites és exagerada —i no prou justificada—, fins al punt que el discurs de Montserrat Roser queda reduït a voltes a una pura funció connectora, de presentació de la veu i les opinions d'altri. A més, s'hi troba a faltar, en conjunt, una clarificació sobre els objectius del capítol. Perquè si la intenció és, com s'especifica a l'epíleg, de veure com «la poesia de Manent és el testimoni de la posada en pràctica de moltes de les característiques que ell mateix havia analitzat i admirat en els poetes anglesos i americans que llegia» (p. 230), la veritat és que ens quedem una mica decebuts, bàsicament perquè sorprèn que, en general, els rastres d'aquestes característiques i d'aquests poetes siguin tan escassos. I, certament, no n'hi ha prou amb concloure que «no obstant això, l'assimilació de totes aquestes influències produí un estil poètic propi i distintivament català» (p. 230).

4. Un altre referent clau en l'obra de Manent és sense cap mena de dubte el crític Jacques Maritain (especialment *Creative Intuition in Art and Poetry*), que és citat diverses vegades per Roser, però sense acabar de precisar prou, segons ens sembla, la notable influència que el crític francès tingué sobre el poeta, i sense determinar-ne les conseqüències, tant per a la seva crítica (i per al seu posicionament respecte l'aparició posterior del realisme històric) com per a la seva poesia.

5. Encara que no se'n parli d'aspectes tan elementals com els tiratges de les edicions o el lloc de publicació. Ara, és cert que podem trobar dades sobre aquests aspectes a la biografia d'Albert Manent, però el lector hauria agraït que se li'n fes recordatori, o bé, senzillament, que se li'n donés l'oportuna referència bibliogràfica.

En conjunt, el llibre de Montserrat Roser és un estudi seriós i documentat, ben organitzat i presentat amb una profusió de dades i referències textuais i documentals notable, de vegades fins i tot excessiva. El to general, com ja hem dit, és el descriptiu, però no està exempt de comentaris crítics i d'interpretacions personals, en alguns casos, prou lúcids i altament suggeridors.⁶ *El llegat anglès de Marià Manent* és, a hores d'ara i juntament amb *Marià Manent. Biografia íntima i literària*, l'aportació més valuosa i completa sobre la trajectòria intel·lectual i poètica de l'autor. No és però, l'obra definitiva. De fet, una de les virtuts més evidents de l'estudi de Montserrat Roser és, al nostre entendre, que obre noves perspectives d'anàlisi i suggereix alguns centres d'interès sobre els quals aprofundir en la interpretació. Per altra banda, i encara que no fos un dels objectius inicials de l'autora, el llibre esdevé una eina de consulta obligada per als estudiosos de l'època contemporània, ja que fa una aportació remarcable per al coneixement d'un dels períodes més interessants —i encara prou desconeguts— de la nostra història cultural i literària com és el dels anys 20 i 30, en els quals, com Roser demostra a bastament, el paper de Manent com a crític, educador i divulgador cultural de literatura anglesa al nostre país fou tan crucial com eficaç.

XAVIER MACIÀ

SEGURA I LLOPES, Carles: *El parlar d'Elx a estudi: aproximació a una descripció*, Elx, Ajuntament d'Elx, 1998.

La dialectologia, com a disciplina científica, té més d'una cent'ria de vida i ha sofert, des del seu naixement, un evolució progressiva. En efecte, i per posar només un exemple, les recerques dialectològiques actuals ultrapassen els límits merament fònics, les zones exclusivament rurals i les enquestes efectuades als parlants de més edat. D'altra banda, amb les innovacions tecnològiques, els dialectòlegs

6. En altres, però, potser una mica massa genèrics i superficials. És el cas, per exemple, de l'apartat de conclusions corresponent al segon capítol del llibre, «Escriptors i escrits espirituals» (ps. 104-106). I és el cas, també, de l'anàlisi sobre la parquedat creativa de Manent (ps. 173-179) on se'ns argumenta com a raons més plausibles la manca de temps per exigències laborals i la manca d'*impuls creatiu* (Com pot ser, llavors, que la seva poesia no traspuï aquesta problemàtica? Quin significat pot tenir aquest fet?). És a propòsit d'aquest mateix tema que es de lamentar que l'autora no aprofiti l'avinentesa per plantejar-se allò que ja havia suggerit Molas, en un article del 1988 (*La displicència per la pròpia obra*, «El País»), sobre la possibilitat de veure la producció dietarista manentiana —i fins la seva tasca traductora— com un succedani de la pròpia poesia. Un altre exemple d'això mateix que estem dient és la periodificació que se'ns fa del Manent intèrpret de poesia xinesa (p. 128), la qual no aporta res per ella mateixa. El lector hauria agraït que se'ns suggerís possibles interpretacions a propòsit d'aquests periòdics retorns a la poesia xinesa o, en tot cas, que se'ns proposés relacions entre aquesta dedicació i la seva evolució poètica (no deixa de ser curiós, per exemple, que cada nou lliurament poètic original acompanyat sempre d'una nova interpretació).

han incorporat sofisticats instruments d'enregistrament i de plasmació dels resultats, així com tècniques estadístiques i computacionals, que han alleugerit les anàlisis quantitatives i han facilitat la visualització de les dades.

En termes generals, la dialectologia estudia la variació lingüística en funció de la distribució geogràfica dels parlants. L'absència d'una variació remarcable permet de traçar sobre un mapa àrees homogènies que comparteixen un conjunt de trets de tipus fonètic, fonològic, morfològic i lèxic. Des d'aquesta perspectiva es pot parlar de l'existència de dialectes i, en el cas del català, hi ha hagut diverses propostes d'establir-ne la partió dialectal, que han desembocat en la darrera i més acceptada distribució dels dialectes i subdialectes efectuada per Veny (*Els parlars catalans*, Moll, 1984).

Parlar de llengua catalana remet necessàriament, doncs, a fer referència a les seves manifestacions dialectals, que constitueixen realitats menys abstractes que el concepte de llengua, i, des d'aquesta perspectiva, s'han emprats treballs que examinen aspectes específics de cadascuna de les àrees dialectals resultants de la partió proposada per Veny. Al seu torn, els dialectes es concreten en solucions menys abstractes, que són el resultat d'acumular un bon nombre de trets diferencials. D'aquesta concreció sorgeixen els subdialectes, que han rebut també l'atenció dels dialectòlegs. Reduint encara el nivell d'abstracció —i sense arribar a la concreció màxima manifestada en forma d'idiolectes— l'estudi dialectal es pot centrar en els àmbits geogràfics determinats per les mateixes localitats, i així han sorgit descripcions de les varietats parlades en indrets d'extensió demogràfica diversa de tot el domini català encapçalades, en general, pel títol: «El parlar de ...» (recordem, sense ànim d'exhaustivitat, *El parlar de Cadaqués*, d'Ernesta Sala, *El parlar de Fraga*, de Josep Galan, *El parlar de la Marina Alta* o *El parlar del Camp d'Alacant*, de Jordi Colomina, *Els parlars del Baix Matarranya*, d'Artur Quintana o *El parlar de Pedreguer*, de Josep Garcia i Rosselló i Vicent Beltran i Calvo). Aquest és l'encapçalament del títol del llibre que ressenyem —*El parlar d'Elx a estudi: aproximació a una descripció*—, el qual examina una varietat parlada en una de les zones dialectals —el valencià, i, en particular, el valencià meridional— que ha rebut una atenció preferent per part dels dialectòlegs.

De bell antuvi, cal realitzar una precisió terminològica relacionada amb l'àrea dialectal on està emmarcat el parlar d'Elx. Per bé que en un principi el terme valencià meridional comprèn tots els parlars que s'estenen del X'quer cap al sud, Jordi Colomina (*L'alacantí. Un estudi sobre la variació lingüística*, Alacant, Institut Juan Gil-Albert, Diputació Provincial, 1985), basant-se en motius historico-geogràfics, proposa la denominació de valencià meridional-alacantí per agrupar els parlars de les comarques de les Valls del Vinalopó, l'Horta l'Alacant i el Baix Vinalopó.

Des del punt de vista de l'estudi dialectal, Pere Barnils encetà l'interès per aquesta varietat meridional i —especialment per l'alacantí— amb el seu *Die Mundart von Alacant. Beitrag zur Kenntnis des Valencianischen* (Halle-Barcelona, 1913; reed. dins «Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura», VI

(1933), ps. 189-256), que inclou un apartat sobre el parlar d'Elx (ps. 267-270). L'estudi d'aquest subdialecte s'ha anat complementant amb els treballs de Manuel Sanchis Guarner, Jordi Colomina, Francesc Gimeno i Brauli Montoya. Tanmateix, el parlar d'Elx no ha rebut fins ara una atenció específica en termes de descripció «pura i dura», en mots del mateix Carles Segura, i des d'un punt de vista sincrònic.

Per aquest motiu, Segura es proposa de dur a terme una descripció estrictament lingüística del parlar d'Elx, sense endinsar-se en l'explicació de les diverses peculiaritats d'aquesta varietat, la qual cosa hauria suposat ampliar considerablement l'extensió del llibre. L'abast geogràfic del seu estudi comprèn el terme municipal d'Elx; en conseqüència, es perfilen dues zones ben diferenciades: una zona urbana, determinada per la ciutat d'Elx, i una zona rural, que comprèn les parts de Matola, Algorós, el Derramador, les Atzavares, Asprella, la Foia, la Baia, Perleta i Vallverde.

L'estudi descriptiu es basa en les enquestes realitzades a vint-i-un subjectes nadius dels diversos indrets esmentats. Tanmateix, tot i la diferenciació evident entre ciutat i ruralia, aquesta distinció resta reflectida superficialment al llarg de la descripció. Tornant als informants, l'autor dona a conèixer la seva edat i procedència, però no ofereix cap informació sobre la seva ocupació i nivell d'instrucció. Tampoc no descriu el tipus d'enquesta emprat ni la metodologia aplicada, tot i que en l'apartat dedicat al lèxic fa una breu referència a l'obtenció dels diversos mots explicats en el capítol a partir de converses. Quant a l'edat dels subjectes entrevistats, cal destacar la seva heterogeneïtat, atès que comprèn una franja àmplia que s'estén dels 26 als 86 anys. Tanmateix, la majoria dels informants —15— superen els 50 anys. Novament, la diferència generacional resta poc contrastada en els apartats del llibre dedicats als aspectes lingüístics.

Des del punt de vista de l'estructura, *El parlar d'Elx* es divideix en set parts. El cos de l'obra es desenvolupa entre les parts segona i la quarta, que recullen els aspectes més rellevants de la fonètica, la morfologia i el lèxic de la varietat examinada. Complementàriament, la primera part conté una introducció i la cinquena part desenvolupa unes breus conclusions. A més, el llibre es completa amb uns mapes de la zona estudiada i amb la bibliografia. Aquests materials s'integren, respectivament, en els apartats sisè i setè.

S'ha dit que la primera part del llibre conté un seguit d'aspectes introductoris. En efecte, l'autor presenta, d'una banda, la contextualització geogràfica i demogràfica de la comarca del Baix Vinalopó. Aquesta comarca abraça, en realitat, les comarques del Baix Vinalopó estricte i l'extrem oriental del Baix Segura, que comprèn la localitat de Guardamar. D'una altra banda, Segura introdueix una breu contextualització (socio)lingüística, que permet extreure conclusions quant a l'efectiu del català en aquesta zona. Així, el català és la llengua vehicular de la població rural, però no l'és dels habitants de la ciutat d'Elx, on la població catalanoparlant es comença a dispersar i, lluny de manifestar l'alt grau de lleialtat lingüística dels parlants de les àrees rurals, mostra un declarat bilingüisme diglòssic.

El segon apartat inclou les particularitats més remarcables de la fonètica de la varietat il·licitana, que concorda, en general, amb la de l'àrea occidental. Segura examina diversos aspectes del vocalisme tònic i àton. Pel que fa a aquest darrer aspecte, cal remarcar certes característiques coincidents amb el vocalisme àton d'algunes parles orientals (per exemple, el tancament —no sistemàtic, però— de *o* en *u*). Pel que fa al consonantisme, Segura analitza el comportament individualitzat dels fonemes oclusius, fricatiu, laterals i nasals i n'especifica alguns fenòmens particulars com ara les metàtesis.

El capítol dedicat a la morfologia s'obre amb la formació del gènere i el nombre aplicat als noms i als adjectius, i la forma i l's dels articles, dels demostratius, dels possessius i dels clítics pronominals. L'examen de la morfologia verbal passa revista als diferents temps verbals i remarca la conservació de les formes fortes i febles del pretèrit perfet simple. També inclou una sèrie de taules amb la flexió dels verbs d's més general. Aquest apartat es tanca amb una descripció dels numerals, dels quantitius, dels adverbis i les locucions adverbials i, finalment, de les preposicions i de les conjuncions.

En darrer terme, en l'apartat quart, l'autor determina el vocabulari bàsic i examina alguns aspectes lèxics destacables. Els mots estan agrupats per grups temàtics generals: el camp i la natura; el poble, la casa, objectes i accions, el oficis; els éssers vius; els menjars; les persones i les coses humanes. Aquesta part es clou amb una incursió breu en el món de la toponímia.

El parlar d'Elx és, en definitiva, una bona monografia dialectal que se centra en la descripció general dels aspectes més destacables de la parla del terme municipal d'Elx i aporta un nou coneixement d'una zona de la qual s'han desenvolupat fins ara treballs de caràcter diacrònic, però no sincrònic. Aquesta obra és, doncs, un tast que convida a aprofundir en temàtiques encara no aclarides, com ara la filiació del parlar del Baix Vinalopó en conjunt o en les característiques actuals de parla d'Elx i en la seva caracterització sociolingüística.

MARIA PILAR PEREA

SISTAC, Ramon: *El català d'Àneu. Reflexions a l'entorn dels dialectes contemporanis*, Esterri d'Àneu, Consell Cultural de les Valls d'Àneu, 1998.

Vet ací un «petit quadern del Consell», com és etiquetada la col·lecció que aquesta obra inaugura, on es combina de manera hàbil i amena l'escrit de divulgació general lingüística amb la reflexió i la descripció.

El professor Ramon Sistac adverteix a la «Nota introductòria» que no és un llibre fet per als dialectòlegs, si bé ha intentat que aquests també «puguen sucarihi pa». És, doncs, un llibre dedicat sobretot al públic general aneuenc, pallarès i —en darrer terme— català.

En el seu objectiu de divulgar el fet lingüístic en la seva diversitat, mostrant-ne la riquesa i el valor que tal diversitat implica, l'autor comença («La torre de Babel») fent una exposició dels coneixement que es tenen sobre els orígens del llenguatge i l'amplitud de les varietats de llengua, agrupades en «famílies», fins a la concreció en les llengües romàniques, de les quals fa un mapa que hauríem de considerar mig polític mig lingüístic, puix que hi individualitza tant llengües romàniques políticament acceptades com a tals (castellà, català, italià, francès, romanès) com d'altres políticament no reconegudes com a unitàries (gallec i portuguès; retoromànic, incloent el friülès) o d'altres només existents per a la lingüística (occità, francoprovençal, sard), o —encara— d'altres només catalogades per alguns lingüistes (asturià i aragonès).

Acostant-se més al que llavors serà el seu centre d'atenció descriptiva, Sistac fa una exposició en el segon capítol («El pa que s'hi dóna») del conjunt català, amb la seva variació interna, i de les seves semblances i els seus contrastes amb els conjunts dialectals veïns: l'aragonès, el castellà i l'occità. Dins aquest entreteixit de parlars diversos hi situa el pellarès, formant part de la cruïlla lingüística pirinenca que, adverteix, avui dia està en procés de simplificació greu, per la progressió del castellà i del francès.

Justificant el títol, la segona meitat del llibre és dedicada a una descripció planera (sense símbols fonètics per a especialistes) del pellarès, amb atenció particular a les valls d'Àneu, descripció suficient perquè el lector profà es formi una idea de l'especificitat d'aquest parlar català; la qual, a més a més, inclou un vocabulari aneuenc, on es recull el lèxic més característic, i una llista toponímica dels nuclis rurals aneuencs, amb l'explicació etimològica proposada per Joan Coromines.

Abans, però, i en aquest cas justificant el subtítol, el tercer capítol és una reflexió ampla i raonada entorn de la possibilitat i l'oportunitat de supervivència dels dialectes tradicionals en el món d'avui i en el que s'acosta, analitzant el grau de conservació del pellarès i el procés que experimenta, que sembla irreversible, d'acostament a la varietat central. D'aquest capítol, m'agradaria extreure'n uns fragments que mostren la sensibilitat de l'autor, la qual compartesc absolutament, per la preservació del que hem de considerar un component més del nostre patrimoni. El primer és al final del primer paràgraf: «Si hom considera legítim conservar, per exemple, el patrimoni forestal, sembla que no caldria escarrassar-se gaire a demostrar la necessitat de conservar, i àdhuc potenciar, el pellarès, en el benentès que això no pot anar ni contra l'adés esmentada unitat [de la llengua] ni en detriment de la funció comunicativa, de la mateixa manera que defensar els boscos no ha d'implicar, per exemple, llaurar les carreteres o renunciar a les anxoves de l'Escala» (p. 38). El segon, és al final del capítol: «Crec que el pellarès, i tot el català occidental, només pot sobreviure si aconsegueix pujar de nivell, elevar part de les seues característiques a la llengua estàndard. És a dir, no crec que se salve tot el pellarès, però sí que es pot salvar el 'català a la manera palleresa', fins i tot en la parla culta i formal. Cal, però, que en comptes de crear-hi una reserva hi haja una autèntica reordenació del territori... I cal també que els palleesos i palleeses

es projecten a l'exterior... cal que es modernitzen i esdevinguen plurilingües, o políglotes, sense que això represente, de cap manera, renunciar a allò que els és propi perquè en definitiva és el seu principal patrimoni cultural» (ps. 54-55).

Es tracta, doncs, no d'una obra més de descripció dialectal monogràfica, com n'hi ha tantes, sinó d'un llibre on s'ajunten l'exposició lingüística docta, però fàcilment entenedora, i la reflexió humanística, fonamentada en un coneixement profund de la realitat, sobre l'avanç desmesurat de la convergència lingüística i l'extinció lamentable de tota una variació lingüística tradicional, reflex d'una antiga i rica variació cultural que es mereix, també, ser pertinentment protegida.

JAUME CORBERA POU

TURELL JULIA, M. Teresa (ed.): *La sociolingüística de la variació*, Barcelona, PPU, 1995.

Hi ha ja una important tradició de sociolingüistes variacionistes als països de llengua catalana, sobretot els formats a l'entorn de Francesc Gimeno a Alacant¹ i els que s'han aplegat entorn de M. Teresa Turell a Tarragona i Barcelona. Però, malgrat tot, aquesta tradició encara és massa desconeguda. Encara algun lector no especialista associa la sociolingüística amb la sociologia del llenguatge i poca cosa més, mentre que més d'un lingüista «pur» no li atorga la consideració acadèmica que mereix una escola ja consolidada als EUA o a la Gran Bretanya.

No pot ser, doncs, més oportú aquest volum perquè, en els seus vuit capítols, aclareix què són i què fan aquells sociolingüistes que estudien la variació i el canvi lingüístics d'arreu del domini lingüístic. En la introducció, la curadora del volum, amb tota la raó del món i amb un to reivindicatiu molt saludable, recorda algunes de les resistències contra el variacionisme al nostre país:

a) La manca de treball en equip i d'intercanvi de metodologies i enfocaments entre diferents camps de la lingüística i de les ciències socials.

b) La por o el rebuig a estudiar el context de la variació lingüística, que en la seva multiplicitat i gradacions arriba a esfereir el qui s'hi enfronta. Mentre que part de la lingüística descriptiva i de la tradició prescriptiva no s'han interessat per l'heterogeneïtat estructurada, la tradició dialectològica i filològica tradicional, que s'ha basat en dades orals i de primera mà, no ha pogut estar-se de descriure la variació inter— i intralingüística. És significatiu que la sociolingüística variacionista s'hagi anomenat a vegades dialectologia urbana.

En el primer capítol del volum, «La base teòrica i metodològica de la variació

1. E. BOIX i Ll. PAYRATÓ, *An overview of catalan sociolinguistics and pragmatics (1989-1996)*, «Catalan Review», vol. IX, N. 2 (1997), ps. 317-403; F. GIMENO i B. MONTOYA, *Sociolingüística* (València, Universitat de València, 1989).

lingüística», M. Teresa Turell, presenta el model teòric, a partir de les idees de Herzog, Labov i Weinreich, i la base metodològica de la variació lingüística —sobretot els programes i procediments probabilístics.

En una segona part, titulada «La dimensió social i estilística de la variació», s'inclouen tres articles. En el primer, «El desafricament prepalatal intervocàlic al català de transició nord-occidental/valencià», Miquel-Àngel Pradilla, basant-se en la seva tesi doctoral, descriu i explica els canvis en l'ordre prepalatal situant-lo en el procés diacrònic de desafricament que afectarà la posició intervocàlica de la variable fonològica /3/. En el segon article, «Lleialtat lingüística, edat i nivell educatiu: la e posttònica a la Conca de Barberà», també fonamentant-se en la seva tesi doctoral, M. Carme Plaza descriu el canvi d'una zona «xipella» com l'Espluga de Francolí a la Conca de Barberà. Se substitueix la variant dialectal [i] per una variant intermèdia [e], que ha esdevingut senyal d'identitat local, mentre que alhora la població més jove adopta la variant [ɛ]. Finalment l'article de Joan Pla analitza, amb dades experimentals sobre una petita mostra de parlants, el sociolecte barceloní del xava. Pla conclou que l'obertura de la vocal neutra a la regió metropolitana de Barcelona «és un procés en marxa, ni incipient —ja s'ha difós més enllà dels grups socials estrictament precursors afectant, però, només els més joves» ni gaire avançat —encara no ha assolit un grau elevat de consciència social— (p. 157). Tot i l'ampla difusió d'aquest sociolecte 'xava', i el gran abast i complexitat dels fenòmens induïts i interns que hi intervenen (contacte amb el castellà, adquisició del català per nous parlants, distinció social...), sembla que l'autor no ha pogut continuar treballant-hi.

En la tercera part del volum, titulada «La sincronia i la diacronia de la variació», Brauli Montoya fa una síntesi meticulosa i alhora agosarada —és una reconstrucció, a partir d'informacions molt desiguals— de «L'observació del canvi lingüístic en el català insular». Montoya repassa escrupolosament les dades, heterogènies en quantitat i qualitat, que proporciona la dialectologia tradicional, sobre els parlars de Mallorca, Menorca i Eivissa i les reinterpreta des de la sociolingüística variacionista. L'autor ressegueix el curs de cinc regles variables que es donen o s'han donat en la fonologia del català balear en els dos darrers segles (XIX i XX). Particularment interessant és el tractament del canvi estabilitzat $\text{ə} \rightarrow \text{e}$. Tanca aquesta tercera part «La variació d'HAYER auxiliar al català nord-occidental» de Núria Alturo Monné que descriu la variació dels verbs *ser* i *haver* com a auxiliars dels temps compostos en català, emmarcant-la dins procés romànic d'abast més general d'imposició d'*haver* sobre *ser*.

Finalment l'únic article de la quarta part, tracta de la imbricació —intensíssima en el cas del català— entre el contacte de llengües i el canvi i la variació lingüístics. M. Teresa Turell a «El préstec i l'alternança de llengües en una comunitat interètnica» examina aquests fenòmens a la Canonja (Tarragona).

Aquest volum demostra amb escreix les capacitats i virtualitats de l'enfocament variacionista per millorar la recerca lingüística ara i aquí. Un índex temàtic hauria facilitat que es fes servir en cursos introductoris a la sociolingüística. Lli-

bres com aquests són la condició necessària, però no suficient, perquè les eines i teories variacionistes arrelin a les nostres universitats.

Fins fa relativament poc al nostre país no es podia treballar amb la gran multitud de dades que aporta el context social, sobretot el de parlants urbans com són els dels Països Catalans. Des de fa poc comencem a disposar de corpus del català oral de dimensions i qualitats importants com el de la UB.. Fins ara la majoria de la sociolingüística variacionista havia estat una continuació de les monografies dialectals: s'havia fet en petits municipis (Petrer, Pont de Suert, Benicarló, Gandia...). No havia estat pròpiament una sociolingüística urbana, com la que s'ha de fer a les ciutats com Barcelona o a Palma. Davant de la tasca a fer, cal una preparació teòrica (lingüística i sociològica) i tècnica, en què l'aportació de la sociolingüística variacionista és clau, entre altres coses, per evitar dos problemes habituals dels filòlegs: tant la ingenuïtat com el desconeixement en fer les (inevitables) anàlisis quantitatives.

Aquest utilíssim llibre dóna esperances als qui ens interessem per l'estudi del català que ara es parla, sense maquillatges. Heus aquí una de les primeres passes per a una millor descripció del català modern, que servirà per aclarir què és la variació lingüística, un terme usat magmàticament i confusionàriament en els cercles universitaris catalans dels darrers anys. Quan tardarem a veure més tesis i recerques de grup en aquesta línia? Quan la sociolingüística variacionista haurà de deixar de reivindicar un lloc al sol? Quan deixarem de tenir por del context? Hi ha molta feina i poques mans.

EMILI BOIX FUSTER